



# ПРОТИСТОЯННЯ ТЕРОРИСТИЧНІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ



Серія «Зовнішня політика»

ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ США / БЮРО МІЖНАРОДНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОГРАМ



Серія «Зовнішня політика»: том 12, випуск 5

Головний редактор	Джордж Клак
Виконавчий редактор	Річард В. Гакебі
Відповідальний редактор	Ребекка Форд Мітчелл
Виробничий директор	Крістіан Ларсон
Помічник виробничого директора	Хло Д. Елліс
Веб-майстер	Джанін Перрі
Літературний редактор	Кетлін Хаг
Редактор фотографій	Меггі Дж. Слайкер
Дизайн обкладинки	Тадеуш Міксінські
Джерелознавці	Сем Андерсон Аніта Грін Вівіан Шталь
Редактори	Чандлі Макдональд Девід Маккібі Мілдред С. Нілі
Український переклад	Ігор Пошивайло
Редактор українського перекладу	Світлана Нілова
Редакційна рада	Джеремі Ф. Кертін Джанет І. Гарві Джонатан Марголіс Чарлз Н. Сілвер

Фото на обкладинці:

Жінка плаче, дивлячись на фотографії дітей, убитих під час облоги школи в російському місті Беслані.

©AP Images/Дмитрій Ловецький

Бюро міжнародних інформаційних програм Державного департаменту США публікує електронні часописи за п'ятьма тематичними напрямками під загальним логотипом "eJournal USA". Це такі журнали, як «Економічні перспективи», «Світові проблеми», «Питання демократії», «Нагальні питання зовнішньої політики» та «Суспільство і цінності», де висвітлюються основні питання, які стоять перед Сполученими Штатами й міжнародною спільнотою, а також американське суспільство, його цінності, погляди й інституції.

Щомісяця виходить один новий часопис англійською мовою, який потім перекладають французькою, португальською, російською та іспанською мовами. Окремі випуски також перекладають арабською, китайською та іншими мовами. Кожен часопис каталогізують за томом (кількість років публікації) і числом (кількість номерів, що виходять друком протягом року).

Думки, висловлені в часописах, не обов'язково відображають погляди чи політику уряду США. Державний департамент США не відповідає за зміст чи постійну доступність Інтернет-ресурсів, посилання на які подають журнали; така відповідальність лягає тільки на видавців цих сайтів. Статті, фотографії та ілюстрації, вміщені в журналах, можна відтворювати і перекладати поза межами Сполучених Штатів, за винятком тих випадків, коли вони мають чіткі обмеження щодо авторського права. У такому разі слід отримати дозвіл власників авторських прав, зазначених у часописі.

На сайті Бюро міжнародних інформаційних програм <http://usinfo.state.gov/pub/ejournalusa.html> ви можете знайти поточні та попередні випуски часописів у кількох електронних форматах, а також перелік часописів, що готуються до випуску. Просимо надсилати коментарі до Посольства США у вашій країні або до редакції на таку адресу:

Editor, eJournal USA  
IIP/PUBS  
U.S. Department of State  
301 4th Street SW  
Washington, DC 20547  
United States of America  
Електронна пошта: [eJournalUSA@state.gov](mailto:eJournalUSA@state.gov)

## Про цей випуск

**Н**а першій сторінці обкладинки цього числа журналу “eJournal USA” зображено згорьовану російську жінку, котра вдивляється у фотографії своїх дітей, убитих 2004 року внаслідок нападу терористів на школу в Беслані, Росія. Близько 330 чоловік, з яких понад половина діти, загинули, коли чеченські терористи, що ведуть боротьбу з урядом Росії, захопили школу, встановили там вибухові пристрої й узяли понад 1200 заручників.

Скорбота на обличчі цієї жінки відображає загальнолюдську реакцію на подібні жахливі акти масового насильства – гнів, потрясіння, розгубленість. Як зазначає у цьому випуску Джон Хорган із Центру досліджень тероризму і політичного насильства при університеті Сент-Ендрюс у Шотландії, найпоширеніше реагування на злочинства терористів – розпачливий подив: «Ну як можна було скоїти таке?» І, звичайно, відразу ж постає запитання: що слід робити для ліквідації мереж терористичних організацій, члени яких вербують людей для ведення подібної насильницької діяльності?

Щоб дати відповіді на ці запитання й усебічно розглянути глобальну проблему тероризму в усій її складності, редактори “eJournal USA” запропонували кільком провідним фахівцям у цій галузі проаналізувати мотивації тих, хто здійснює теракти, і розглянути методи, що їх застосовують такі терористичні організації, як «Аль-Каїда», для вербування до своїх лав людей, управління їхньою свідомістю і поведінкою.

В інтерв'ю, що відкриває чергове число цього журналу, лауреат міжнародних премій кінорежисер Шармін Обаїд-Чіной розповідає про вплив тероризму на дітей афганських біженців. Інші нариси розглядають це явище в історичному контексті з метою наблизитися до розуміння того, яким чином терористи психологічно виправдовують убивство невинних мирних громадян, а також виявити шляхи використання ними засобів масової інформації (ЗМІ) й театральних методів для маніпулювання громадською думкою й поширення своїх звернень-послань. У кількох статтях на конкретних прикладах розповідається про механізм вербування терористів-смертників в Іраку і про жінок, які стали на шлях тероризму. Завершує це видання матеріал австралійського експерта із боротьби з тероризмом Девіда Кілкаллена, котрий формулює визначення тероризму як загрози нового типу, що вимагає новітніх концептуальних парадигм для випрацювання стратегій боротьби з нею.

Лише через розуміння ментальності терористів цивілізовані суспільства можуть сподіватися на ефективне впровадження антитерористичних тактик.

Редакція



## Серія «Зовнішня політика»

ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ США / ТРАВЕНЬ 2007 РОКУ / ТОМ 12, ВИПУСК 5

<http://usinfo.state.gov/pub/ejournalusa.html>

### Протистояння терористичній ментальності

#### 4 Тероризм і діти

ІНТЕРВ'Ю ІЗ ШАРМІН ОБАЇД-ЧІНОЇ, ПАКИСТАНСЬКИМ РЕЖИСЕРОМ-ДОКУМЕНТАЛІСТОМ, ЛАУРЕАТОМ МІЖНАРОДНИХ ПРЕМІЙ  
Обаїд-Чіной у своїх фільмах висвітлює тему страждань дітей у країнах, уражених тероризмом, де відбувається розкол суспільства і де діти з причин своєї вразливості стають легкою поживою вербувальників нових екстремістів.

#### 8 Різновид психологічної війни

БРЮС ГОФФМАН, ПРОФЕСОР ІНСТИТУТУ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ІМЕНІ ЕДМУНДА ВОЛША ПРИ ДЖОРДЖТАУНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ, СТАРШИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК ЦЕНТРУ ІЗ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ ПРИ ВІЙСЬКОВІЙ АКАДЕМІЇ США В ВЕСТ-ПОЙНТИ  
Тероризм намагається здійснювати прямий психологічний вплив не лише на свої безпосередні жертви; він є засобом залякування й тиску на значно ширше коло суспільства.

#### 12 Колективна ідентичність, заснована на ненависті

ДЖЕРРОЛД ПОСТ, ДИРЕКТОР ПРОГРАМИ «ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ» В УНІВЕРСИТЕТІ ДЖОРДЖА ВАШІНГТОНА  
Соціальна психологія, в рамках якої розроблено поняття колективної ідентичності, тобто усвідомлення людиною себе як особистості через приналежність до певної групи або організації, пропонує найпотужніший теоретичний інструментарій для аналізу поведінки терористів.

#### 16 Жінки як жертви й учасниці терактів

МІА БЛУМ, ПРОФЕСОР ФАКУЛЬТЕТУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ Й МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УНІВЕРСИТЕТУ ШТАТУ ДЖОРДЖІЯ  
Серед терористів і раніше бували жінки, але останнім часом їхня роль змінилася. Якщо в минулому вони виконували здебільшого допоміжні функції, то тепер вони активніше беруть безпосередню участь у терористичних операціях, зокрема як смертниці-терористки.

#### 21 Тероризм: коротка історія

ВОЛТЕР ЛАКЕР, РАДНИК І ЕКСПЕРТ ЦЕНТРУ СТРАТЕГІЧНИХ І МІЖНАРОДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ  
Провідний фахівець з проблем тероризму розглядає феномен сучасного екстремізму в історичному контексті.

#### 25 Шлях до вербування: стереотипи й конкретні методи

ДЖОН ХОРГАН, СТАРШИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК ЦЕНТРУ ІЗ ВИВЧЕННЯ ТЕРОРИЗМУ І НАСИЛЬСТВА ЯК ПОЛІТИЧНОГО ЗАСОБУ, ВИКЛАДАЧ ФАКУЛЬТЕТУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УНІВЕРСИТЕТУ СЕНТ-ЕНДРЮС У ШОТЛАНДІЇ  
Якщо так *багато* людей потрапляє в умови, які, ймовірно, сприяють залученню до тероризму, то чому так *мало* реально завербованих?

**30 Мас-медійний театр**

ГАБРИЕЛЬ ВАЙНМАНН, ПРОФЕСОР ФАКУЛЬТЕТУ КОМУНІКАЦІЙ УНІВЕРСИТЕТУ ХАЙФИ, ВИКЛАДАЧ ФАКУЛЬТЕТУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН АМЕРИКАНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Наблизитися до розуміння сучасного тероризму можна, розглянувши вимоги до будь-якої театральної постановки, що охоплюють такі етапи: ретельна підготовка п'єси, підбір акторів, декорації, реквізит, розподіл і виконання ролей, активна роль режисера – ведучого у виконанні спектаклю.

**35 Міфологія мучеництва в Іраку**

МОХАММЕД ХАФЕЗ, ВИКЛАДАЧ ФАКУЛЬТЕТУ ПОЛІТОЛОГІЇ УНІВЕРСИТЕТУ ШТАТУ МІССУРІ  
Запускаючи в Інтернет відеокліпи і біографії терористів-смертників, прихильники джихаду в Іраку постійно мусують такі теми, як приниження, таємні змови і спокута, для того, щоб демонізувати своїх супротивників і спонукати нових рекрутів іти на «героїчні» жертви. Ці інструменти психологічного впливу покликані стимулювати підтримку їхнього руху не у вузькому колі активістів, але й у ширшому середовищі мусульманської спільноти.

**42 Нові парадигми конфліктів XXI століття**

ДЕВІД КІЛКАЛЛЕН, СТАРШИЙ РАДНИК БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ СИЛ В ІРАКУ З ПИТАНЬ ПРИДУШЕННЯ ЗАКОЛОТІВ, КОЛИШНІЙ ПРОВІДНИЙ СТРАТЕГ УПРАВЛІННЯ ІЗ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ США

Якщо конфронтацію з тероризмом аналізувати, виходячи з наявних тенденцій, то звідси випливає, що вона може затягтися на ціле покоління або навіть на багато поколінь. Тому необхідно створити загальну стратегію боротьби з тероризмом, прийнятну для підтримки американським народом, наступними адміністраціями США, їхніми головними союзниками і партнерами в усьому світі.

**50 Стратегічна оцінка досягнень у боротьбі з терористичною загрозою**

УПРАВЛІННЯ КООРДИНАТОРА ІЗ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ, ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ США  
Спільні міжнародні зусилля у боротьбі світової спільноти з транснаціональними терористами забезпечили дієве зміцнення безпеки. Але, незважаючи на цей безсумнівний прогрес, людству ще належить розв'язати низку серйозних проблем.

**54 Бібліографія**

**55 Ресурси Інтернету**



**Відеоматеріали в Інтернеті**

*«Тероризм: війна без кордонів»*

(Джерело: Державний департамент США)

<http://usinfo.state.gov/journals/itps/0507/ijpe/ijpe0507.htm>

# Тероризм і діти

## Інтерв'ю із Шармін Обаїд-Чіной

*Журналіст і кінопродюсер Шармін Обаїд-Чіной здобула багато міжнародних нагород за свої документальні фільми. Вона стала першим закордонним лауреатом премії імені Лівінгстона – престижної відзнаки США для молодих журналістів. Шармін Обаїд-Чіной закінчила Стенфордський університет у Каліфорнії, одержала дипломи магістра з міжнародної політики і комунікацій.*

**Запитання:** Ваш фільм «Діти терору» (“Children of Terror”) присвячено долі юних афганських біженців на вашій батьківщині – в Пакистані. Чому саме їх ви обрали героями цієї документальної стрічки?

**Відповідь:** З цими дітьми я провела два з половиною місяці у таборі для біженців у Карачі й дуже швидко збагнула, що їхній життєвий досвід повністю відрізняється від досвіду більшості інших пакистанських дітей. Цілком очевидно, що ці діти стали жертвою насильства, в атмосфері якого вони зростали, і що все це ще позначиться на їхній подальшій долі. Я відчула нагальну потребу розповісти про них світові.

**Запитання:** А що Ви можете сказати про сукупні втрати, яких зазнають діти в суспільствах, де сімейні й суспільні структури перебувають під потужним тиском з боку терористів?

**Відповідь:** Тероризм цілеспрямовано створює атмосферу незахищеності й страху. Він свідомо руйнує соціальну структуру суспільства, зневажаючи загальнолюдські закони. При цьому багато освічених і фінансово забезпечених людей емігрують з країни, а ті, котрі залишаються, змушені жити в умовах насильства й економічної скрути. В таких умовах руйнуються сім'ї, а діти позбавлені радості дитинства. Відтак, вони зазнають матеріальних, соціальних і психологічних збитків.

Юнаки, з якими я познайомилася в таборі, виростили в середовищі насильства – вони краще знали автомат Калашникова і бронебійну зброю, ніж абетку. Вони розповідали про власне відчуття страху, який охоплював їх уночі, коли вони не могли заснути через вибухи бомб і постріли, про те, як зазнавали поранень, виходячи із домівок на вулицю вдень, і про те, як їх насильно забирали в місцеві воєнізовані формування і там тероризували.



© 2007 Sharmeen0baidfilms.com

Один із сумних наслідків тероризму полягає в тому, що діти змушені брати на себе роль дорослих і забезпечувати свої сім'ї. Ці афганські хлопчики знайшли роботу – вони тчуть килими в Пакистані.

Коли ціле покоління виростає у такій атмосфері насильства і страху, воно позбавлено освіти і власної традиційної культури. Діти шукають якусь поживу на вулиці, їх часто змушують прибирати сміття за їжу або виконувати небезпечну роботу за гроші. З ними поводяться як з дорослими, а не як із дітьми. Саме цього прагнуть досягти ті, хто вдається до насильства, адже цим вони створюють середовище, в якому діти не можуть поводитися по-дитячому і натомість мають виконувати роль дорослих і брати на себе їхню відповідальність.

Більшості юнаків, з якими я спілкувалася, ніколи не доводилося проводити достатньо часу зі своїми батьками або старшими братами, оскільки дорослі чоловіки були вбиті або тривалий час перебували далеко від своїх домівок. По суті, ці хлопчики ставали «чоловіками», на плечі яких лягала відповідальність за утримання і захист жінок у своїх родинах. У 6–7 років вони мусили навчитися влучно стріляти, а у 14 або 15 уже були готові воювати.

Саме так терористи забезпечують для себе постійне поповнення новобранців, створюючи непридатне для

праці суспільство, а потім пропонуючи йому альтернативу, яку вони, звісно ж, контролюють за допомогою насильства, погроз і маніпуляцій. Вони використовують у власних корисливих цілях як стихійні лиха, так і створені ними самими катастрофи, надають допомогу стражденним, але при цьому вимагають дуже багато чого навзаєм.

**Запитання:** Як відбувається вербування?

**Відповідь:** Діти – це ідеальні об'єкти поповнення лав терористів, оскільки вони не здатні брати під сумнів мотиви поведінки дорослих, легко підпадають під апелювання до емоцій і виконують будь-яку доручену їм роботу.

За десятиліття до появи у мусульманському світі джихаду юних солдатів вербували в Африці та Латинській Америці. У тих війнах діти показали свою безстрашність. Зрештою, численні наукові дослідження виявляють, що молоді люди імпульсивні за характером і схильні до ризику. Вони ще недостатньо зрілі для того, щоб правильно оцінювати свою здатність залагоджувати різні ситуації або передбачувати трагічні наслідки своїх дій.

Усі батьки знають, що діти, які не усвідомлюють, що їхні вчинки можуть негативно позначитися на них самих і оточенні, часто приймають необгрунтовані рішення. Саме тому діти можуть стати і вже не раз ставали об'єктами експлуатації. З цієї ж причини дітей слід вчити адекватно реагувати на різні речі, передбачати наслідки своїх дій і розширювати власне розуміння навколишнього світу.

В мусульманському середовищі дуже часто дітьми маніпулюють, просто виганяючи їх на вулицю. Їм доводиться шукати поживу й гроші всілякими способами. Якщо це хлопець, то йому можуть запропонувати місце в релігійній школі, де його нагодують і навчать. Але навчать лише одному – ідеології фундаменталізму, яка культивує нетерпимість до інших, навіть до тих, хто сповідує ту саму релігію, але по-іншому, і яка нав'язує образ Заходу як ворога, з яким треба боротися.

Обіцянками або погрозами цих дітей втягують у джихад. Вони поповнюють лави новобранців саме тому, що існує попит на експлуатацію їхньої молодості, адже в них відразу не вбачають безпосередньої загрози, а тому вони можуть непомітно проникати в зони охорони і вибиратися звідтіля, немов просто ганяючи м'яча на вулицях. Вони є ідеальним прикриттям для терористів, адже з огляду на свою наївність нічого не підозрюють, допоки не стає запізно.

Всупереч думці, що побутує на Заході, терористи все успішніше вербують до своїх лав молодих мусульман і, що ще тривожніше, – дівчат. Однією з головних причин цієї перемоги терористів є те, що їм вдається тримати значну частину ісламського світу в повному невігластві й ізоляції від нових ідей.



Це – юні воїни з конголезької групи заколотників. У всьому світі сотні тисяч дітей віком до 18 років вербують для участі в бойових діях.

**Запитання:** А що можна сказати про батьків цих дітей?

**Відповідь:** Реакція батьків викликає щирий подив. Бідність і безграмотність відіграють головну роль у формуванні їхнього світогляду й віри. В південному Афганістані багато родин, з якими мені вдалося поспілкуватися, пишуться тим, що їхні юні сини, яким інколи немає і 15 років, уславили іслам «атаками на ворогів». Здебільшого ці хлопці походили з великих родин, де налічувалося часом до десяти дітей. Їхні батьки були бідняками, котрі не могли належно піклуватися про них, а тому відправляли їх у пакистанські ісламські школи далеко від рідних домівок. Відтоді батьки про своїх дітей вже майже ніколи нічого не чули.

Як зазначалося вище, багато сімей залишаються без дорослих чоловіків, а жінкам та їхнім донькам, яких позбавлено можливості здобувати освіту, забороняється працювати поза власною домівкою. Тож, якщо доводиться обирати між школою, харчуванням і одягом, з одного боку, та безрадісним копирсанням у смітниках для прожиття, з іншого, то вибору, справді, немає ніякого.

Як зазначалося вище, багато сімей залишаються без дорослих чоловіків, а жінкам та їхнім донькам, яких позбавлено можливості здобувати освіту, забороняється працювати поза власною домівкою. Тож, якщо доводиться обирати між школою, харчуванням і одягом, з одного боку, та безрадісним копирсанням у смітниках для прожиття, з іншого, то вибору, справді, немає ніякого.

Це – одна з причин того, що терористам таки вдається переконувати молодих людей приєднуватися до



© AP Images/Халід Танвір

Учитель веде урок у пакистанській школі, пов'язаній з «Аль-Каїдою».

їхньої ідеології та поповнювати їхні лави. Адже в цих хлопців відсутня надійна опора для протистояння, а також немає поряд батьків для поради. На них тиснуть, щоб вони приєднувалися до груп, що вважається значно кращою перспективою, ніж опинитися просто на вулиці. І все це відбувається у надії здобути славу й відстояти власну гідність.

Водночас незможні батьки одержують грошову компенсацію за жертвність їхніх синів і дочок, котрі стали терористами-смертниками, а «похоронки» надсилають їм із спеціально підібраними, але вирваними із загального контексту цитатами з Корану, які засвідчують, що їхні діти полягли за вірність настановам Пророка. А вдови, крім матеріальної допомоги, часом здобувають ще й особливий соціальний статус «матері мучеників».

Загальне ставлення до жінки й освіти, бідність, постійне насильство і страх створюють у суспільстві надзвичайно складну ситуацію.

**Запитання:** Розкажіть докладніше про деяких дітей у вашому фільмі, зокрема про того серйозного хлопця, котрий супроводжував вас до громадського басейну, а також про ніжного юнака, який працював на килимовій фабриці, і про тямуще бешкетне дівча, яке не хотіло виходити заміж.

**Відповідь:** Халу Мохаммеду було 11 років, він жив у таборі без сім'ї. Раніше він навчався у школі фундаменталістів. І хоча він не вмів читати, однак мав величезне досягнення – знав напам'ять усі вірші Корану. Він дотримувався чинних правил, а тому, коли ми ходили в басейн, де жінки купалися в одязі і були повністю закриті, за винятком обличчя, рук і стоп ніг, він казав, що не тільки вони «погані», а й він сам потрапить у пек-

ло за те, що перебуває серед людей, які «аморально» насолоджуються своїм дозвіллям.

Нуру Мохаммеду було 10 років, і він мав утримувати всю свою родину, займаючись виснажливою працею – виготовленням килимів. Дуже розумний, він з тугою згадував своє життя до того, як були вбиті його батько і дядько, й був переконаний, що якби вони були живі, то він ходив би до школи. Під час зйомок нашого фільму Нура звільнили з ткацької фабрики за те, що він запізнився на роботу, оскільки мав відвідати свого старшого брата-наркомана в лікарні. На звільнене ним місце стояла черга нових претендентів.

Лейла, якій також виповнилося 10 років, постійно твердила, що не хоче виходити заміж, а прагне навчатися в школі. Однак її батько м'яко заперечував їй, пояснюючи, що незабаром вона буде заручена, бо, коли виросте, їй буде потрібен чоловік, котрий зможе її захистити. І, звісно ж, поширеною розвагою серед дівчат у таборі була гра у весілля.

Дівчата особливо підпадають під вплив екстремістської ідеології й поповнюють лави терористів, оскільки у них замало інших варіантів життєвого вибору. В таких країнах, як Пакистан, релігійні школи фундаменталістів активно набирають молодих жінок, що дає змогу їхнім керівникам через жінок контролювати цілі родини. З мечеті жінка повертається додому, навчає своїх дітей, спілкується із сусідами й таким чином поширює їхню ідеологію. І це – перший крок до мілітаризації жіноцтва.

А за цим прочитується і наступний хід. Нещодавно в Ісламабаді група жінок, розмахуючи палицями, вимагала закрити магазини з продажу відео- та аудіопродукції. Вони напали на будинок, де, на їхню думку, вирувало аморальне життя, і викрали тамтешніх мешканок. Деяким із цих войовничо налаштованих жінок, котрі заповзято засуджували інших, тільки-но виповнилося по 15 років. Ось унаочнена дієвість роботи поборників ідеології фундаменталізму. Сьогодні вони атакують будинок з «аморальними» одновірцями-мусульманками, а завтра, цілком можливо, опережуться вибухівкою й стануть смертницями у боротьбі з «невірними».

Звісно, багато високоосвічених мусульманок, народжених на Заході, є також досить вразливими для вербування у терористи. Я написала статтю про мусульманські релігійні школи в місті Міссіссауга (Канада). Там молодих канадських мусульманок налаштовують супроти західного світу, в якому вони живуть. Цим жінкам промивають мізки, змушуючи їх закривати свої обличчя й остерігатися чоловіків. Їм постійно нав'язують думку, що їхні мусульманські брати гинуть у боях, захищаючи їхню честь, щоб західні чоловіки не змогли їх «осквернити». Парадоксально, але вони відкидають



той політичний устрій, який надає їм право вибору, що ним вони активно користуються. Це досить складна проблема, оскільки в таких суспільствах, як Канада і Сполучені Штати, де культурний плюралізм і свобода віросповідання не лише заохочуються, але й становлять підвалини суспільного світогляду, багато людей не сприймають критично ідеологічні системи, нав'язувані у релігійних навчальних закладах. Основним принципом демократичних устроїв є право жінки на освіту і свободу віросповідання. На жаль, ці жінки, використовуючи такі можливості, приймають досить екстремістські тлумачення ісламу, що вступають у пряме протистояння із суспільством, у якому вони виростили і з яким вони та їхні діти неминуче зіткнуться в майбутньому.

**Запитання:** Яке, на ваш погляд, майбутнє цих дітей?

**Відповідь:** Підраховано, що понад 50 відсотків мусульман у світі становлять люди віком до 18 років. І цей демографічний показник приголомшує, оскільки більшість цієї молоді, по суті, не має доступу ні до освіти, ні до належного працевлаштування. Вони розчаровані корумпованими урядами своїх держав. Вони пересвідчилися у подвійності стандартів Заходу, який наполягає на запровадженні демократії в Іраку, але не в інших країнах цього регіону. Вони добре усвідомлюють, що іслам колись був основою великої культури, і їх цікавить, чим викликано те, що нині їхнє покоління має лише бідність, війни і руйнації, корупцію й кумівство в органах влади. Якимось чином таку ситуацію слід розумно

використати, адже якщо цій молоді дати гарну освіту і шанс на подальший поступ, вона змогла б стати рушійною силою змін та економічного прогресу в своїх країнах.

Правдивий іслам заохочує мусульман прилаштуватися до змін епохи. Однак радикальні фундаменталісти завжди протистояли будь-яким інноваціям – від телеграфу до телебачення. Вони виступають проти сучасної системи освіти, аргументуючи це тим, що вона суперечить ісламу. Освічені мусульмани знають, що цим тактичним ходом фундаменталісти прагнуть не допустити, щоб молоді активні й розумні люди зробили виклик їхнім застарілим догмам.

Так виникає «зачароване коло»: всіляко позбавляючи молодих мусульман змоги здобути належну освіту, фундаменталісти прагнуть, щоб майбутнє їхніх потенційних новобранців було невиразним, що, у свою чергу, викликало б у них розчарування і піддатливість до сприйняття терористичної ідеології. Остання зобов'язує їх беззастережно відхиляти будь-які ідеї, що ставлять під сумнів приписи фундаменталістів чи загрожують їм, і унеможливує усвідомлення значення свободи думки і слова, завдяки яким проводиться межа між логічно обґрунтованими ідеями і збуреними емоціями. Саме на такій основі можна будувати успішні суспільства, про які мріють всі батьки для своїх дітей. ■

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*



© AP Images/Мохаммед Раза

Афганські учні релігійної школи на мітингу в Карачі, Пакистан, 2001 рік.

# Різновид психологічної війни

Брюс Гоффман

*Брюс Гоффман – доктор наук, професор факультету дипломатичної служби імені Едмунда Волиша при Джорджтаунському університеті, старший науковий співробітник Центру із боротьби з тероризмом при Військовій академії США у Вест-Пойнті. Ця стаття ґрунтується на матеріалах його книги «Тероризм ізсередини» [Inside Terrorism, 2nd edition (New York: Columbia University Press, 2006)].*

**Т**ероризм – це ретельно сплановане нагнітання й використання страху для проведення політичних змін. Відтак він, безсумнівно, є різновидом психологічної війни.

Хоча від терактів досить часто трагічно гинуть і одержують поранення люди, однак за своєю природою тероризм розрахований на досягнення значно ширшого і глибшого психологічного впливу, що зовсім не обмежується окремими жертвами і об'єктами нападу. Тероризм призначений для насаджування страху в свідомості людей і тим самим спрямований на контролювання поведінки обраної терористами цільової «аудиторії».

Масштаби і специфіка «аудиторії» терористів залежать від їхніх цілей, мотивів і завдань. Це може бути уряд тієї чи іншої країни або ж політична партія, конкуруюча етнічна чи релігійна група, ціла країна або міжнародна громадська думка. Терористичний напад може відбуватися з метою охоплення певних прошарків населення або ж багатьох груп одразу.

Розголос про наслідки теракту і зосередження уваги на його виконавцях покликані створювати терористам імідж могутності й формувати середовище страху і залякування, у якому вони зможуть маніпулювати громадською думкою. Тож ефективність діяльності терористів вимірюють не критеріями звичайної війни – бойовими втратами супротивника, обсягом знищених військових ресурсів або площею захопленої території, – а тим, наскільки дієво терористи привертають до себе і своїх операцій увагу, а також масштабами психологічного тиску і згубного впливу на обрані об'єкти і цільові групи нападу.

Терористи вдаються до насильства або ж, що не менш важливо, роздмухують істерію насильства, оскільки вважають, що лише брутальна жорстокість забезпечить перемогу їхньої справи або досягнення



© AP Images/Тетан Сьюфлана

Охоронець перевіряє сумку індонезійської жінки в торговому центрі Джакарти в серпні 2003 року після вибуху в готелі «Марріотт», внаслідок якого загинуло 13 чоловік і майже 149 одержали поранення.

їхніх довгострокових політичних цілей. Саме тому свої операції вони ретельно планують із розрахунком викликати шок, вразити й залякати шляхом досить зухвалих і кривавих дій, які привернули б до себе увагу засобів масової інформації, громадськості та уряду. Відтак тероризм слід розглядати не як огульне і безглузде, а старанно сплановане застосування насильства.

## Чого прагнуть терористи

Хоча мета й мотиви діяльності різних груп терористів – правого та лівого спрямування, націоналістів і релігійних фанатиків, орієнтованих на виконання конкретних завдань або ж на цілком утопічні ідеї, – можуть різнитися, однак усі вони прагнуть досягти максимального розголосу своїх дій і через залякування й підкорення домогтися поставлених ними цілей.



© AP Images/Джон Смок

Після попередження в жовтні 2005 року про можливу терористичну загрозу, спрямовану на нью-йоркське метро, частину зони очікування на вокзалі «Пенн стейшн» оточили поліцейські, доки фахівці вивчали підозрілий пакет.

Терористичний акт планують і здійснюють так, щоб він водночас досягав конкретної мети й виявляв мотиви терористичної групи, відповідно до її ресурсів і можливостей, та з урахуванням особливостей цільової аудиторії нападу. Тактика й завдання різних терористичних рухів, а також види їхньої зброї неминуче визначаються ідеологією групи, її внутрішньою організаційною динамікою, харизмою керівників та багатьма іншими внутрішніми і зовнішніми чинниками. Приміром, у 1970-і роки терористи лівого спрямування, такі, як «Фракція червоної армії» у Західній Німеччині й «Червоні бригади» в Італії, вибірково викрадали й убивали конкретних осіб, звинувачуваних в економічній експлуатації або політичних репресіях, щоб привернути громадську увагу і сприяти справі марксистсько-ленінської революції. Сучасні терористи, мотивовані релігійними імперативами, чинять набагато безладніші насильницькі дії супроти значно ширшої категорії осіб, яка охоплює не лише їхніх явних супротивників, але й усіх іновірців, а часом і одновірців, котрі не поділяють екстремістських політичних поглядів і теологічних ідеологем терористів.

Таким чином, тероризм можна розглядати як насильницькі дії, спрямовані не лише на привернення уваги до певної ретельно спланованої справи, а й впровадження в суспільство своїх ідей за допомогою

досягнутого розголосу. За словами покійного Фредеріка Хакера, психіатра й визначного фахівця з проблем тероризму, екстремісти прагнуть «посяяти страх, а шляхом залякування – панувати й управляти. Вони хочуть справити враження. Вони працюють на публіку й заангажовують широку громадськість»<sup>1</sup>.

Смерть і руйнація, які супроводжують тероризм, свідомо спрямовані на породження страху і здійснення негативного впливу на звичайне повсякденне життя людей через загрозу їхній особистій безпеці й ураження соціальної структури країни шляхом руйнування її економічно-культурної сфери та взаємної довіри, на яких базується соціум. Відмова відвідувати магазини, спортивні змагання, театр, кіно і концерти, виїздити за кордон або подорожувати своєю країною є типовою реакцією на страх (так званий «синдром спокутної жертви»), викликаний невизначеністю щодо того, де і коли відбудеться наступний теракт.

### Тероризм і засоби масової інформації

Сучасні ЗМІ як основний канал поширення інформації про тероризм відіграють важливу роль у стратегічних планах терористів. І справді, без широкого висвітлювання у ЗМІ дії терористів втрачають свою

ефективність, обмежуються безпосередніми жертвами теракту і не охоплюють значно ширші сфери суспільства і держави, на які спрямовано увагу терористів. Лише поширюючи страх і збурюючи великі маси людей, терористи можуть здійснити максимально можливий вплив, необхідний їм для досягнення радикальних політичних змін.

«Тероризм – це театр», – таку гучну заяву зробив Брайан Дженкінс у 1974 році у своїй знаменитій статті «Міжнародний тероризм: нова форма конфліктів» (“International Terrorism: A New Mode of Conflict”), пояснивши, що «терористичні акти часто старанно режисуються, щоб привернути увагу електронних ЗМІ й міжнародної преси»<sup>2</sup>. Так само часто ЗМІ потрапляють на гачок терористів, поширюють із шаленою запевнятистю підкинуту інформацію і виявляють при цьому повну нездатність протистояти тому, що інший провідний дослідник тероризму Дж. Боуїєр Белл влучно назвав «подіями на замовлення»<sup>3</sup>.

Останнім часом завдяки Інтернету значно зросли можливості терористів контролювати весь комунікаційний процес, визначаючи при цьому зміст, контекст і засоби, якими їхні повідомлення безпосередньо потрапляють до обраної ними цільової групи або низки груп.

Наслідки такого розвитку подій важко переоцінити, оскільки вони підривають довготривалу монополію комерційних і державних радіо- й телекомунікаційних мереж через можливість масового поширення інформації терористами.



© AP Images/Б.К. Бангаш

На цьому відеозаписі, зробленому в червні 2003 року, партизан, котрий говорить по-арабськи, заявляє, що «Аль-Каїда» бере на себе відповідальність за терористичні вибухи, здійснені смертниками в Саудівській Аравії й Марокко, і попереджає, що за ними будуть нові атаки.

Відтак, як і попередні інформаційні революції – винахід ротаційної друкарської машини в середині XIX століття й розвиток телебачення, що дозволило висвітлювати події у прямому ефірі в 1960-і роки, – нова інформаційна революція істотно розширила можливості терористичних груп. Відтепер вони здатні власноруч формувати і поширювати свої звернення в обхід традиційних легальних засобів масової інформації.

## Роль Інтернету

Як влучно зазначила в 2005 році Тіна Браун, фахівець у галузі сучасних інформаційних технологій, «поєднання швидкості Інтернету XXI століття із фанатизмом XII століття перетворило наш світ на порохову бочку»<sup>4</sup>.

Окрім усепроникливості й оперативності, Інтернет має й інші переваги: здатність уникати державної цензури; можливість передавати повідомлення анонімно, легко і швидко. З економічного погляду, він є найдоступнішим засобом масової комунікації.

Інтернет дозволяє терористам, за визначенням професора Дороти Деннінг, «маніпулювати сприйняттям»<sup>5</sup>, зображувати самих себе та свої вчинки в такому світлі й контексті, як вигідно їм, і при цьому не зазнавати відсіювання, відбору і подання матеріалу в легітимних засобах масової інформації.

«Не дивно, що підключені до всесвітньої мережі терористи вже почали використовувати інформаційну технологію для маніпулювання свідомістю населення й пропаганди з метою впливу на громадську думку, вербування нових прихильників і пошуків джерел фінансування своєї діяльності», – відзначили два аналітики корпорації “RAND”. «Створення власного звернення, – вважають вони, – і забезпечення його широкого висвітлювання у ЗМІ є важливими складниками стратегії терористів, спрямованої зрештою на підлив волі їхніх суперників. Поряд з такими традиційними засобами масової інформації, як телебачення або друковані періодичні видання, Інтернет нині надає терористичним групам альтернативну можливість взаємодії із громадськістю, але вже із значно більшим безпосереднім контролем над своїм зверненням»<sup>6</sup>.

Не менш тривожно й те, що Інтернет, який колись вважали рушієм освіти в усьому світі, відтепер перетворився на найважливіший засіб поширення терористичної пропаганди, ненависті й закликів до насильства, брутальних і примітивних теорій змови з наполегливістю, що повністю відмінна від реальності. Приміром, незважаючи на багаторазові заяви «Аль-Каїди» про свою відповідальність за здійснення терактів 11 вересня 2001 року й навіть поширення «мученицьких» відеозаписів, зроблених викрадачами літаків, на яких вони розпові-

дають про скоєння майбутніх терактів, Інтернет-сайти, пов'язані з рухом прихильників джихаду, регулярно розміщують твердження про те, що Сполучені Штати або Ізраїль самі здійснили ці теракти для виправдання початку війни з тероризмом, яку завжди розуміли як «війну з ісламом».

Внаслідок цього найбезглуздіші й хибні думки набувають подоби істини й вірогідності лише через їх постійне безперешкодне повторення й поширення в Інтернеті.

### Прихисток для «Аль-Каїди»

У всіх згаданих комунікаційних процесах «Аль-Каїда» фактично посідає особливе місце серед інших терористичних груп. Керівники «Аль-Каїди» з моменту її заснування наприкінці 1980-х і розвитку на початку 1990-х років, здається, інтуїтивно відчули величезний комунікаційний потенціал Інтернету і всіляко прагнули застосувати його силу для досягнення стратегічних цілей руху і для сприяння виконанню його тактичних операцій.

Надання «Аль-Каїдою» важливого значення зовнішнім зв'язкам із самого початку свого існування засвідчує її чинна до 11 вересня організаційна структура. Один із чотирьох тодішніх оперативних відділів «Аль-Каїди» займався винятково зв'язками із засобами масової інформації й громадськістю (інші ж відповідали за бойові операції, фінанси і бізнесову діяльність, фетви й вивчення ісламу)<sup>7</sup>.

Як повідомлялося, єгипетських фахівців з комп'ютерних технологій, котрі воювали пліч-о-пліч із засновником і керівником «Аль-Каїди» Усамою бін Ладеном в Афганістані супроти Радянської армії в 1980-і роки, спеціально залучали для створення широкої мережі веб-сайтів, каналів електронної пошти й електронних дошок оголошень, які функціонують і донині. І це незважаючи на вигнання «Аль-Каїди» з Афганістану, знищення її тамтешньої оперативної бази й ведення світовою спільнотою під керівництвом США постійної глобальної війни з тероризмом.

Для «Аль-Каїди» Інтернет став чимось на зразок віртуального сховища, яке забезпечує їй дієві, швидкісні й анонімні засоби зв'язку з її бойовиками, послідовниками, симпатиками і прихильниками в усьому світі в процесі продовження нею кампанії психологічної війни. Відтак, попри послаблення своїх позицій, «Аль-Каїда» все ще може сіяти страх і викликати тривогу в усьому світі.

Звичайно ж, навряд чи можна передбачити, до яких нових форм і напрямів вдаватиметься тероризм у XXI столітті. Однак можна впевнено сказати, що з подальшою зміною і розвитком комунікацій, якими послуговуються терористи, змінюватиметься і суть самого тероризму. В цьому контексті психологічна війна, зініційована і фінансована терористами, не лише триватиме, а й, найімовірніше, загострюватиметься внаслідок застосування нових комунікаційних технологій, так само, як це було в минулому десятилітті. ■

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*

#### Посилання і примітки:

1. Frederick J. Hacker, *Crusaders, Criminals, Crazy: Terror and Terrorism in Our Time* (Хрестоносці, злочинці, божевільні: терор і тероризм сьогодні). New York: W. W. Norton, 1976, p. xi.
2. Brian Michael Jenkins, "International Terrorism: A New Mode of Conflict" («Міжнародний тероризм: нова форма конфліктів»), у виданні: David Carlton and Carlo Schaerf (eds.), *International Terrorism and World Security*, (Міжнародний тероризм і світова безпека) London: Croom Helm, 1975, p. 16.
3. J. Bowyer Bell, "Terrorist Scripts and Live-action Spectaculars" («Терористичний сценарій і участь у спектаклі глядачів»). *Columbia Journalism Review*, vol. 17, no. 1 (1978), p. 50.
4. Tina Brown, "Death by Error" («Смерть через помилку»). *The Washington Post* (19 May 2005).
5. Dorothy Denning, "Information Warfare and Cyber-terrorism" («Інформаційна війна і кібертероризм»). *Women in International Security (WIIIS) Seminar*, Washington, D.C. (15 December 1999).
6. Michele Zanini and Sean J.A. Edwards, "The Networking of Terror in the Information Age" («Організація терористичних мереж в інформаційну добу»), у виданні: John Arquilla and David Ronfeldt (eds.), *Networks and Networks: The Future of Terror, Crime and Militancy* (Мережі й війни: Майбутнє терору, злочинності та воєвничості). Santa Monica, CA: RAND, 2001, MR-1382-OSD, p. 43.
7. Rohan Gunaratna, *Inside Al-Qa'ida: Global Network of Terror* (Аль-Каїда зсередини: глобальна мережа терору). London: Hurst, 2002, c. 57. Керівник робочого комітету із засобів масової інформації був відомий під псевдонімом Абу Рейтер, що явно вказувало на відоме міжнародне інформаційне агентство.

# Коллективна ідентичність, заснована на ненависті

Джерролд Пост

*Джерролд Пост – професор психіатрії, політичної психології й міжнародних відносин, директор програми «Політична психологія» університету Джорджа Вашингтона (Вашингтон, округ Колумбія).*

**Н**ині широко побутує припущення, що лави терористів поповнюють люди із серйозними психічними вадами. Зрештою, хто, як не божевільний фанатик, убиватиме невинні жертви заради якоїсь ідеї, готовий стати живою бомбою?

Насправді, на одностайне переконання Комітету з вивчення психологічного підґрунтя тероризму, що його я зорганізував у рамках Міжнародного саміту з питань демократії, тероризму і безпеки, проведеного в березні 2005 року в Мадриді<sup>1</sup>, пошуки індивідуальної психопатології в обґрунтуванні причин навернення людей до тероризму приречені на провал, а пояснення цього явища на рівні психології особистості непереконливі.

І дійсно, ми дійшли думки, що терористи психічно «нормальні», тобто не страждають психозом у клінічній формі. Вони не перебувають у стані депресії чи глибокої тривоги і не є божевільними фанатиками. Насправді терористичні угруповання й організації відсіюють психічно нестійких людей, які, зрештою, становлять групу ризику і являють собою небезпеку.

Існує безліч особистісних мотивацій для вступу до лав терористів. Для одних, безсилах, – це відчуття влади, для других – можливість помститися, а для третіх – потреба віднайти почуття власної значущості.

Утім, швидше не індивідуальна, а соціальна психологія, у рамках якої розроблено поняття «колективної ідентичності», тобто самосвідомості особистості через приналежність її до групи або організації, постає найпотужнішим теоретичним інструментарієм для розуміння поведінки терористів.

## Коллективна ідентичність

Для деяких груп, особливо націоналістичних і терористичних, колективна ідентичність встановлюється на ранніх стадіях, так що ненависть потрапляє до людини із молоком матері. Неможливо переоцінити важливість колективної ідентичності й процесів її формування і



© AP Images/Асат Хуссейн

Пакистанські хлопчики з іграшковою зброєю і портретом Усами бін Ладена на мітингу, організованому ісламською партією «Джамат-е-іслам» в столиці Пакистану Карачі.

трансформації. Терористи підпорядкували свою індивідуальну ідентичність колективній ідентичності, й відтак пріоритетними в їхній свідомості є інтереси групи, організації або мережі.

Отже, яким чином формується така колективна ідентичність? Інтерв'ю з ув'язненими терористами з Близького Сходу<sup>2</sup> виявили, що зароджується вона досить рано. Це засвідчують і типові висловлювання терористів з націоналістично-сепаратистських груп «Фатах» і Палестинського фронту звільнення Палестини:

*«Я виріс у набожній родині, де суворо дотримувалися всіх ісламських традицій. Пробудження моєї політичної самосвідомості відбулося під час читання молитов у мечеті. Там мені і запропонували піти до релігійної школи. Під час навчання шейх наводив істо-*

ричні відомості й демонстрував на цьому матеріалі, як нас фактично вигнали з Палестини».

І ще:

«Шейх пояснював нам значення того, що посередині табору перебуває військовий форпост ізраїльських сил оборони. Він порівнював його з пухлиною в людському організмі, що загрожує самому його існуванню».

Як ці терористи виправдовували екстремальний характер своїх дій у прагненні досягти поставленої мети? Одна відповідь була особливо показовою:

«Збройна акція підтверджує, що я тут, я існую, я сильний, я володію ситуацією, я на полі бою, моє Я поставлено на карту».

Відтак, це сила для безправних, значущість для мізерних. Такий підхід допомагає пояснити, чому так важко зійти зі шляху тероризму.



© AP Images

У квітні 2006 року голова партії «Шін фейн» Генрі Адамс виступає на церемонії з нагоди 90-річчя з дня початку виступів ірландських повстанців проти британців у Північній Ірландії.

У вступі до терористичної групи також не було нічого незвичайного. Фактично на запитання про те, чому вони опинилися там, нам відповідали, що вступали всі, що кожного, хто не ввійде до складу групи, у той період (коли велася інтифада) піддавали ostracismu.

Ідею прищеплювали ще в ранньому дитинстві. З покоління в покоління передавалося почуття ненависті й ворожнечі між «нами» і «ними». У пабах Північної Ірландії або кав'ярнях Бейрута і на окупованих територіях діти чули від своїх батьків розповіді про те, що «вони» зробили з «нами», як «вони» відібрали наші землі і як принижували «нас». Віддані своїм батькам, які зазнали страждань від режиму, діти здійснювали акти помсти проти «них».

## Релігійний фундаменталізм і терористи-смертники

Вище окреслено особливості психології терористів, пов'язаних із націоналістично-сепаратистськими рухами. А що можна сказати про психологію терористів, котрі є прихильниками релігійного фундаменталізму? Тут ми вже маємо справу з людьми, які «вбивають в ім'я Бога». Їхні дії освячує радикально налаштований духівник – аятола, рабин, священник



© AP Images/Ніелл Карсон

Через рік, 8 травня 2007 року, прем'єр-міністр Північної Ірландії Іен Пейслі (зліва) і заступник прем'єр-міністра Мартін Мак-Гіннес із «Шін фейн» були приведені до присяги як керівники Асамблеї Північної Ірландії на церемонії в парламентському будинку «Стормонт» у Белфасті.

або проповідник. А оскільки вони «правовірні», котрі беззастережно приймають радикальні тлумачення своїх духовних навчителів, то їм не властиве таке неоднозначне ставлення до масштабів насильства, яке мають націоналісти і сепаратисти.

Одне із запитань, яке ми задавали при опитуванні ісламським терористам-бойовикам із угруповання «Хезболлах» і ХАМАС, стосувалося того, яким чином вони виправдовують теракти, скоєні смертниками, оскільки



© AP Images/Мухаммед Мугейсен

Портрети палестинських терористів-смертників, розвішені на стіні над фотографіями ізраїльських жертв і знищених ізраїльських автобусів на виставці в палестинському університеті Бірцайт на околицях міста Рамалла на Західному березі річки Йордан. Деякі палестинські діти збирають фотографії смертників.

Коран однозначно забороняє самогубство. Один респондент навіть розлютився:

*«Це не самогубство. Самогубство є виявом слабкості, егоїзму, нездорової психіки. Це – істіаад [мучеництво або самопожертва в ім'я Аллаха]».*

Восени 2004 року відомий дослідник тероризму Аріель Мерарі провів цікаве дослідження, у якому навів свідчення ступеня «нормальності» терористів-смертників. Проголюючись у Гарвард-сквері в Кембриджі, він відкрив для себе, що підлітки в усьому світі однакові. Коли я запитав його, що саме він має на увазі, він відповів:

*«Коли я зайшов до піцерії у Кембриджі, підлітки гомоніли про свою улюблену футбольну команду «Нью-Інгленд петріотс» (тоді вона готувалася до матчу за Суперкубок), про своїх кумирів із цієї команди, таких, як Том Брейді, та про те, що вони теж прагнуть стати зірками професійного футболу, коли виростуть. Те саме відбувалося в таборах для біженців на окупованих територіях, з тією лише різницею, що там улюбленою командою був ХАМАС, а кумирами – шахіди (мученики). Підлітки мріяли стати такими самими шахідами, як і їхні кумири, коли виростуть. Це було надивовижно нормально».*

Хасан Саламе, харизматичний палестинський командир загону терористів-смертників, заявив: *«Мученицький вчинок являє собою найвищий рівень джихаду і підкреслює глибину нашої віри. Підричники-смертники є святими борцями, котрі здійснюють один із найважливіших приписів віри».*

Психологію терористів-смертників неможливо пояснити якоюсь однією причиною. Мохаммед Хафез у своїй праці «Виготовлення живих бомб»<sup>3</sup> вказує на три необхідні умови виникнення й існування цього явища: культура мучеництва, стратегічні наставники для застосування цієї тактики і наявність добровольців-смертників. Фактично, у двох груп, які найчастіше

застосовували цей метод – «Тигрів Тамілу» і курдської сепаратистської групи «Робоча партія Курдистану», не було ніякого зв'язку з ісламським фундаменталізмом.

Ізраїльські соціологи зібрали посмертні біографічні дані на 93-х палестинських терористів-смертників. Ці молоді люди віком від 17 до 22 років не мали освіти, були безробітними і неодруженими. Фактично це були ще не сформовані юнаки, яким їхні командири твердили у криївках: «Попереду на вас чекає безглузде життя (рівень безробіття у таборах становив від 40 до 70 відсотків, особливо серед осіб, які не мали повної середньої освіти), однак ви маєте змогу не змарнувати його. Для цього вам слід поповнити лави мучеників, і ваша родина возвеличиться, вона пишатиметься вами й одержить фінансову винагороду». З моменту появи на явочній квартирі ці юнаки вже ніколи не залишалися самі – хтось завжди був присутній поруч із ними вдень і вночі в їхній кімнаті напередодні теракту й пильнував за тим, щоб вони не похитнулися і не змінили своє рішення стати смертниками, а потім проводжав їх на місце «мученицької операції».

І навпаки, смертники, котрі викрали літаки 11 вересня 2001 року, були старшими за віком (від 28 до 33 років); їхній ватажок, 33-річний Мохаммед Атта, і двоє його колег були аспірантами Технологічного універ-



ситету в Гамбурзі. Вони походили з родин середнього класу Саудівської Аравії та Єгипту. Вони були цілком сформованими дорослими, котрі повністю підпорядкували свою індивідуальність деструктивній харизмі лідера Усами бін Ладена. Його справа стала головною місією для його послідовників. Прикметно, що, на відміну від палестинських терористів-смертників, вони понад сім років самостійно прожили на Заході, випробували на собі можливості й спокуси західної демократії, імітуючи асиміляцію і зберігаючи при цьому внутрішню невідворотну спрямованість на здійснення своєї місії – загинути і забрати з собою життя тисяч ні в чому не винних людей.

### Нові виклики

З погляду соціальної психології, досить тривожною тенденцією, особливо актуальною у Західній Європі, є радикалізація другого покоління мусульманських іммігрантів. Їхні батьки прибули у Великобританію, Францію, Німеччину, Нідерланди, Бельгію та Іспанію у пошуках кращого життя, але зберегли культурну відособленість, а їхні нащадки у другому поколінні зазнали вторинної радикалізації, що засвідчують вибухи на мадридському залізничному вокзалі 11 березня 2004 року й у лондонському метро 7 липня 2005 року.

Особливо гостру проблему створюють «нові засоби масової інформації» – цілодобові канали новин кабельного телебачення, зокрема «Аль-Джазіра», і особливо Інтернет. Габріель Вайнманн у своїй праці «Терор в Інтернеті»<sup>4</sup> навів дані про те, що в 2006 році діяло близько 4800 радикальних ісламських сайтів, які пропагували ідею ненависті до Заходу, сприяючи формуванню колективної ідентичності майбутніх терористів.

То як же боротися з тероризмом? Якщо прийняти тезу про те, що тероризм є жахливим різновидом психологічної війни, яку ведуть через засоби масової інформації, то протистояти йому слід не високоприцільними бомбами і ракетами, а засобами психологічного контрудару<sup>5</sup>. Ця тактика передбачає застосування чотирьох складників програми інформаційних операцій:

- перешкоджання вступу потенційних терористів у групу;
- внесення розколу в групу;
- сприяння виходу із групи;
- скорочення підтримки групи й оголошення її лідерів поза законом.

Утім, як зазначається в одному з висновків робочої групи Мадридського саміту, «потрібні десятиліття для зміни культури ненависті й насильства. У цій боротьбі слід всіляко підтримувати високий моральний рівень, приміром, шляхом зміцнення верховенства права і демонстрування дієвого державного управління, запровадженням соціальної справедливості. Відхилення від цих стандартів означає опускання до рівня терористів і завдання шкоди ліберальній демократії»<sup>6</sup>. ■

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*

#### Посилання і примітки

1. Jerrold Post, "The Psychological Roots of Terrorism" («Психологічні витoki тероризму»), у виданні: Addressing the Causes of Terrorism: The Club de Madrid Series on Democracy and Terrorism (Звертаючись до причин тероризму), vol. 1 (Madrid: Club de Madrid, 2005).

2. Jerrold Post, E. Sprinzak, and L. Denny, "The Terrorists in Their Own Words: Interviews With 35 Incarcerated Middle Eastern Terrorists" («Терористи у власних висловлюваннях: інтерв'ю з 35-ма заарештованими терористами з Близького Сходу»), Terrorism and Political Violence, vol. 15, no. 1 (2003), pp. 171–184.

3. Mohammed Hafez, Manufacturing Human Bombs: The Making of Palestinian Suicide Bombers (Виробництво живих бомб: підготовка палестинських терористів-смертників). Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 2006.

4. Gabriel Weimann, Terror on the Internet: The New Arena, the New Challenges (Терор в Інтернеті: нова арена, нові виклики) (Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 2006).

5. Докладніше про те, яким чином психологічні операції мають відігравати ключову роль у протидії тероризму, див. Jerrold Post, "Psychological Operations and Counter-terrorism" («Психологічні операції й антитероризм»), Joint Force Quarterly, issue 37 (Spring 2005), pp. 105–110.

6. Jerrold Post, "The Psychological Roots of Terrorism" («Психологічні витoki тероризму»), у виданні: Addressing the Causes of Terrorism (Звертаючись до причин тероризму): The Club de Madrid Series on Democracy and Terrorism, vol. 1 (Madrid: Club de Madrid, 2005), p. 11.

# Жінки як жертви й учасниці терактів

Міа Блум

*Міа Блум – доктор наук, професор факультету державної політики і міжнародних відносин університету штату Джорджія в місті Афіни.*

9 листопада 2005 року бельгійка Мюріель Дегок, котра прийняла іслам і приєдналася до його радикальної течії, підірвала себе в автомобілі в Іраку. Того самого дня на святкуванні весілля в одному з готелів Аммана не спрацювала вибухівка, якою було начинено пояс Саджіді Атрус аль-Рішаві.

Подібні події зазвичай викликають шок. Проте жінки віддавна беруть участь у терористичних рухах. У 1970–1980-х роках багато хто з них виявляв особливу активність у терористичних організаціях Латинської Америки та Європи. Кількість жінок у деяких групах сягала третини її загального складу, як у випадку «Фракції червоної армії» в Німеччині й руху «Друге червня». Однак перехід жінок від виконання здебільшого другорядних функцій до значно активнішої оперативної ролі, наприклад, терористок-смертниць, відбувся нещодавно. Першою з таких активісток стала 17-річна ліванська дівчина, яка підірвала себе біля ізраїльської автоколонії в 1985 році. Зростання ролі жінок у тероризмі викликає нові проблеми.

У понад половині з близько 17 груп, які застосували тактику здійснення вибухів смертниками, були задіяні жінки. В період з 1985 по 2006 роки смертницями стали більше як 220 жінок, на частку яких припало майже 15 відсотків загального числа таких терактів. До того ж поповнення лав терористок відбувалося за рахунок як світських, так і релігійних організацій, хоча спочатку останні протидіяли подібному використанню жінок<sup>1</sup>.



© AP Images/Гаді Мізбан

Іракська жінка, у якої загинув син після вибуху автомобіля, здійсненого смертником поблизу поліцейського блокпосту в Багдаді у вересні 2005 року, – лише одна з тисяч жертв тероризму.

Із вересня 2005 року, коли терористка-смертниця здійснила вибух у місті Тал-Афарі на північному заході Іраку, внаслідок якого загинули вісім новобранців іракської армії, а тридцять одержали поранення, у цій країні сталося ще кілька подібних випадків. У грудні того самого року дві жінки підірвали себе в аудиторії поліцейської академії у Багдаді, забравши життя 27 людей, а 25 лютого 2007 року внаслідок теракту, вчиненого жінкою в другому за величиною вищому навчальному закладі Багдада – університеті Мустансірія, загинуло 42 чоловіка, а ще 51 одержав поранення.

## Питання «чому?»

Зазвичай, після таких подій засоби масової інформації аналізують вірогідні мотиви терористів, але типовою реакцією світової спільноти на це є шок від того, що жінка, котру здебільшого позиціонують як жертву, а не джерело насильства, може чинити подібні дії.

Експерти з тероризму, психологи і політичні аналітики часто вдаються до «психологічної аутопсії», з'ясовуючи, де проходило дитинство терористки, де вона навчалася і що привело її до насильства. Загальнопоширеним припущенням є те, що вона, напевно, страждала від депресії, була божевільною, мала суїцидальну схильність або психічні відхилення. А найчастіше вважають, що до такого вчинку її, очевидно, спонукав чоловік.

Однак, згідно з багаторічними дослідженнями, психопатологія й розлади особистості трапляються серед терористів не частіше, ніж серед звичайних людей з тих самих спільнот. І хоча гіпотезу про те, що чоловіки змушують ставати терористками більшість жінок, нині піддають жорсткій критиці, представники сильної статі все-таки відіграють у житті цих жінок важливу роль,



© AP Images/Гасан Сарбахшян

Лютий 2006 року. Іранські студентки заповнюють реєстраційні форми, що свідчать про їхню готовність стати терористками-смертницями.

втягуючи їх у тенета тероризму. На думку Дебори Гальвін, «деяких жінок вербують у терористичні організації їхні ж приятелі. Важливою прикметністю механізму залучення жінок до лав терористів є наявність романтичного сценарію між чоловіком-коханцем (або жінкою-коханкою) і жінкою-співучасницею»<sup>2</sup>. Фактично, хоча аль-Рішаві зазнала невдачі у спробі знищити гостей на весіллі в Аммані, її чоловікові, котрий супроводжував терористку, вдалося таки забрати життя 38 осіб.

Британська журналістка Ейлін Макдональд розповідає про те, як «Бегона» пояснила свій вступ у 25-річному віці до лав «ЕТА» (терористичної групи баскських націоналістів у Іспанії та Франції) тим, що «до неї входив її знайомий»<sup>3</sup>. Існують припущення і про те, що чоловіки схиляють жінок до участі в насильстві, спокушаючи їх на «сумнівну сексуальну поведінку», а потім вимагають від них здійснення відповідного «акту мучеництва» як єдиного засобу очищення доброго імені сім'ї й відновлення власної гідності. Втім, було б помилкою вважати, що жінки стають просто жертвами або пішаками в руках чоловіків, не маючи жодних власних політичних мотивів. Насправді однією з найвірогідніших ознак можливої участі жінки у відповідному рухові є її взаємини з колишнім або нинішнім терористом цього руху. У випадку аль-Рішаві кілька її братів загинули в Іраку, беручи участь у заколоті проти коаліційних військ, і для успішного проведення операції в готелі було влаштовано її заміжжя, яке тривало всього кілька днів.

Деякі психологи пояснюють, що терористи, зазвичай, страждають від «травм нарцисизму», тобто від серйозного тривалого удару по їхньому власному іміджу і внутрішній самооцінці, який змушує дискредитоване «Я» шукати собі нову, «позитивну ідентичність» (прикладом, через відчуття «приналежності» до якоїсь терористичної групи). Психолог Джозеф Марголін стверджує, що «поведінка терориста значною мірою є реакцією на стан глибокого розчарування (фрустрації) через нереалізованість власних політичних, економічних і особистих потреб чи поставлених завдань»<sup>4</sup>. Ренді Борум додає до такого погляду: «Зв'язок між фрустрацією (станом, коли людина не може домогтися своєї мети або поводитися так, як їй того хочеться) й агресією може бути «головною відповіддю», що дозволяє знайти причини звернення людей до насильства»<sup>5</sup>. Інші експерти розвивають подібні теорії, стверджуючи, що більшість терористів перебувають у стані, що межує із аутизмом, і тому тяжіють до ідеологій, які спрощують світ, зводять його палітру лише до чорного і білого кольорів, ділять його на добро і зло»<sup>6</sup>.

## Першопричини

Дослідники у галузях психології, соціології й політології визначають глибинні причини, які дають ключ до розуміння явища тероризму. Однак багато що в переліку таких причин також пояснює мобілізацію політичних груп, які не займаються тероризмом, і тому підпадає під категорію «необхідних, але недостатніх» пояснень того, чому ці фактори спонукають окремих осіб до насильства. До цих причин належать:

- відсутність демократії, громадянських свобод і верховенства права;
- збанкрутілі або слабкі держави, які надають притулок терористам;
- занадто стрімка модернізація;
- екстремістські ідеології – як світські, так і релігійні;
- наявність історичного досвіду політичного насильства, громадянських воєн, революцій, диктатур або окупаційної влади;
- нелегітимні або корумповані уряди;
- репресії з боку іноземних окупантів чи колоніальних держав;
- дискримінація на підставі етнічної, расової або релігійної приналежності;
- соціальна несправедливість;
- наявність харизматичних ідеологічних провідників<sup>7</sup>.



© AP Images/Халіл Гамра

На мітингу в підтримку ХАМАСу в 2004 році палестинський хлопчик тримає фотографію жінки, яка підірвала себе в головному прикордонному пункті між Ізраїлем і сектором Газа, забравши життя чотирьох ізраїльтян.

На думку таких експертів, як Йорам Швейцер і Фархана Алі, мотиваціям жінок, зазвичай, притаманний більш «особистий» характер, ніж мотиваціям чоловіків. Усі ці фактори можна звести до чотирьох категорій: помста, спокута, повага і зв'язок. Зокрема, вони охоплюють:

- втрату близької людини (як правило, головної для жінок особи чоловічої статі – чоловіка, батька або брата);
- необхідність відновлення власної гідності, втраченої внаслідок неналежної реальної або уявної сексуальної поведінки;
- нездатність жінки зачати дитину або належність її до категорії жінок, котрих вважають такими, що не можуть вийти заміж<sup>8</sup>;
- бажання підвищити статус жіноцтва у своєму суспільстві;
- прагнення довести, що жінки так само, як і чоловіки, самозречено віддані ідеям великої справи;
- ситуацію, коли жінки є сестрами, дочками або дружинами відомих бунтівників<sup>9</sup>.

## Розбіжності й подібність

Гіпотеза про те, що жінки керуються не тими причинами, які впливають на чоловіків, досить проблематична. Подібно до чоловіків, більшість жінок вдається до насильства як через особисті, так і через політичні причини. Психолог Аріель Мерарі констатує: «Схоже, що культура загалом і релігія зокрема відіграють незначну роль у феномені терористів-смертників. Самогубство екстремістів, як і будь-який інший акт суїциду, постає здебільшого явищем індивідуальним, а не груповим, адже помирають люди, які бажають цього з особистих причин. Тероризм лише пропонує потенційним самогубцям виправдання (а не є спонукую) їхнього вчинку й надає обґрунтування для здійснення його насильницьким шляхом»<sup>10</sup>.

Для всіх терористів – як чоловіків, так і жінок – їхня справа ґрунтується на світогляді, що сповнює змістом їхню неминучу смерть і часто забезпечує їх тією чи іншою формою «безсмертя». Останнім часом намітилася тенденція вважати, що існує природний зв'язок між вірою й готовністю вбивати й гинути самому<sup>11</sup>. Втім, на сьогодні не виявлено жодного апріорного зв'язку між релігією і терором.

Фактично, в минулому багато таких терористичних груп, як «Червоні бригади» в Італії, «Фракція червоної армії» у Німеччині та «Променистий шлях» у Перу, належали до радикально-соціалістичного спрямування й були позбавлені будь-якого релігійного забарвлення. Однак вони включали у свої політичні програми ідею звільнення жіноцтва.

Більшість жінок, причетних до тероризму сьогодні, виконують роль переважно дешевого «гарматного м'яса». Назагал бачиться, що вони постали тактичною інновацією, оскільки виходять поза межі усталених стереотипних уявлень про терористів, на які хибують фахівці з розробки контртерористичних стратегій. Більше того, як може підтвердити кожний, хто дивився фільм «Алжирська битва», жінки-агенти легко змішуються із цивільним населенням супротивника з метою розвідки: у їхньому одязі можна ховати бомби, часом вони вдаються до маскуванню під вагітних, щоб уникнути обшуку. Але насправді мало хто з жінок займає керівні позиції, навіть у невеликих групах, де вони становлять від 30 до 60 відсотків загальної кількості бойовиків. Клара Бейлер, описуючи палестинські терористичні організації, відзначила: «Жінок рідко допускають у вищі кола, де приймають остаточні рішення щодо терористичної діяльності груп. Жінки можуть бути добровольцями, або... їх можуть примушувати завдавати смертоносного удару, але роль жінок, врешті-решт, визначається патріархальною ієрархією, що панує

в палестинському суспільстві та його терористичних групах»<sup>12</sup>.

Насправді ті, хто провадить насильницьку діяльність, мають незначну причетність до будь-якого руху. Оскільки терористи є лише окремою «фракцією» групи, яку вони представляють, реальну опозицію їм часто становлять помірковані представники їхніх спільнот, котрі віддають перевагу альтернативним, а не насильницьким методам боротьби. Відтак, терористи прагнуть спровокувати відповідні силові дії влади, які викликали б співчуття до них і забезпечували б їм підтримку, зміцнювали радикальні настрої в їхньому суспільстві та сприяли мобілізації до їхніх лав більшої кількості новобранців. Використовуючи жінок, терористичні організації прагнуть спровокувати надмірну реакцію супроти жінок їхніх спільнот, що, на їхню думку, сприяє ще більшому роздмухуванню гніву.

### Відсутність загальних закономірностей

Головна мета терористів – не лише сіяти страх і відчуття непевності шляхом руйнування життя і майна їхніх безпосередніх жертв, а й здійснювати вплив на прийдешні покоління. Терористи прагнуть, щоб їхній супротивник марнував час і гроші на зміцнення своєї безпеки; вони планують накласти на вороже їм суспільство величезний фінансовий тягар, змусивши його перекидати ресурси зі сфер виробництва на непродуктивні заходи<sup>13</sup>.

Одна з потенційно перспективних контртерористичних ініціатив полягає у залученні до боротьби з екстремізмом широкої громадськості й схилення поміркованих сил на свій бік. Навряд чи можна ліквідувати насильство акцентуванням уваги на головних факторах, що сприяють його ескалації, однак це покаже, що помірковані політики спроможні покращувати добробут громадян, а терористи – ні. Більшість опитувань виявляє, що підтримка насильства зменшується тоді, коли існують дієві альтернативи йому і формуються реальні перспективи на стабільний мир<sup>14</sup>.

Що ж до жінок, то слід постійно наголошувати, що вони покликані відігравати позитивну роль у своїх суспільствах і робити значно вагоміший внесок у життя, аніж у смерть. Це допомогло б підтримати місцеві жіночі організації, які приносять велику суспільну користь. Такі групи можуть стати опорою громадянського суспільства, здатного об'єднати різні спільноти і закласти підвалини для правдивої демократії<sup>15</sup>.

Найвагоміші моменти, які слід з'ясувати, полягають у тому, що не існує загальних закономірностей, надійних стереотипів, так само, як неможливо знайти пояснення усім видам тероризму.

Психолог Джон Хорган стверджує, що будь-який терористичний рух по-своєму складний і навіть найменші групи відзначаються рольовим розмаїттям, що зумовлює «різні форми залучення»<sup>16</sup> як чоловіків, так і жінок. Більше того, існує стільки різних видів терактів, здійснюваних із різних мотивацій, що неможливо визначити єдину причину будь-якої окремої форми тероризму – ісламського, глобального салафістського, односпрямованого (приміром, на охорону довкілля, захист прав тварин тощо), правого расистського, націоналістично-сепаратистського, а тим більше пояснити мотиви, якими керуються всі жінки-терористки.

В своїх дослідженнях я вже писала про існування простого розрахунку у використуванні тероризмом жінок. Лідери терористичних рухів, формуючи бюджети для реалізації своїх можливих тактик, досягнення цілей і залучення відповідних виконавців, враховують той факт, що терористки-смертниці – це дешева зброя. Окрім того, жінки привертають значно більшу увагу ЗМІ й можуть спонукати чоловіків з почуття «джентльменства» вербуватися до лав терористів, щоб звільнити жінок від «виконання їхньої роботи»<sup>17</sup>.

Втім, безперечно, можна було б отримати вагоміші дані з цього питання, якби дослідники могли безпосередньо спілкуватися із членами відомих терористичних рухів. І хоча доступ до таких першоджерел обмежений<sup>18</sup>, однак, як стверджує Хорган, «яким би це неприємним не здавалося, але для того, щоб збагнути формування і розвиток свідомості й механізмів поведінки терористів, нам слід зустрічатися й розмовляти з людьми, які були або залишаються причетними до терористичного насильства»<sup>19</sup>. Це особливо стосується пошуків відповіді на запитання, чому жінки, потенційні матері й традиційні годувальниці, обирають шлях кривавих убивць. ■

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*

### Посилання і примітки

1. Mia Bloom, "Female Suicide Bombers: A Global Trend" («Терористки-смертниці: світові тенденції»), *Deadalus* (Winter 2007).
2. Deborah M. Galvin, "The Female Terrorist: A Socio-Psychological Perspective" («Жіночий тероризм: соціо-психологічні перспективи»), *Behavioral Science and the Law*, vol. 1 (1983), pp.19–32.
3. Eileen MacDonald, *Shoot the Women First* (Першими цільте в жінок). New York: Random House, 1992.
4. Joseph Margolin, "Psychological Perspectives in Terrorism" («Психологічні перспективи тероризму»), у виданні Y. Alexander and S. M. Finger (eds.), *Terrorism: Interdisciplinary Perspectives* (Тероризм: міждисциплінарні перспективи). New York: John Jay, 1977, pp. 273–274.
5. Randy Borum, *Psychology of Terrorism* (Психологія тероризму). Tampa, FL: University of Florida, 2004, p. 13.

6. D. Gambetta and S. Hertog, "Engineers of Jihad" («Інженери джихаду»), неопублікована праця, передана у Центр вивчення Громадянської війни (17 August 2006).

7. T. Björge, *Root Causes of Terrorism* (Першопричини тероризму). London: Routledge, 2005.

8. R. Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terror* (Загинути задля перемоги: стратегічна логіка терористів-смертників). New York: Random House, 2005.

9. Noor Huda Ismail, "Married to a Jihadist" («Шлюб із джихадистом»), *Straits Times* (10 March 2006). Див. на веб-сторінці: <http://noorhudaismail.blogspot.com/2006/03/married-to-jihadist.html>.

10. Ariel Merari, "The Readiness to Kill and Die: Suicidal Terrorism in the Middle East," («Готовність убити й померти: терористи-смертники на Близькому Сході»), у виданні W. Reich (ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies and States of Mind* (Витоки тероризму: психологія, ідеологія, теологія і психічний стан). New York: Cambridge University Press, 1990, p. 206.

11. Lbd. ghbvèhvjv: M. Jurgensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (Терор за «божественним» задумом. Глобальне зростання насильства на релігійному ґрунті). Berkeley, CA: University of California Press, 2003; J. Stern, *Terror in the Name of God: Why Religious Militants Kill* (Терор в ім'я Всевишнього: чому вбивають фанатики). New York: Random House, 2004; nf J. Esposito, *Unholy War: Terror in the Name of Islam* (Брудна війна: терор в ім'я ісламу). London: Oxford University Press, 2002.

12. Clara Beyler, "Using Palestinian Women as Bombs" («Використання палестинських жінок як бомби»), *New York Sun* (15 November 2006).

13. C. McCauley, "The Psychology of Terrorism" («Психологія тероризму»). Див. на веб-сторінці: <http://www.ssrc.org/sept11/essays/mccauley.htm>.

14. Mia Bloom, *Dying to Kill: The Allure of Suicide Terror* (Померти заради вбивства: принади терористів-смертників). New York: Columbia University Press, 2005, ch. 3 passim.

15. A. Varshney, *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India* (Етнічний конфлікт і цивільне життя: індуси та мусульмани в Індії). New Haven, CT: Yale University Press, 2003.

16. John Horgan, *The Psychology of Terrorism* (Психологія тероризму). London: Routledge, 2005.

17. Bloom, M., *Dying to Kill: The Allure of Suicide Terror* (Померти заради вбивства: принади терористів-смертників). New York: Columbia University Press, 2005.

18. Прикметний виняток становить праця: Jerrold Post, E. Sprinzak, and L. Denny, "The Terrorists in Their Own Words: Interviews With 35 Incarcerated Middle Eastern Terrorists" («Терористи у власних висловлюваннях: інтерв'ю з 35-ма заарештованими терористами із Близького Сходу»), *Terrorism and Political Violence*, vol. 15, no. 1 (2003), pp. 171–184.

19. John Horgan, *The Psychology of Terrorism* (Психологія тероризму). London: Routledge, 2005 і 2008 (у друці).

# Тероризм: коротка історія

Волтер Лакер

*Волтер Лакер – доктор наук, відомий учений, який займав низку академічних посад. Донедавна він очолював Міжнародну дослідницьку раду Центру стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні, а нині є його почесним науковим співробітником.*

**Щ**о таке тероризм? Нині існує понад сотню визначень цього поняття. Державний департамент США у статті 22, розділ 2656 Кодексу законів США так окреслює це явище: тероризм – це «зумисне політично мотивоване насильство, здійснюване щодо невійськових об'єктів з боку субнаціональних груп або таємних агентів з метою впливу на широкую громадськість». Департамент оборони і Федеральне бюро розслідувань (ФБР) мають свої термінологічні означення тероризму. Автор цих рядків також запропонував кілька визначень, але жодна з дефініцій не є вичерпною і всеохопною.

Здається, що у визначенні тероризму занадто акцентувалося словосполучення «невійськові об'єкти», адже історія не знає жодної терористичної групи, яка б здійснила напад лише на військовиків або поліцію. А якщо група озброєних людей вранці атакує солдат, а ввечері – цивільних осіб? Вони терористи чи належать до іншої категорії і чи змінюється їхня суть протягом дня?

Загальне вичерпне визначення тероризму ніколи не буде знайдено з тієї простої причини, що існує не одна, а багато форм цього явища, які значно різняться в часі та просторі, в мотиваціях, проявах і цілях.

## Перші дослідження

У 1970-х роках, коли почалося систематичне вивчення екстремізму, деякі дослідники помилково припускали, що тероризм більшою чи меншою мірою є монополією екстремістських груп лівого спрямування, таких як «Червоні бригади» в Італії, «Фракції червоної армії» в Німеччині або різні групи у Латинській Америці. (Існував і етнонаціоналістичний тероризм, як, приміром, у Північній Ірландії, однак він не був настільки виразним). Звідси робили висновок, що тероризм з'являється під час найбільшої експлуатації і найжорстокішого придушення людей. Тому з ним легко покінчити, усунувши його причини – експлуатацію і пригноблення.

Однак уже тоді було ясно, що це пояснення навряд чи може бути коректним, оскільки під час правління найжорсткіших режимів ХХ століття – у нацистській Німеччині й сталінській Росії – тероризму зовсім не було. Правда і в тому, що тероризм фактично відсутній і в найзаможніших, найгалітарніших суспільствах, і в найбідніших країнах.

Минуло десятиліття, і більшість терористичних груп лівого ухилу зникли. Якщо у 1980-х роках й існував тероризм, то його основним джерелом були невеликі групи радикально правого крила. Тоді траплялися поодинокі випадки захоплення літаків і влаштування вибухів (як над містечком Локкербі в Шотландії), атак на окремі посольства й навіть захоплення їх (наприклад, у Тегерані), однак ці операції здійснювали бойовики не лівого спрямування.



© AP Images

Слідчі вивчають уламки літака авіакомпанії «Пан Америкен», що вилетів рейсом 103 і був підірваний над містечком Локкербі в Шотландії 22 грудня 1988 року. Загинули всі 259 чоловік, що перебували на борту літака, згодом, після приземлення, загинуло ще 11. Рештки тіл жертв і уламки літака було розкидано на території площею 2189 квадратних кілометрів.

Найсмертоноснішим терактом у США до 11 вересня 2001 року був вибух федерального будинку в Оклахома-Сіті в 1995 році, здійснений правоекстремістськими сектантами. Націоналістичний тероризм продовжував існувати (в Ольстері, в баскській області Іспанії, на Шрі-Ланці, в Ізраїлі та в деяких інших місцях), однак ісламістський тероризм, що набув найбільшого розвитку нині, був тоді ще мало поширений, окрім поодиноких випадків у країнах Близького Сходу.

Сьогодні тероризм, по суті, став невід'ємним синонімом «Аль-Каїди» й інших подібних груп, оскільки сучасну терористичну діяльність ведуть здебільшого їхні прихильники. Однак ототожнювати тероризм тільки з цими групами було б хибним з тієї простої причини, що тероризм існував задовго до воєнничого ісламізму і, зрозуміло, триватиме й після зникнення нинішніх прихильників джихаду.

Тероризм – це не політична доктрина, хоча дехто і намагався трансформувати його в ідеологію. Навпаки, він є однією з найдавніших форм насильства, хоча цілком очевидно, що не всяке насильство є тероризмом. Імовірно, він з'явився задовго до появи регулярних військ, оскільки війна армії потребує певної організації й складної логістики, які були відсутні на ранньому етапі існування людини.

## Історичний контекст

Тероризм уперше згадується на сторінках Старого Заповіту Святого Письма. Окрім того, численні випадки політичних убивств і навіть систематичного знищення людей зафіксовані в історії Давньої Греції та Давнього Риму. Вбивство Юлія Цезаря – лише один із прикладів, що привертає увагу письменників і художників протягом двох тисячоліть. Питання про те, чи є вбивство тирана (здійснене, приміром, Вільгельмом Теллем, національним героєм швейцарських саг) виправданим, стало предметом дискусій багатьох поколінь теологів і філософів.

Одностайності у вирішенні цієї проблеми не було досягнуто, однак більшість вважає тероризм цілком прийнятним за певних обставин. Коли деспот, тиран, ворог людства порушує закони Бога і людської справедливості, не залишає своїм жертвам іншого вибору для визволення з-під його нестерпного гніту і коли всі інші засоби протистояння вичерпані, терористичний акт постає *ultima ratio* – останнім аргументом пригноблених.

Утім, філософи і теологи вже тоді розуміли, що існує серйозна небезпека хибного застосування доктрини обгрунтованого тирановбивства, звернення до *ultima ratio* у ситуації, коли достатніх причин для проливання

крові немає (як у випадку позбавлення життя доброго короля Франції Генріха IV) або коли існують інші способи і форми вираження протесту й опору.

Поміж тим з'явилися дрібні групи, які тривалий час систематично вдавалися до терористичних дій, серед яких – таємна секта ассасинів, відгалуження руху мусульман-ізмаїлітів, що діяла в VIII–XIV століттях на території сучасних Ірану та Іраку й чинила замаху на губернаторів, місцеве керівництво, халіфів і навіть на одного з провідників хрестоносців, який мав титул короля Єрусалима. Вони першими вдалися до терористичних дій із використанням смертників, а за культову зброю обрали кинджали. Оскільки їхні жертви зазвичай мали посилену охорону, шанси на порятунок у тих терористів були практично нульовими. Збереглися навіть окремі слова їхньої мови, одне з яких, «фїдаї» (воїн, борець), вживається і донині.

Терористична активність зберігається з кінця Середньовіччя і до Новітньої доби, хоча і в менших масштабах. То була епоха затяжних і кривавих протиборств, таких як Тридцятилітня війна (1618–1648) і наполеонівські війни (1799–1815). У такі часи, коли величезна кількість людей гинула або калічилася на полях битв, окремі випадки терористичного насильства лишалися фактично непомітними.



© AP Images

Убивство Великого князя Австро-Угорської імперії Франца-Фердинанда і його дружини членом сербської націоналістичної групи під час візиту королівської сім'ї в Сараєво (Боснія) 28 червня 1914 року призвело до Першої світової війни.

## Ескалація тероризму

Різке зростання терористичної діяльності зафіксовано наприкінці XIX століття. Серед головних об'єднань терористів були ірландські повстанці, російські єсери й окремі анархічні групи по всій Європі й Північній Америці. Однак таємні угруповання активно діяли і поза межами Європи – приміром, у Єгипті, а також в Індії та Китаї, під гаслами національно-визвольних ідей. Деякі з тодішніх терактів мали трагічні наслідки; результати інших стали відчутними не відразу, а з плином часу.



Особливо помітними дії терористів були в XIX столітті – вони вбили російського царя Олександра II, а також багатьох міністрів, князів і генералів, американських президентів (Вільяма Мак-Кінлі в 1901 р., а до нього – Джеймса Гарфілда в 1881 р.), короля Умберто в Італії, імператрицю Зіту в Австро-Угорській імперії, президента Франції Саді Карно, іспанського прем'єр-міністра Антоніо Кановаса. І це перелік лише високопосадових жертв. Звісно, у цьому контексті слід згадати вбивство спадкоємця австрійського престолу Франца Фердинанда у Сараєві в 1914 році, яке стало приводом до розв'язання Першої світової війни.

Коли гортаеш сторінки періодичних видань того часу (а також романи провідних письменників – від Федора Достоєвського до Генрі Джеймса та Джозефа Конрада), складається враження, що тероризм перетворився на головну небезпеку, з якою зіткнулося людство, і що ось-ось настане кінець цивілізованого життя. Однак, як часто було раніше і як трапляється тепер, дуже скоро терористична загроза розвивалася і все ставало на свої місця. Як сказав російський більшовик-революціонер Лев Троцький, одного міністра вбили, а на його місце вже стояла черга нових претендентів.

## Сучасний тероризм

Тероризм знову підвів голову після Першої світової війни в різних країнах, зокрема в Німеччині й на Балканах. Перед приходом до влади і фашисти, і комуністи сповідували практику радше масового насильства, ніж поодиноких терактів, за деякими винятками, до яких, наприклад, належить вбивство лідера італійських соціалістів Джакомо Маттеоті.

Хвиля тероризму спала під час Другої світової війни і лишалася в латентному стані протягом наступних двох десятиліть. Можливо, це пояснює, чому відновлення терактів у 1970-і роки, зокрема активізацію ісламістського радикалізму, багато з людей, котрі забули тривалу історію екстремізму, сприймали як щось принципово нове і безпрецедентне.

Особливо помітно це було у ставленні до терактів за участю смертників. Як зазначалося вище, до кінця



© AP Images

Три невідомі особи в баскських беретках сидять перед прапором організації ETA під час телевізійної зйомки в 2006 році. ETA (Euskadi Ta Askatasuna – «Батьківщина і свобода басків») – терористична група, що домагається створення незалежної від Іспанії держави басків, внесена до офіційного переліку терористичних груп, складеного Державним департаментом США.

XIX століття тероризм асоціювали здебільшого з діяльністю смертників, оскільки єдиною доступною зброєю для вчинення такого насильства були ножі, короткоствольні пістолети або досить ненадійні бомби, які часто вибухали в руках самих виконавців.

Утім, цілком очевидно, що сучасний тероризм за деякими важливими параметрами відрізняється від тероризму XIX і попередніх століть.

Традиційний тероризм мав свій «кодекс честі»: в його приціл потрапляли королі, полководці, міністри й інші відомі суспільні

діячі. І якщо існувала ймовірність того, що при нападі могли загинути їхні дружини або діти, терористи відмовлялися здійснювати його, навіть якщо це ставило під загрозу їхнє життя.

Нині панує «нерозбірливий» тероризм: вбивство кількох провідних політиків і генералів спричиняє загибель величезної кількості невинних людей. Відтак, сам термін «тероризм» набув негативного значення, і тому терористи наполягають, щоб їх називали по-іншому. Коли Борис Савінков, лідер російських есерів до Першої світової війни, опублікував свою автобіографію, він без жодних сумнівів назвав її «Нотатки терориста». Сьогодні це було б неможливо, адже сучасний терорист прагне, щоб його величали поборником свободи, партизаном, повстанцем, революціонером, – будь-ким, лише не терористом і не вбивцею невинних людей.

Якщо немає загальноприйнятого визначення тероризму, чи означає це абсолютне змішування понять і панування релятивізму і чи всі підходи до цього явища однаково прийнятні? В цьому контексті справджується поширений вислів: для одних – «терорист», а для інших – «борець за волю». Утім, якщо враховувати той факт, що навіть найкривавіші в історії людства вбивці мають своїх прихильників – від Гітлера до Пол Пота, то ця народна мудрість заведе нас у глухий кут. Більшість із тих, хто вивчає тероризм і позбавлений упереджень, часто погоджуються один із одним стосовно надання оцінки якійсь певній дії як теракту, незважаючи на відсутність універсального визначення тероризму. Хтось порівнює тероризм із порнографією або безсоромністю, які також важко розрізнити формально, однак спостерігач з досвідом відразу збагне, з чим він має справу.

На запитання, чому люди обирають шлях тероризму, немає ні простих відповідей, ані магічних формул або законів, подібних до фізичних законів Ньютона чи Ейнштейна. Час від часу з'являються нові трактування цієї проблеми, які зазвичай не витримують критики. Наприклад, нещодавно було висунуто припущення, що тероризм виникає лише (або здебільшого) як наслідок чужоземного вторгнення в країну. Частково ця гіпотеза слушна, як, наприклад, у випадку захоплення Наполеоном Іспанії або присутності військ США в Іраку. Однак геополітична карта сучасного тероризму засвідчує, що в більшості випадків – від Шрі-Ланки і Бангладешу до Алжиру та Європи – іноземне військове втручання не є вирішальним чинником. І навіть в Іраку переважна більшість жертв терористів – наслідок діяльності не окупаційних військ, а збройного протистояння між сунітами і шиїтами.

### Періодичне явище

Чи повчальна для нас історія? Тут також відсутні чіткі відповіді, натомість є занадто широкі узагальнення. Тероризм рідко виникає або й зовсім відсутній в умовах дієвих диктаторських режимів. За іронією долі, у сучасному світі терористи користуються всіма досягненнями демократії – свободою думки, слова, віросповідання, пересування й зібрання. Тероризм є проблемою і слабких держав, у яких центральна влада аморфна або ж її взагалі нема. Приміром, в Іспанії часів правління Франко практично не було вуличного тероризму, однак згодом, з поступовим падінням диктатури, він



© AP Images/Денніс Кук

Колишній заручник Віктор Емберґ обнімає дитину (ім'я не встановлено) після свого повернення в США 2 липня 1985 року. Емберґ був одним із 153 пасажирів з різних країн і членів екіпажу рейсу TWA 847, захопленого ліванськими терористами 14 липня одразу після його вильоту з аеропорту в Греції. Терористи утримували заручників протягом двох тижнів.

постав на політичній сцені. На Близькому Сході навіть м'які авторитарні режими здолали тероризм без особливих зусиль, як це сталося в Туреччині й Сирії у 1980-х, а в Алжирі та Єгипті – в 90-х роках.

Іноколи тероризмові вдавалося домогтися свого, втім, найчастіше він був у програвші. А в деяких випадках тероризм спричиняв протилежні до очікуваних його виконавцями наслідки.

Однак у цілому тероризм є періодичним явищем, яке, навіть за умови сьогодишньої поразки, може час від часу виникати в майбутньому. Нині немає підстав для сподівань, що тероризм зникне сам собою. В епоху, коли широкомасштабні війни занадто небезпечні й витратні, силовий конфлікт набув форм тероризму. Доки у світі триває протистояння, доти й існуватиме тероризм. ■

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*

# Шлях до вербування: стереотипи й конкретні методи

Джон Хорган



© AP Images/Гасан Сарбахшян

Іранці записуються добровольцями до лав «смертників-мучеників» під час кампанії з набору новобранців у квітні 2006 року в Тегерані.

*Джон Хорган – ірландський фахівець у галузі політичної психології, старший науковий співробітник Центру з вивчення тероризму і насильства як політичного засобу, викладач факультету міжнародних відносин університету Сент-Ендрюс у Шотландії. У своєму недавньому дослідженні він аналізує процеси залучення людей у терористичні групи і виходу з них. Його книга «Відмова від тероризму: шляхи виходу з радикальних і екстремістських рухів» (Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements) побачить світ у 2008 році.*

**М**енше як через рік після чотирьох скоординованих вибухів бомб терористів-смертників у лондонському метро 7 липня 2005 року з'явився довгоочікуваний звіт Палати громад<sup>1</sup> щодо тих подій, у якому містився такий висновок: «Відповідно

до наших відомостей про екстремістів у Великобританії, не існує чітких критеріїв, за якими можна було б визначити осіб, схильних до радикалізації. Щодо чотирьох смертників, котрі фігурують у цій справі, то троє з них – громадяни Великобританії у другому поколінні, чії батьки були вихідцями з Пакистану, а батьки ще одного прибули з Ямайки. Камел Бургас, звинувачений у справі про «рицинову змову», був вихідцем з Алжиру, котрому відмовили в наданні політичного притулку. Річард Рейд, який

безуспішно намагався пронести бомбу в підшві черевиків, мав матір-англійку і батька з Ямайки. ...Окремі терористи мали кращу освіту, інші – гіршу. Одні з них були насправді бідними, інші – заможнішими. Деякі досить добре інтегрувалися у британське суспільство, іншим це не вдалося. Більшість із них були неодруженими, однак деякі мали сім'ї і дітей. Дехто з них до скоєння терактів був законотримачним громадянином, за іншими тягнувся слід дрібних злочинів».

Між рядками цього славнозвісного звіту проступав стан загальної розгубленості, адже так і не вдалося відтворити чіткий портрет тих, хто завербувався до участі в глобальній кампанії тероризму і підривної діяльності «Аль-Каїди». Подібне почуття фрустрації охопило політичні кола та правоохоронні органи, і хоча фахівцям ще не вдалося скласти адекватний типовий портрет терориста, робота у цьому напрямі триває.

## Портрет терориста

Незважаючи на те, що логічним шляхом створити портрет терориста<sup>2</sup> неможливо, такі пошуки, як не дивно, невпинно тривають. До цього спонукають кілька конкретних обставин.

По-перше, драматичні наслідки терористичної діяльності змушують нас протистояти поведінці, яка для більшості нормальних людей є безперечною ознакою божевілля або хворобливості, адже типовою реакцією на будь-яку терористичну акцію, що просто шокує, є запитання: «Як можна було скоїти таке?»

По-друге, наступний чинник, що активізує пошук загальних рис портрета терористів, також становить чергове чільне запитання. Якщо взяти до уваги те, що так багато людей зазнають на собі впливу умов («споконвічних причин»), які сприяють залученню їх до терористичної діяльності, а також врахувати фактори і катализатори як релігійної, так і політичної мобілізації, які можуть спонукати до насильства, то чому так мало людей фактично поповнюють лави терористів?

Це – складне питання, і будь-яка відповідь на нього, звісно, не буде вичерпною для всіх. Варіантом відповіді, яка багато в чому визначила характер і напрям окремих, зокрема психологічних, досліджень, було припущення, що деякі ознаки притаманні як окремій групі терористів (що робить їх «схожими одне на одного»), так і загальному образу терористів (що «відрізняє» їх від решти людей або принаймні від тих, хто не бере участі у терористичній діяльності).

Психолог і експерт з тероризму Аріель Мерарі цілком слушно відзначив, що коректніше було б говорити про те, що «загальні риси терористів ще не віднайдено», ніж про те, що «їх взагалі немає»<sup>3</sup>. Втім, я переконаний, що існує кілька реальних факторів ризику, пов'язаних із продовженням пошуків таких рис, особливо це стосується розуміння процесів залучення людей до терористичної діяльності.

Припускаючи існування таких загальних рис, можна визначити кілька важливих особливостей формування терориста:

- безперервність і поступовість процесів адаптації в терористичному середовищі;
- відчуття певних допоміжних якостей, що асоціюються з таким залученням (приміром, так звані фактори притягування або спокуси, що сприяють втягуванню людей у терористичну діяльність, які свідомо використовуються для вербування потенційних новобранців);
- своєрідна міграція між ролями (наприклад, перехід від окремих спроб вираження публічного протесту до цілеспрямованого незаконного по-

водження, іншими словами – перехід від однієї ролі до іншої);

- певне усвідомлення особливостей тієї чи іншої ролі (приміром, що втримує снайпера від того, щоб стати терористом-смертником), і як ці «рольові особливості» поширюються серед сторонніх спостерігачів або потенційних терористів.

Припускаючи, що існують загальні риси (характеристики) терориста, ми заплющуємо очі на фактори і рушійні сили, що формують процес розвитку терориста і сприяють йому. Наслідком цього може бути і втрата підґрунтя для розробки практичної антитерористичної стратегії блокування вербування до лав екстремістів і подальшої терористичної діяльності.

Однак ті, хто займається боротьбою з тероризмом, часто спираються на відомості про загальні риси терористів. Коли мені нещодавно довелося виступати з доповіддю про портретування типового терориста перед співробітниками одного з антитерористичних підрозділів, якийсь високопосадовець заперечив: «Складати типовий портрет терориста, безсумнівно, треба. Адже... середньостатистичний бомбист-смертник навряд чи є чоловіком середнього віку, білошкірим, батьком трьох дітей». Ця заувага пролунала у Великобританії, і це можна цілком зрозуміти, оскільки там ще не було таких бомбистів-смертників.

Отже, важливо не вдаватися до перебільшень, стверджуючи, що «все можливо», і не спотворювати загрози, а просто визнати, що наші уявлення про терористів усе більше ґрунтуються на прогнозах, аналогічних до прогнозів страхових компаній, зроблених на підставі невеликих і статистично нерепрезентативних вибірок. Небезпека надмірних узагальнень очевидна.

Однак акцентування уваги на цих обмеженнях так і не дає відповіді на головне запитання: чому одну людину можна втягнути в терористичну діяльність, а іншу – ні? Безперечно, пояснити це практично неможливо, втім, ми можемо зробити з цього кілька корисних висновків. У книзі, що вийшла нещодавно<sup>4</sup>, я вказав на низку так званих факторів схильності людини до залучення в терористичну діяльність, які наведено нижче у довільній формі:

- особистий досвід переслідування (реальний або уявлюваний);
- очікування залучення в терористичну діяльність (приміром, спокуси – емоційне піднесення, усвідомлення своєї місії та мети, пов'язані з участю в «своєї» групі й виконанням різних ролей);
- ідентифікація зі справою, часто характерною для іншої переслідуваної спільноти;
- соціалізація через друзів або родину, виховання в особливому середовищі;

- можливість виявлення власних інтересів і здійснення кроків назустріч залученню в терористичну діяльність;
- доступ до відповідної групи.

Слід зазначити, що окремо жоден із цих факторів не дасть відповіді на запитання, чому люди стають терористами, однак разом вони перетворюються на потужний інструментарій для розуміння того, чому одну людину можна втягнути у терористичну діяльність, а іншу – ні.

## Шляхи тероризму

Щоб вийти за межі порожніх дебатів про загальні риси терористів, слід з'ясувати, що саме спонукає людей до участі у терористичній діяльності, адже це, на мою думку, сприятиме випрацюванню ефективніших антитерористичних ініціатив, заснованих на психологічних засадах.

Головним серед них є те, що на сьогодні реальний процес залучення людини до терористичної діяльності відзначається неабиякою складністю. Втягування в екстремізм, вочевидь, має різні наслідки для різних людей<sup>2</sup>. Імовірно, це справджується як у межах однієї групи, так і для багатьох терористичних рухів. Окрім спрощеного поділу членів груп на керівників і послідовників, навіть у найменших терористичних рухах, залежно від низки факторів, існує безліч ролей і функцій, нав'язуваних новобранцям для просування уперед. До того ж прийняття і збереження цих ролей не носять ані дискретного, ні статичного характеру. Часто спостерігаються зміни і заміни ролей, приміром, перехід від незаконних дій (участь у насильницькій діяльності) до маргінальних зон (підтримка залучення до насильницької діяльності) і цілком легітимних дій (мирний протест).

Насправді багато видів діяльності в межах терористичних рухів, по суті, не є незаконними (і їх можна класифікувати не як «тероризм», а радше як «підривної діяльність»), однак без них проведення терористичних операцій було б неможливим.

Здебільшого, залучення до насильницьких акцій і участь у них – це те, що зазвичай пов'язують із тероризмом. Однак реальність сучасних терористичних рухів така, що це – лише видима частина ролей і функцій терористичної діяльності, лише верхівка айсберга. Акції насильства підтримують ті, хто безпосередньо сприяє організації терактів, надає терористам притулок чи іншу допомогу, збирає кошти, поширює інформацію про теракти в ЗМІ, веде розвідку тощо.

Тому людина, яку ми вважаємо «терористом», виконує лише одну (хоча і найдраматичнішу з огляду на її наслідки) функцію в терористичному русі.



© AP Images/Шакіл Аділ

Втягування у терористичну діяльність: виховання в середовищі, де тероризм прославляють і асоціюють із чимось хвилюючим і одухотвореним, – один із факторів ризику.

Вияткова складність порушених проблем спонукає до вироблення більш творчих і гнучкіших антитерористичних підходів. Якщо розширити спектр функцій, належних до терористичних рухів, то побачимо, що чим далі рухатимемося від насильства, пов'язаного з тероризмом, тим більше стикатимемося з розпізнавальними функціями, які все важче класифікувати як тероризм або незаконні дії. Іншими словами, терористичний рух – це щось значно більше, ніж «тероризм».

## Засоби антитерористичної діяльності

Яким чином люди переміщуються поміж ролями й усередині них (приміром, міграція і просування), достеменно невідомо. В цілому можна сказати, що залучення до терористичної діяльності – це процес, що охоплює окремі етапи, які має пройти кожен терорист, адаптуючись і набуваючи певного досвіду.

У зв'язку з цим слід акцентувати увагу і на безперервному переміщуванні людей поміж різними ролями та функціями, а в деяких випадках – і про вихід із них. Усупереч тому, що терміни завжди залежали від безлічі факторів і деякі люди виконують покладені на них завдання швидше за інших, незмінною характеристикою терористичних рухів є саме поступовий характер процесу входження до них. Пояснити якимось прозрінням свідоме рішення людини стати терористом не можна, адже воно було б наївним, хибним і, найголовніше, нереальним згідно зі статистикою.

Крім того, процес залучення людини до тероризму базується на деяких його особливостях. Хоча тероризм завжди є продуктом свого місця й часу і для членів навіть одного руху мотивація завжди буде різною, найочевиднішим загальним знаменником, який на будь-якому рівні впливає на радикалізацію свідомості й поведінки людей, залишаються позитивні очікування.

Ми не вдаємося до того чи іншого стилю поведіння, якщо це не приносить певної користі. Те ж саме стосується і поведінки терориста. Він може сподіватися на досягнення певного статусу, здобуття якоїсь влади, входження в певну групу, виконання місії і т.п. Якщо член руху стає симпатиком його ідей і справи, відчуває свою причетність до нього як щось позитивне, то поступово це сприятиме формуванню нової або утвердженню старої особистісної самоідентифікації, тобто нової само-свідомості цієї людини.

Для кращого розуміння суті словосполучення «терористична свідомість», імовірно, слід розглядати його як наслідок таких факторів:

- прискорений процес залучення до терористичного руху і пов'язана з цим участь у незаконній діяльності;
- цілеспрямована поведінка, яка активніше засмоктує у середовище терористичного руху.

З індивідуального і колективного поглядів, залучення до тероризму і зміцнення зв'язків з його учасниками часто означає відмову від колишніх друзів, сім'ї й минулого життя.

Одним із вірогідних наслідків виокремлення кількох етапів процесу залучення до терористичної діяльності є те, що в боротьбі з тероризмом ми можемо почати вироблення конкретних заходів, які відповідають цим етапам, і застосовувати їх залежно від ситуації й найбільшої ефективності. Таким чином, уможливується або блокування на початкових і подальших стадіях залучення до терористичної діяльності, або сприяння поступовому виходу з терористичних організацій. Визнання наявності всіх цих розбіжностей, можливо, дозволить нам усвідомити необхідність вживання особливих дій втручання, характер яких залежить від місця прикладання сили.

Незважаючи на те, що етап виходу з терористичного руху найменш вивчений, я гадаю, що саме на цьому етапі практичні ініціативи з боротьби з тероризмом (спрямовані не лише на полегшення процесу виходу з екстремізму, а й на запобігання входженню в нього) можуть насправді виявитися найдієвішими.

## Значення дій окремої людини

Хоча тероризм зрештою є колективною діяльністю, група завжди складається з конкретних людей, кожному з яких, як уже зазначалося вище, призначено свою роль. Програми боротьби з тероризмом, звичайно, не розраховані на окремих індивідів, однак розуміння особливостей радикалізації свідомості й поведінки людини, її соціальних і психологічних аспектів сприятиме визначенню тих динамічних процесів, які слід аналізувати з метою розробки антитерористичних засобів<sup>6</sup>.

Незважаючи на те, що тероризм має серйозні й далекосяжні наслідки, він, по суті, залишається сферою діяльності окремих людей, яка здебільшого характеризується невиразністю, нечіткістю і нескоординованістю дій. У цілому ж масштабність і сила впливу тероризму не повинні перешкоджати нам у розгляді цього явища на мікрорівні, тобто у всебічному вивченні діяльності окремих виконавців терактів. ■

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*

### Посилання і примітки

1. House of Commons Report of the Official Account of the Bombings in London on 7th July 2005 (Офіційний звіт Палати громад стосовно терактів у Лондоні 7 липня 2005 року), London: The Stationery Office, 2006, p. 31.
2. Докладніше див.: John Horgan, *The Psychology of Terrorism* (Психологія тероризму), New York: Routledge, 2005.
3. Приватне листування.
4. John Horgan, *The Psychology of Terrorism* (Психологія тероризму), New York: Routledge, 2005.
5. Цей випуск і його висновки докладно обговорюються у виданні: M. Taylor and J. Horgan, "A Conceptual Framework for Understanding the Development of Psychological Process in the Terrorist" («Концептуальні принципи розуміння процесів, що відбуваються із психікою терориста»), *Terrorism and Political Violence*, vol. 18 (2006), pp. 1–17.
6. Робота над цим випуском розпочалася в університеті Сент-Ендрюс; його буде опубліковано в 2008 році. Lbd.: John Horgan, *Walking Away From Terrorism: Accounts of Disengagement From Radical and Extremist Movements* (Розлучення з тероризмом: шляхи виходу з радикальних та екстремістських рухів), New York: Routledge, в друці.

# Мас-медійний театр

Габріель Вайнманн

Габріель Вайнманн – доктор наук, професор факультету комунікацій університету Хайфи, викладач факультету міжнародних відносин Американського університету. В основу цієї статті покладено дослідження «Психологія тероризму і ЗМІ» (*The Psychology of Mass-Mediated Terrorism*), проведене в Американському інституті миру.

*Коли в демократичному суспільстві обговорюють проблеми тероризму, то при цьому неодмінно згадують засоби масової інформації. Адже тероризм за своєю природою – це психологічна зброя, сила якої залежить від масштабів поширення інформації про цю загрозу в суспільстві. Саме тому між тероризмом і ЗМІ існує своєрідний зв'язок.*

Пол Вілкінсон<sup>1</sup>

## Психологія терору

З моменту свого виникнення терор справляв певний психологічний вплив на широкі людські маси: саме слово «терор» походить від латинського *terrere*, що означає «залякувати» або «лякати». Під час Французької революції 1793 року якобінський терор призвів до загибелі 17 тисяч осіб. Акти страти проводили при великому скупченні народу, їх супроводжували широким розголосом, досягаючи тим своєї мети – сіяти страх у серцях людей, котрі співчували жертвам.

Сучасний тероризм можна зрозуміти з точки зору вимог, висунутих до будь-якої театральної постановки, які включають такі етапи: ретельна підготовка сценарію, відбір акторів, встановлення декорацій, наявність реквізиту, розподіл і виконання ролей, активна роль режисера – ведучого у підготовці спектаклю. Як і кожна гарна постановка драматичних або балетних спектаклів, ефективно висвітлювання терористичних актів у ЗМІ ви-



«Аль-Каїда» веде трансляцію на власному каналі «Голос Халіфату».

© AP Images

магає прискіпливої уваги до деталей. Зрештою, жертва є лише «шкурою барабана, в який б'ють для привернення уваги широкої аудиторії»<sup>2</sup>.

Паралельно із розвитком технологічних можливостей терористи вдавалися до спроб удосконалити свої комунікаційні навички. Ось що свідчить один із терористів, котрий керував нападом на ізраїльських атлетів під час Олімпійських ігор у Мюнхені 1972 року:

*«Ми зрозуміли, що спорт – це сучасна релігія західного світу. Ми знали, що люди в Англії й Америці не дивитимуться канали, на яких транслюватимуть репортажі про події у Палестині, а перемкнуть їх на спортивні програми на інших каналах. І тому ми вирішили використати їхні Олімпійські ігри, саму сакральну церемонію цієї релігії, щоб увесь світ звернув увагу на нас. Ми принесли людські жертви на вітар ваших богів – спорту й телебачення. І вони відповіли на наші молитви».*<sup>3</sup>

Найпотужнішим, жорстоким і чудово поставленим спектаклем сучасного «театру терору» був теракт 11 вересня 2001 року в Америці. У листопаді того року

Усама бін Ладен, говорячи про атаку на вежі-близнюки, назвав терористів-самогубців «авангардом ісламу» і висловив захоплення тим, що «ці молоді люди сказали своїми справами в Нью-Йорку й Вашингтоні більше, ніж будь-хто інший у світі. Їхню мову зрозуміли як араби, так і інші народи світу, навіть китайці»<sup>4</sup>. Однак головною цільовою аудиторією бін Ладена було не американське суспільство, а жителі мусульманських країн. Увага, надана постаті цього терориста з боку ЗМІ й політичних лідерів, піднесла його до рангу світової політичної фігури.

Згідно з дослідженням Бріджит Накос 2003 року, бін Ладен заявив, що раніше він вважав тероризм на-самперед засобом поширення повідомлень – «промов», за його визначенням, – а потім зробив висновок, що американці, зокрема, почули адресоване їм повідомлення у вигляді терактів 11 вересня, що завдало очікуваної психологічної травми. «Ось це Америка – переповнена страхом від півночі до півдня, із заходу до сходу, – каже він. – Хвала Всевишньому за це»<sup>5</sup>.



© AP Images

Знімок з відеозапису, розміщеного на ісламістському веб-сайті у вересні 2004 року, де терористи погрожують відтяти голову захопленому заручникові із Заходу.

Накос зазначає, що, зосереджуючи свою увагу на Сполучених Штатах, терористи здобули контроль над міжнародним порядком денним через ЗМІ й змінили предмет дискусії зі скорботи за тисячами загиблих на міжнародне висвітлювання їхнього власного невдоволення. Вчиненням злочину їм удалося досягти, можливо, своєї найголовнішої медіа-мети – суспільного розголосу про себе, свою справу, невдоволення і вимоги.

Мішені, обрані для удару, були символами заможності, влади і культурної спадщини Америки. Відповідно до навчального посібника, поширеного в таборах

підготовки «Аль-Каїди», публічність була – і, ймовірно, залишається дотепер – головною метою терористів. Саме тому джихадистам порадили обрати своїми мішенями такі «сентиментальні символи», як Статуя Свободи в Нью-Йорку, Біг-Бен у Лондоні й Ейфелева вежа в Парижі, оскільки їх руйнування «мало б великий суспільний резонанс»<sup>6</sup>.

Завдяки сучасним комунікаційним технологіям, події 11 вересня увійшли до книги рекордів як терористичний спектакль з найбільшою за всю світову історію глядацькою аудиторією.

### Терористичні «спектаклі»

Одним із найвпливовіших теоретиків сучасного тероризму є бразилієць Карлос Марігела, чий «Короткий посібник з ведення партизанської війни в міських умовах» (“Minimanual of the Urban Guerrilla”) став настільною книгою міжнародного тероризму. Він пише:

*«Викрадення знаменитостей, відомих своїми досягненнями в мистецтві, спорті чи інших сферах, котрі не виявляли жодних політичних поглядів, може бути формою пропаганди, вигідної революціонерам... Сучасні ЗМІ, лише просто висвітлюючи те, що роблять революціонери, є важливими інструментами пропаганди. «Війна нервів», або психологічна війна – метод боротьби, заснований на безпосередньому або непрямому використуванні ЗМІ... Пограбування банків, напади, дезертирство і поширення зброї, визволення бранців, страти, викрадення людей, диверсії, тероризм і війна нервів – усе це ланки одного ланцюга. Порушення графіку польотів літаків, напади на морські судна і поїзди, захоплення їх партизанами також призначені винятково для пропаганди»<sup>7</sup>.*

Поява тероризму, орієнтованого на ЗМІ, змусила деяких учених змінити метод своїх досліджень: «Як символічний акт тероризм можна аналізувати аналогічно іншим засобам комунікації за допомогою чотирьох базових складників: передавач (терорист), передбачуваний адресат (мішень), повідомлення (вибух бомби, напад) і зворотний зв'язок (реакції цільової аудиторії)»<sup>8</sup>.





© AP Images/Курт Страмф

Член арабської військової групи, яка захопила і вбила 11 членів ізраїльської олімпійської команди під час літніх Олімпійських ігор у Мюнхені (Німеччина) в 1972 році, на балконі будинку в Олімпійському селі, де утримували заручників.

Ральф Дулінг запропонував використати поняття «риторичного жанру», стверджуючи, що «терористи використовують одні й ті самі риторичні прийоми, що змушують ЗМІ надавати їм доступ до аудиторії, без якої тероризм не міг би досягати своїх цілей»<sup>9</sup>.

Деякі види терористичної діяльності перетворилися, за виразом Дж. Бауера Белла, на «терористичні спектаклі»<sup>10</sup>, які найкраще аналізувати як «медіа-події». Приміром, удари «Хезболлах» по мішенях в Ізраїлі завжди фіксують на відеоплівку, чим наводять окремих дослідників на думку, що кожен терористичний підрозділ включає принаймні чотирьох членів: виконавця, оператора, звукорежисера і продюсера.

Цілком зрозуміло, що терористи ретельно сплановують свої дії, враховуючи насамперед реакцію на них з боку мас-медіа. Вони обирають мішені, місце і час дії на підставі пріоритетів ЗМІ, намагаючись відповідати критеріям рейтинговості новин, графіків і термінів підготовки матеріалів. Вони готують і допоміжні візуальні засоби, такі як фільми, відеозйомки терактів і «визнання» заручників, здобуті силоміць, записи інтерв'ю й заяви про відданість виконавців насильницьких дій своїм ідеалам. При цьому вони пропонують і професійні пресвіпуски та відеореалізи.

Сучасні терористи прямо й опосередковано поставляють ЗМІ пропаганду, яку видають за новини. Вони відстежують і зону інформаційного покриття, докладно аналізуючи звіти різних журналістів та їхніх медіакомпаній. Тиск терористів на репортерів набуває різних форм – від відкритої й люб'язної гостинності до прямих погроз, листів із вимогами і навіть убивствами з метою залякування.

Зрештою, терористичні організації мають власні ЗМІ – від телевізійних каналів («Аль-Манар» у «Хезболлах» та «Голос Халіфату» в «Аль-Каїди»), агенцій новин, газет і журналів, радіоканалів, відео- й аудіокасет до новітніх комунікаційних засобів – сайтів Інтернету.

## Нова арена: терор в Інтернеті

Терористи постмодерної доби послуговуються наслідками глобалізації й сучасних технологій для планування, координації та здійснення своїх смертоносних кампаній.

Ці терористи, котрі вже не обмежуються певним географічним ареалом, фінансово й політично не залежать від конкретної держави, використовують сучасні комунікаційні можливості, зокрема Інтернет, для реалізації своїх смертоносних планів. У 1998 році менше половини організацій, зарахованих Державним департаментом США до переліку іноземних терористичних угруповань, мали діючі сайти. Наприкінці 1999 року майже всі ці терористичні групи були представлені в Інтернеті. На сьогодні всі активні терористичні групи мають принаймні один сайт в Інтернеті. В 1998–2007 роках ми провели моніторингове дослідження і виявили понад 5 тисяч терористичних сайтів, Інтернет-форумів і чатів<sup>11</sup>.

Тероризм та Інтернет пов'язані між собою двома аспектами. По-перше, Інтернет став форумом для груп і окремих людей, де вони поширюють свої заклики до ненависті й насильства, спілкуються одне з одним, зі своїми спонсорами і прихильниками, ведучи при цьому психологічну війну. По-друге, як окремі люди, так і цілі групи вдаються до спроб атакувати комп'ютерні мережі – явище, відоме як кібертероризм або кіберзброя. При цьому, однак, терористи дістають більше зиску від використання Інтернету, аніж від його атакування.

Комп'ютерне середовище спілкування ідеальне для терористів: воно децентралізоване, непідвладне контролю або обмеженням, не піддається цензурі й надає усім бажаним вільний доступ. Для звичайної слабкої зв'язаної мережі осередків, підрозділів і груп сучасних терористичних організацій Інтернет є ідеальною і життєво необхідною сферою для спілкування як усередині груп, так і між ними.

Однак сайти – це лише один із засобів Інтернету, який захоплюють терористи; існує й безліч інших, таких як електронна пошта, чати, електронні групи, форуми і дошки віртуальних оголошень.

Багато з цих сайтів використовують для проведення психологічних акцій супроти ворожих держав та їхніх збройних сил. Тут показують жахливі зйомки страт заручників і полонених (часто шляхом варварського відтинання голови), а також військовиків, загиблих на

полі бою від куль снайперів та портативних ракет, або їхні автомобілі, підірвані на мінах чи за допомогою бомбистів-смертників. Вербальні й графічні повідомлення покликані деморалізувати і залякати супротивника або викликати почуття провини, сумніву і внутрішнього протиріччя, становлять загрозу урядам різних країн та їхнім громадянам. «Нам байдуже, кого ми вбиваємо, – наголошують вони, – жоден із вас не гарантований від цього». Вони черпають свою силу у страхові, який поширюють.

## Риторика терористичної пропаганди

Одним із загальних елементів терористичних сайтів є виправдання застосування насильницьких дій. Для даного дослідження важлива концепція «морального відсторонення» Альберта Бандури, яка спочатку не стосувалася терористів<sup>12</sup>, котрі, як і злочинці, намагаються дистанціюватися від здійснюваного ними страшного насильства за допомогою таких методів:

- **перенесення відповідальності** – охоплює руйнування взаємозв'язку між діями та їхніми наслідками і/або покладання провини за насильство і смерть безневинних людей на саму жертву або обставини;
- **розсіювання відповідальності** – здійснюється шляхом розподілу обов'язків між людьми таким чином, що кожна окрема дія постає цілком безневинною, однак їх сукупність завдає значної шкоди. Також для розосереджування індивідуальної відповідальності за скоєні дії можуть використовуватися «групові рішення»;
- **дегуманізація цілей** – застосування насильства проти невинних жертв виправдовують, коли тих сприймають не як звичайних людей. Мінімізувати рівень жорстокості дій, здійснюваних супроти інших осіб, можна й наголошуючи на «неперсональному» характері терактів, тобто на тому, що теракти спрямовані не на людей, а на мішені, які мають символічне значення. Жертв розглядають як істот, котрі належать до категорії не людей, а радше хижаків, собак і т.п. Приміром, Усама бін Ладен говорить про американців як про «нищих істот», здатних на дії, яких «не змогли б вчинити навіть найстрашніші хижаки»;
- **мова евфемізмів** – створення іміджу респектабельного ставлення до кривавих дій і зниження рівня персональної відповідальності за них із використанням «неперсональних» термінів. Наприклад, «Аль-Каїда» завжди називає події 11 вересня завданням удару по символах американської могутності й споживацької ідеології, а не вбивством близько 3000 чоловіків, жінок і дітей;

- **вигідні порівняння** – поведження, що вимагає загального осуду, маскується шляхом порівняння з іншими, значно тяжчими діями. Смерть невинних людей, зокрема дітей, у терактах 11 вересня в мирний час порівнюють з американським атомним бомбардуванням Японії наприкінці Другої світової війни, під час якого загинули сотні тисяч людей, однак США ніколи не виступали в ролі агресора, навіть у разі їхньої перемоги;
- **підтасовування послідовності подій і перекладання провини на інших** – викривлення фактів або наслідків насильницьких дій проти звичайних людей шляхом аргументів про те, що теракти є лише дією у відповідь або засобом захисту від провокацій ворога, дозволяє терористам притупити відчуття власної провини. Жертву й інших людей звинувачують у здійсненні непорядних дій – як, приміром, у випадку, коли захоплених заручників страчують через те, що уряди їхніх країн не виконали вимог терористів.

Згідно з даними аналізу риторики, застосовуваної на терористичних сайтах, найпопулярнішим способом «морального відсторонення» є «перенесення відповідальності». Насильство завжди представлено як необхідність у боротьбі із жорстоким супротивником, а відповідальність за спричинені людські жертви і руйнації перекладено на інших. Наприклад, найвищою інстанцією, до якої апелюють джихадисти, є Аллах. Таким чином «спокутують» убивства і каліцтва, а терористичне «мучеництво» прославляють.

Іншим риторичним прийомом, що його практикують на терористичних сайтах, є намагання виправдати членів групи, що веде боротьбу проти існуючого порядку, як борців за волю, а всіх, хто протистоїть їм, вважати «справжніми терористами».

Врешті-решт, деякі сайти терористичних організацій сповнені риторикою ненасильства і заяв про «любов до миру» і підтримку вирішування конфліктів дипломатичним шляхом. Усю цю суміш образів і аргументів спрямовано лише на те, щоб звернути на себе увагу якомога ширшої аудиторії.

## Виклики майбуття

Поява тероризму, орієнтованого на ЗМІ, є серйозною проблемою для демократичних суспільств і ліберальних цінностей. Ця загроза не обмежується маніпуляцією за допомогою ЗМІ й використанням психологічної зброї – вона містить у собі й небезпеку обмеження свободи преси і слова тими, хто намагається боротися з тероризмом.

Якою має бути відповідна реакція демократичних суспільств? Це надзвичайно делікатне питання, оскільки більша частина розповсюдженої риторичної продукції вважається захищеною свободою слова, відповідно до Конституції США, й іншими аналогічними законами західних країн.

Нові технології спричиняють зрушення парадигм: вони надають окремим людям, незалежно від суспільств і держав, вільний доступ до інформації та ЗМІ. Переваги Інтернету як засобу мас-медіа полягають у його ліберальності, свободі й відсутності нормативних обмежень. Чи є зловживання цим неминучою розплатою демократії? Нам необхідно знайти дієвий компроміс, який би мінімізував зловживання ним терористами, зберігаючи при цьому демократичні свободи. ■

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*

#### Посилання і примітки

1. P. Wilkinson, *Terrorism Versus Democracy* (Тероризм проти демократії). London: Frank Cass, 2001.
2. A. Schmid and J. de Graaf, *Violence as Communication* (Насильство як засіб комунікації). Beverly Hills, CA: Sage, 1982.
3. C. Dobson and R. Paine. *The Carlos Complex: A Pattern of Violence* (Комплекс Карлоса: схема насильства). London: Hodder and Stoughton, 1977.
4. Цитування за перекладною версією відеозапису, зробленою приблизно в середині листопада 2001 року в Афганістані. Матеріал доступний за адресою: <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials>.
5. B. Nacos, "The Terrorist Calculus Behind 9-11: A Model for Future Terrorism?" («Терористичні розрахунки 11 вересня: Модель майбутнього тероризму?»), *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 26 (2003), pp. 1–16.
6. Hamza Hendawi, "Terror Manual Advises on Targets" («Посібник щодо вибору терористичних мішеней»). Доступний на веб-сторінці: [http://story.news.yahoo.com/news?tmpl=story&u+ap/20.../afghan\\_spreading\\_terror\\_](http://story.news.yahoo.com/news?tmpl=story&u+ap/20.../afghan_spreading_terror_)
7. C. Marighela, "Minimanual of the Urban Guerrilla" («Короткий посібник з ведення партизанської війни у міських умовах»), у виданні: J. Mallin (ed.), *Terror and the Urban Guerrilla* (Терор і партизанська війна в містах). Coral Gables, FL: University of Miami Press, 1971.
8. P. Karber, "Urban Terrorism: Baseline Data and a Conceptual Framework" («Урбаністичний тероризм: загальні дані й концептуальна структура»), *Social Science Quarterly*, vol. 52 (1971), pp. 527–533.
9. R.E. Dowling, "Terrorism and the Media: A Rhetorical Genre" («Тероризм та ЗМІ: риторичний жанр»), *Journal of Communication*, vol. 56, no. 1 (1986), pp. 12–24.
10. J.V. Bell, "Terrorist Script and Live-Action Spectaculars" («Терористичний сценарій і участь у спектаклі глядачів»), *Columbia Journalism Review* (May-June 1978), pp. 47–50.
11. Gabriel Weimann, *WWW.Terror.Net: How Modern Terrorism Uses the Internet* (special report) (Використання Інтернету сучасним тероризмом (спеціальний звіт)), Washington D.C.: United States Institute of Peace, 2004; Gabriel Weimann, *Terror on the Internet: The New Arena, The New Challenges* (Терор в Інтернеті: нова арена, нові виклики). Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 2006; Gabriel Weimann, "Virtual Disputes: The Use of the Internet for Terrorist Debates" («Віртуальна дискусія. Використання Інтернету в дебатах з питань тероризму»), *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 29, no. 7 (2006), pp. 623–639.
12. A. Bandura, "Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities" («Моральне звільнення від злочинів жорстокості»), *Personality and Social Psychology Review* (special issue on evil and violence), vol. 3 (1999), pp. 193–209; A. Bandura, "Selective Moral Disengagement in the Exercise of Moral Agency" («Часткове моральне звільнення з «агентств морального провадження»), *Journal of Moral Education*, vol. 31, no. 2 (2002), pp. 101–119; і A. Bandura, "The Role of Selective Moral Disengagement in Terrorism and Counterterrorism" («Роль часткового морального звільнення в тероризмі й антитероризмі») у виданні: F. M. Moghaddam and A. J. Marsella (eds), *Understanding Terrorism: Psychological Roots, Consequences and Interventions* (Вивчення тероризму: психологічні витoki, наслідки й інтервенції). Washington, D.C.: American Psychological Association, 2004, pp. 121–150.

# Міфологія мучеництва в Іраку

Мохаммед Хафез



© AP Images/Ватік Хузее

Війська іракських Сил спеціального призначення демонструють свою бойову готовність у боротьбі з тероризмом на вечорі, присвяченому випуску курсантів, де був присутній командувач контингенту США в Іраку генерал Девід Петреус і прем'єр-міністр Іраку Нурі аль-Малікі.

*Мохаммед М. Хафез, викладач факультету політології університету штату Міссурі. Його книгу «Терористи-смертники в Іраку: стратегія й ідеологія мучеництва» (“Suicide Bombers in Iraq: the Strategy and Ideology of Martyrdom”) було опубліковано Американським інститутом миру.*

**Д**жихадисти в Іраку стикаються з серйозною проблемою у комунікаційній сфері. Їхні заяви-звернення повинні досягати п'яти цілей: залучення потенційних новобранців в Іраку і за його межами; виправдання перед громадською думкою вбивства цивіль-

ного населення і рядових мусульман під час операцій повстанців; нейтралізація внутрішнього самообмеження, що може утримувати їхніх прихильників від убивства цивільного населення під час нападів смертників; легітимізація організацій, що вдаються до насильства, і критика заяв влади в Іраку та в усьому мусульманському світі.

Для обґрунтування цих цілей терористи наводять низку практичних, ідеологічних і теологічних міркувань. Однак, щоб уникнути перенасичення аудиторії надміром інформації й складних побудов, джихадисти вдаються до спрощення своїх звернень-повідомлень і розповідають прості емоційні історії, які допомагають створити образ «героїчного мученика».

Розміщуючи в Інтернеті відеокліпи і біографії терористів-смертників, прихильники джихаду в Іраку постійно мусують такі теми, як приниження, таємні змови і спокута задля демонізації супротивників і схиляння своїх рекрутів до «героїчних» жертв. Вони перебільшують неналежне поводження із жінками і грають на мужності протилежної статі, закликаючи чоловіків до захисту «своїх матерів і сестер». Ці методи психологічного впливу покликані стимулювати підтримку екстремізму не лише у вузькому колі активістів, а й з боку широкого мусульманського населення.

Здебільшого оповідання зводяться до трьох головних тем, які послідовно розгортаються, нагадуючи спектакль у трьох діях:

- **Дія 1** змальовує приниження і страждання мусульман в Іраку й інших країнах і передбачає наявність змови західних «хрестоносців» проти мусульман.
- **Дія 2** покликана представити наявні режими в мусульманських країнах як недовірі й залежні від Заходу, як такі, що є не справжніми лідерами мусульманського світу, а лише служками своїх західних «панів».
- **Дія 3** стверджує неминучість перемоги мусульман, оскільки з'являються «віруючі й героїчні», котрі позбавляють своїх побратимів-мусульман від страждання і приниження завдяки вірі в Бога, жертвості на полі бою й переконаності у праведності своєї справи.

Часом ці три мотиви пропагують окремо, втім, їх часто сплітають до купи для виявлення проблеми, її причини та шляхів її вирішення.

У цій статті досліджується міфологія мучеництва в Іраку з посиланням на численні літературні джерела про джихадистів з часів виникнення руху іракського опору. До таких матеріалів входять відеокліпи, аудіозаписи, біографії бомбистів-смертників, Інтернет-журнали і фотознімки, розміщені в Інтернеті. Особливу увагу відведено тому, яким чином джихадисти зображують загиблих «мучеників». Надаючи бомбистам-смертникам статус людей незвичайної моральної сили, які приносять жертви Богові й мусульманській нації, джихадисти відволікають увагу від здійснюваних ними злочинів і від їхніх жертв.

Насамперед слід зазначити, що образ бомбистів у відеокліпах і біографіях надзвичайно пропагандистський. Суть дослідження міфології мучеництва полягає в тому, щоб виявити, як терористичні групи досягають своєї мети і передають своє звернення шляхом маніпулю-

вання цими історіями, а не в тому, щоб з'ясувати, чи відображають ці міфи істинний стан речей.

## Контекст

З 2003 року кількість вибухів бомб, здійснених смертниками в Іраку, перевищила загальне число вибухів, скоєних членами організації ХАМАС в Ізраїлі, «Хезболла» у Лівані й «Тигрів Тамілу» на Шрі-Ланці, разом узятих. Здебільшого теракти були спрямовані проти підрозділів безпеки Іраку і шиїтського цивільного населення, а не сил коаліції. Багато, якщо не всі, виконавців таких вибухів були добровольцями неіракського походження. Більшість із них пов'язана з джихадистськими мережами, які асоціюються із «другим поколінням» джихадистів, котрі пройшли навчання в Афганістані у 1990-х роках, а також із військовими, переслідуваними законом у своїх або інших країнах, і новобранцями, розлученими стражданнями мусульман в Іраку.

Іракські повстанці у своїй практиці застосовують широкий набір тактичних засобів, найсмертоноснішим із яких є саморобні вибухові пристрої й машини, начинені вибухівкою і керовані бомбистами-смертниками. Окрім того, повстанці залякують «колабораціоністів», до яких зараховують перекладачів і різноробів, закон-трактованих силами коаліції, влаштовують диверсії на



© AP Images/Адем Хадеї

Іракські солдати оглядають фургон, що згорів під час теракту в Бакубі (Ірак) у квітні 2007 року. Бомбист-смертник убив 12-річного хлопчика і поранив ще 9 мирних громадян.



© AP Images/Халід Мохаммеда

18 дітей з цієї родини загинули під час вибуху автомобіля, начиненого вибухівкою, у шіїтському передмісті Багдада. Члени родини сидять біля портретів своїх дітей під час поминальної церемонії разом із представниками уряду Іраку в липні 2005 року.

електростанціях, нафтопроводних і водогінних системах, перешкоджають проведенню реконструкційних робіт, застосовують портативні ракетні пристрої й мінометні снаряди в місцях розташування військ коаліції й запускають вибухові ракети класу «земля–повітря» для знищення літаків і вертольотів. Терористи також викрадають місцевих громадян та іноземців, щоб стратити їх або отримати за них викуп, захоплюють у полон працівників служб безпеки й «шпигунів» для допиту і страти. Вони здійснюють теракти за участю смертників, нашігованих вибухівкою.

Повстанці атакують і міжнародні організації (причому, ООН), неурядові установи (такі, як «Червоний Хрест»), а також окремих представників іноземних урядів. Вони завдавали удари по посольствах Йорданії й Туреччини і вбивали алжирських, єгипетських і російських дипломатів.

Кожна атака терористів на обрані ними мішені має свою стратегічну логіку. Ескалація насильства покликана створити в суспільстві атмосферу відсутності безпеки, викликати розкол між людьми і породити відчуття економічного колапсу. Все це спрямовано на делегітимізацію нового порядку, що дозволяє повстанцям видавати себе за єдиних захисників сунітів і, тим самим, сподіватися на їхню підтримку. При цьому створюється слабка держава, у якій центральна влада не є єдиною інстанцією, яка має право застосовувати силу, що дозволяє джихадистам, котрі зазіхають поза межі Іраку, створювати базу для проведення операцій, набору новобранців та їх навчання.

## Виправдання терактів

Іракська філія «Аль-Каїди» взяла на себе відповідальність за 30% терактів, здійснених в Іраку станом на лютий 2006 року. «Ісламська держава Ірак», створена як головна організація «Аль-Каїди» в Іраку, взяла на себе відповідальність майже за всі атаки смертників, скоєні з жовтня 2006 року.

Абу Дуджана аль-Ансарі, очільник бригади «Аль-Бара бін Малік» – загону бомбистів-смертників «Аль-Каїди», виправдовує напади смертників на підрозділи «наймогутнішої і наймодернізованішої сучасної армії» у відеоролику, присвяченому пам'яті загиблого лідера терористів Абу Мусабу аль-Заркаві. Аль-Ансарі говорить, що бригаду смертників створено за вказівкою Усами бін Ладена для залякування ворога і ліквідації засобів захисту з метою деморалізації його солдат.

Але як терористи виправдовують свої напади на одновірців-мусульман? Повстанці в Іраку (не лише ті, котрі пов'язані з «Аль-Каїдою») пояснюють, що іракські сили безпеки – це звичайнісінький «підрозділ» окупаційних військ. Окрім того, «Аль-Каїда» стверджує, що шіїтська міліція атакує, катує й убиває сунітів, ображає і принижує їх на контрольно-пропускних пунктах, здійснює шпигунство на користь окупаційних військ. Багато їхніх відеоматеріалів присвячено цій темі. Виправдовуючи напади на чинних представників влади Іраку, націоналісти і повстанці-джихадисти салафітського спрямування заявляють, що нинішній уряд є нелегітимним і маріонетковим режимом, який прийшов до влади за допомогою ворогів і залишається при владі лише з волі коаліційних військ, порушуючи демократичний виборчий процес.

Секуляризм, націоналізм і шіїзм змальовують як зняряддя нечестивої змови, очолюваної «хрестоносцями» та «сіоністами». Аргументи джихадистів ґрунтуються на тому, що секуляризм, на їхню думку, розділяє світ на релігійну й нерелігійну сфери, що суперечить ісламу, оскільки піддає сумніву верховенство Бога над добром і злом, дозволеним і забороненим. А націоналізм, у свою чергу, сприяє вузькій ідентифікації з мовою, країною і кордонами, а не з ширшою спільнотою правовірних мусульман. Шіїзм, як вважають джихадисти, провокує ескалацію еретичних настроїв, а шіїти є найнебезпечнішим зняряддям супроти істинно віруючих, оскільки вони «здаються» мусульманами, але, на переконання джихадистів, відвертають людей від Сунни й лише вичікують можливості ввести їх в оману.

Ці ідеологічні виправдання розраховані на вузьке коло відданих джихадистів, котрі можуть засумніватися у деяких тактичних методах і правильності обраної повстанцями мети, особливо у питаннях нападів на простих мусульман. Коли ці надзвичайно суперечливі аргументи наводять для широкої мусульманської публіки, то вони зазвичай набувають виразної образності й емоційного словесного забарвлення, які впливають на моральну свідомість мусульман, демонізують шиїтів та іракські сили безпеки і загострюють почуття загрози для мусульман в усьому світі.

Повстанці в Іраку не покладаються винятково на силу ідеології у пошуках підтримки мучеників. Вони намагаються вийти за межі ідеологічної і політичної аргументації й використовують емоційно-персональні теми, закорінені в ісламській культурі й арабських етносах. Для цього обирають три теми: приниження, безсилля з причини таємної змови та спокуту гріхів через віру і жертвність.

### Приниження

Центральним лейтмотивом усіх цих історій є тема приниження людей байдужою і зарозумілою владою. Складання образу колективного приниження часто починається з відеоплівки часів початку війни в Іраку 2004 року, яка висвітлює дисбаланс влади і подає емоційно насичені світлини зруйнованих мечетей, закривавлених жертв і сцен домашніх обшуків. Усе це разом із фотографіями, зробленими у в'язниці Абу-Грейб, персоналізує страждання і підсилює у багатьох мусульман почуття безпорадності й обурення.

Знімки з Іраку зазвичай супроводжують фотоматеріалами з інших «гарячих точок» у мусульманських країнах, особливо в Палестині. Мета цього – популяризація двох основних ідей. Перша полягає в тому, що страждання і приниження мусульман у всьому світі – це не окремі випадкові епізоди, а ланцюг злодіянь «союзу хрестоносців із сіоністами». Ця ідея загострює відчуття наявності небезпеки і допомагає виправдовувати вживання надзвичайних заходів для боротьби зі змовою проти ісламу.

Друга ідея полягає в тому, що Ірак – це основне поле бою, на якому розгортається війна з ворогами ісламу. При цьому боротьба в Іраку аналогічна до війни, що ведеться в Палестині, Чечні, Кашмірі, Саудівській Аравії й на інших теренах мусульманського світу, оскільки для джихадистів усе це – одна борня, а не окремі війни. Подаючи конфлікт у такому світлі, повстанці можуть звертатися до джихадистів у всьому світі із закличками приїжджати в Ірак, аргументуючи тим, що перемога там – це перемога в кожній мусульманській країні.

Джихадисти також активно мусують тему приниження і страждання, що їх заподіюють мусульманському жіноцтву іноземці й іракські сили безпеки. Джихадисти підсилюють подібні історії світлинами та відеозйомками заляканих жінок, до осель яких вриваються у пошуках повстанців солдати, поширюють чутки про викрадених чи заарештованих жінок, які зазнають принижень або насильства, і про жінок, нібито захоплених іракськими силами безпеки як заручниці для обміну на розшукуваних повстанців. Безсумнівно, все це апелює до понять про мужність, що пронизують усю племінну культуру, в якій поняття *шараф* (шляхетність), *ірд* (честь) і *мураах* (лицарство або мужність) мають домінуюче значення. Відповідність подібним уявленням про мужність часто оцінюють по тому, наскільки ревно чоловік захищає й оберігає жінок, намагаючись убезпечити їх від неправильних стосунків із чоловіками, які можуть зганьбити всю родину або плем'я.

### Безсилля і таємна змова

Іншим важливим моментом згадуваних вище історій є демонстрація «зарозумілості» сил коаліції і припущення участі урядів мусульманських країн у таємній змові. Відеоматеріали повстанців часто повторюють кліп з виступом Президента США Джорджа Буша на борту американського авіаносця, де він проголошує перемогу в іракській війні. Зазвичай такі ролики супроводжують показом американських військ, які марширують вулицями Іраку або проходять палацами Саддама Хусейна. Серед усього цього масиву пропагандистських матеріалів можна побачити відомий знімок, на якому американський вояк встановлює американський прапор на статую Саддама у Багдаді.

Відразу за цим ідуть фотографії арабських лідерів – короля Абдулли в Саудівській Аравії, короля Абдулли II в Йорданії, Хосні Мубарака в Єгипті й керівництва Іраку після вторгнення сил коаліції (серед яких – Іяд Алаві, Ібрагім аль-Джаафарі, Джалал Талабані й Абдель Азіз аль-Хакім) у компанії офіційних осіб країн коаліції, Президента Буша і прем'єр-міністра Великобританії Тоні Блера. На світлинах ці лідери посміхаються, а іноді – обнімаються. На інших знімках – арабські й/або західні лідери в компанії керівників Ізраїлю; особливо часто показують фотографію 2004 року, на якій зображено рукостискання Президента Буша і колишнього прем'єр-міністра Ізраїлю Арієля Шарона в Білому домі під час повстання «Аль-Акси», відомого ще як друга інтифада (2000–2005).



©AP Images

Жертву бомбиста-смертника відправляють до лікарні в північному Іраку в лютому 2004 року. Внаслідок теракту 57 чоловік загинуло і понад 250 було поранено.

Уся ця візуальна інформація важлива з таких п'яти причин:

- По-перше, вона зображує всіх, хто працює на іракський уряд, як учасників таємної змови із Заходом. Ті, хто наполягає на такому співробітництві, по праву стають мішенню для нападів і їх можна вбивати без каяття.
- По-друге, через зображення цих лідерів як «маріонеток», котрі працюють на іноземні держави, послаблюється їхня моральна критика джихадистів, а відтак їхні тактичні методи втрачають свою силу – хто вони такі, щоб ставити під сумнів законність дій повстанців?
- По-третє, висвітлювання безсилля цих урядів є заклик для інших мусульман до активніших дій і початку боротьби. Таким чином, джихад стає особистим зобов'язанням (*фард-айн*), оскільки вважається, що діючі уряди відмовилися від свого обов'язку захищати мусульманські землі й звільнити їх від невірних.
- По-четверте, зображення джихадистів як позбавлених підтримки або ресурсів з боку офіційного уряду виправдовує їхні вимоги надзвичайних заходів і заклики до мучеництва.

- Й останнє – ці знімки показують боротьбу в Іраку як не просто визвольні змагання за звільнення країни від іноземної окупації, а як прагнення замінити «продажні» і «наймані» режими, що нині правлять у мусульманському світі, на істинно ісламські уряди.

## Спокута через віру й жертвність

Дії 1 і 2 можуть виявитися недостатніми, якщо за ними не буде Дії 3, яка пропонує рішення: спасіння й очищення від гріхів усіх мусульман через віру у Всевишнього і прагнення до жертвності на шляху до Нього.

Важливим елементом Дії 3 є міфологічний ореол довкола мучеництва і мучеників. «Аль-Каїда» в Іраку пропагує образ героїчного мусульманина, готового на самопожертву заради порятунку свого народу і помсти за особисті страждання безпомічних мусульман, особливо жінок. Пропаганда, що оточує «мучеників», поширюється на сайтах Інтернету, у відеозаписах терористичних операцій і в онлайн-журналі «Аль-Каїди» під назвою «Біографії видатних мучеників».

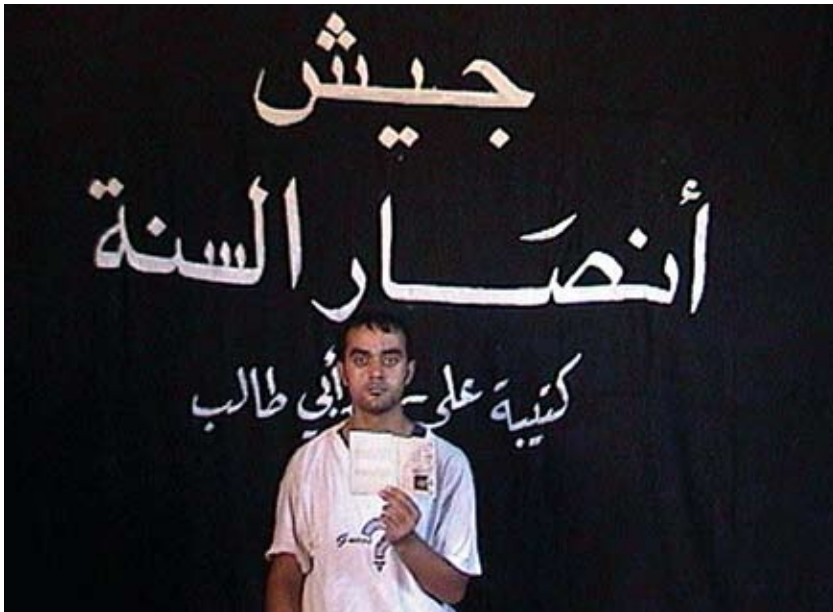
Ці матеріали, часто короткі, суперечливі й суто пропагандистські, виявляють принаймні чотири складники міфології мучеництва:

- щирі відданість релігії;
- прагнення пожертвувати своїм багатством та особистим життям заради Всевишнього;
- готовність на «мученицьку звитягу»;
- успіх у здійсненні жертвних операцій.

**Щира відданість ісламу.** Відеоматеріали повстанців перенасичені зображеннями набожних мусульман, які моляться і співають «Аллах Всемогутній» (*Аллах акбар*), навіть якщо це відбувається під час операції, наприклад, при закладенні саморобного вибухового пристрою. Бомбистів-смертників практично завжди зображують як глибоко релігійних людей. У біографіях часто докладно описують, як «мученик» безупинно молився, читав або заучував напам'ять Коран і добровільно «перевиконував» свої релігійні зобов'язання в ревному служінні Всевишньому.

Акцентування щирої релігійної відданості дуже важливе, оскільки вибухи бомб, здійснювані смертниками, можуть набувати статусу мучеництва лише у тому випадку, якщо бомбисти є щирими мусульманами, котрі





© AP Images

У серпні 2004 року «Армія Ансар аль-Сунна» заявила на своєму сайті, що цей чоловік був одним із 12 непальських робітників, викрадених в Іраку.

відстоюють віру в Аллаха і гинуть заради Нього. Не слід очікувати винагороди за мучеництво, якщо смертник мотивований не любов'ю до Аллаха і прагненням іти до Нього, а чимось іншим. Важливим моментом є і те, що джихадисти салафітського спрямування добре усвідомлюють, що уряди мусульманських країн намагаються зобразити їх як «схиблених» і дезорієнтованих людей, котрі мало знають про іслам і котрим «промито мізки» для здійснювання самогубних терактів. Таким чином, акцентування релігійності бомбистів є спробою «Аль-Каїди» спростувати ці звинувачення.

**Бажання жертвувати власним багатством і сімейними узами.** Пропаганда «Аль-Каїди» зображує «мучеників» як людей, котрі відмовилися від усього, що їм дороге, заради виконання свого найвищого обов'язку – джихаду і мучеництва. Вони заявляють, що багато бомбистів походять із заможних родин або зробили особисті пожертвування, наприклад, продали свої машини, витратили свої скромні заощадження або скористалися пожертвою для поїздки в Ірак. Біографії рясніють сильними образами батька, котрий залишає свою дитину-немовля, або чоловіка, який полишає свою дружину, щоб боротися і загинути на шляху до Всевишнього.

Подібні сюжети покликані надихнути інших людей і встановити новий критерій щирої віри. Вони стверджують: щоб бути правдивим мусульманином, слід не лише регулярно молитися й виконувати свої ритуальні зобов'язання, а й докладати стількох зусиль, скільки

необхідно для досягнення землі джихаду і принесення в жертву свого життя за неї.

**Готовність до «звитяги мучеництва».** Знову і знову ми знаходимо в біографіях «мучеників» твердження про те, що вони прагнуть померти на шляху до Всевишнього і переживають глибоке розчарування й невдоволення у разі відсутності або втрати такої можливості. Майже у всіх кліпах бомбистів зображено щасливими: зазвичай перед операцією вони прощаються з посмішками на вустах, прямують до своїх начинених вибухівкою автомобілів, – і це все відображає тему радості від принесення жертви і переконаності в одержанні райської винагороди після смерті.

Ця тема цілеспрямованості й радості покликана показати, що бомбистів не примушували здійснювати самогубні операції й не «промивали» їм мізки. Втім, іракські супутникові канали часто транслюють «зізнання» невдалих бомбистів, котрі заявляють, що вони не знали наперед, що братимуть участь у самогубній операції, оскільки за спрацю-

вання детонатора відповідав хтось інший, а вони просто вели свої автомобілі на мішені. Дехто з таких очевидців розповідав, що їхні руки прикріплювали до керма наручниками, а інші казали, що їх накачували наркотиками і демонстрували їм порнографічні фільми, аби збудити у них бажання зустрітися із небесними дівами. Тому тема готовності віддати свої життя має на меті розвіяти подібні зізнання й підвищити статус бомбистів-смертників до рівня правдивих героїчних мучеників, котрі цілком свідомо й при повному глузді зробили свій вибір і обрали свою долю.

**Успіх у проведенні операцій «мучеництва».** В біографіях мучеників незмінно наголошується, а найчастіше перебільшується, успіх операцій за участю смертників, аби переконати потенційних новобранців, що принесення ними в жертву своїх життів не буде марним. Кількість «відступників», «хрестоносців» і «агентів ЦРУ», заявлених убитими в ході окремих операцій, часто рахують сотнями. Постійно повторюють заяви про те, що бомбисти позбавили життя більше людей, ніж повідомлено в ЗМІ, які «посилаються на американські дані». Часто можна почути, що американці скидають трупи своїх співвітчизників у річки або звалюють їх у нашвидкуруч вириті могили, щоб приховати реальні втрати. В разі «успіху» біографи називають кожну таку операцію «перемогою» (*gazвах*), приміром, *газвах аль-Насирія* (напад на італійські підрозділи в аль-Насирії, коли було вбито 31 чоловіка). Термін *газвах* зумисне викликає асоціації

з битвами в ранній мусульманській історії, коли мусульмани боролися проти невірних і перемагали їх.

### **Розуміння тактичних хитрощів терористів**

Міфологія мучеництва не дає вичерпного пояснення усіх випадків вибухів бомбистів-смертників в Іраку. Втім, ідеологія, релігійне підґрунтя й відповідне психологічне налаштування допомагають зрозуміти, яким чином джихадисти нейтралізують внутрішні моральні запобіжники людей щодо вбивства і каліцтва та перепрограмовують їхню свідомість, котра дозволяє їм позиціонувати себе як носіїв моралі навіть у випадках скоєння аморальних дій.

В основі виправдання убивств звичайних мусульман лежать емоційно і психологічно переконливі міркування, які пов'язують страждання й приниження мусульман з таємною змовою неспроможних мусульманських лідерів та їхніх агентів із західними гнобителями, котрі прагнуть, на переконання екстремістів, знищити іслам і захопити мусульманські землі. Розглядаючи боротьбу в такому світлі, джихадисти створюють видимість логічного обґрунтування необхідності справжніх «героїв», які зможуть очолити свій народ, повернути честь нації й очистити її від ганьби приниження шляхом борні з тими, хто виступає на стороні ворога.

Розуміння цих тактичних ходів-вивертів є важливим кроком у боротьбі проти тероризму. ■

---

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*

# Нові парадигми конфліктів XXI століття

Девід Кілгаллен



© AP Images/Хуссейн Малла

Моніторинг багатонаціональних сил із дотримання перемир'я після війни 2006 року між Ізраїлем і «Хезболлах» – приклад міжнародного співробітництва у вирішуванні нових конфліктів, що виникають у XXI столітті. На цій світліні Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун дякує представникам 30 країн, що брали участь у цьому заході.

*Девід Кілгаллен – доктор наук, підполковник австралійської армії у відставці, старший радник головнокомандуючого багатонаціональними силами в Іраку з питань придушення заколотів, колишній провідний стратег Координаційного відділу з проблем тероризму Державного департаменту США, колишній спеціальний радник Пентагона із боротьби з тероризмом. Постійний дописувач блогу «Журнал малих війн». Цей матеріал, як і решта його публікацій, відображає винятково його власну точку зору.*

**В** супереч досить однозначному нинішньому поглядові на Другу світову війну, в час, коли вона велася, існували значні розбіжності у підходах до її мети, ведення операцій і стратегії. Однак практично ніхто не сперечався, що то була війна, а «держави Осі» були ворогами/агресорами.

Зовсім інакше стоїть питання з військовою проти тероризму. Дехто сперечається, чи можна називати військовий конфлікт війною, інші ставлять під сумнів реальність загрози. Вкрай ліві критики звинувачують в усьому американські промислові інтереси, тоді як якийсь маргінал-сновиди вважає події 11 вересня 2001 року масовою змовою проти самих себе. Серйозніша проблема полягає у розбіжності думок щодо визначення ворога. «Аль-Каїда» є реальною загрозою чи наслідком західної параної й підвищеної чутливості? Чи існує вона взагалі? «Аль-Каїда» – це масовий рух чи просто філософія або стан душі? Чи є ворогом тероризм узагалі? Чи є ним екстремізм? І чи становить загрозу сам іслам? Це – насамперед військова, політична чи цивілізаційна проблема? В чому полягає «перемога» і яка вона? Подібні фундаментальні запитання спірні, на відміну від низки проблем колишніх конфліктів (можливо, крім «холодної війни»).

Насправді загроза, яку являє собою «Аль-Каїда», занадто реальна. Втім, неясність виникає через те, що даний конфлікт підриває наявні парадигми, руйнуючи зміст таких понять, як «воєнні дії», «дипломатія», «розвідка» і навіть «тероризм». Як, приміром, нам вести війну з неурядовими угрупованнями, які переховуються в державах, з якими ми перебуваємо в стані миру? Як нам працювати із союзниками, чия територія є надійним прихистком для недержавних ворогуючих формувань? Як нам перемогти ворогів, які застосовують інструментарій глобалізації й відкритого суспільства, і не зруйнувати при цьому те, що ми прагнемо захистити?

## Нова парадигма

Британський генерал Руперт Сміт вважає, що говорити про війну як збройний конфлікт між арміями з використанням промислового потенціалу, наслідки яко-

го визначають зіткненням збройних сил, більше немає сенсу, оскільки ми живемо в добу «війни між людьми», коли дієвість застосування збройних сил залежить від їхньої здатності адаптуватися до складних політичних умов і вести боротьбу проти недержавних ворогуючих формувань, тоді як світова громадська думка критично спостерігає за розгортанням подій<sup>1</sup>. Вочевидь, у складних багатосторонніх, мінливих конфліктах, таких як в Іраку, застосування традиційних воєнних дій не матиме реальних результатів. Натомість ми вдалися до політичних, націєтворчих і суспільно-політичних підходів у вирішуванні проблеми – «на ходу» виробили новий міжвідомчий інструментарій взаємодії.

Відповідно до цього, ми традиційно проводимо дипломатичну роботу, залучаючи до співпраці провідних політичних лідерів, інтелігенцію і бізнесменів інших країн. Наша теорія полягає в тому, що проблеми може бути вирішено за згоди еліт, вираженості підходів і шляхом міжурядових переговорів із подальшим контролюванням виконання досягнутих рішень. Ця парадигма лежить в основі понять суверенітету, національної держави, договірних режимів і міжнародних інститутів. Однак ворог діє не на рівні еліт, експлуатуючи невдоволення й відчуженість людей у багатьох країнах з метою скеровування дій численних стихійних формувань у міжнародний масовий рух. Як можна протистояти цьому за допомогою дипломатичних моделей із залученням провідних діячів політики, науки, культури та бізнесу? Ця проблема не нова – під час «холодної війни» посольства США ініціювали низку програм із залучення до співпраці неурядових елементів у громадянських суспільствах, які перебували під загрозою комуністичного перевороту. Однак багато таких програм було згорнуто після 1992 року, а проблеми релігійного екстремізму і політичного насильства потребують застосування дещо інших підходів.

Подібно до цього, створення спецслужб призначалося не для аналізування того, що відбувається, а для одержування секретних даних інших держав. Вони цілком пристосовані для виконання завдань державного рівня і не зовсім підходять для недержавних структур, коли проблема полягає в тому, щоб дістати інформацію, яка не є секретною, але джерело якої міститься у ворожій зоні, чи географічно важко доступній частині, або в закритих колах людей. Навіть у випадку урядових структур традиційна розвідка не може сказати, що відбувається, вона може лише повідомити про те, що діється, на думку уряду. Наприклад, чому західна розвідка пропустила розпад Радянського Союзу, що наближався у 1992 році? Почасті це сталося через те, що ми читали пошту радянських лідерів, а вони самі не розуміли глибини і сили стихійного розчарування в

комунізму<sup>2</sup>. Чому більшість країн (включно з тими, які виступали проти іракської війни) вірили в 2002 році в те, що режим Саддама Хусейна володів зброєю масового ураження? Тому, що прослуховували канали зв'язку цього режиму, а багато високопосадовців Іраку вважали, що вона в них таки є<sup>3</sup>.

Це середовище визначають стійкі широкомасштабні тенденції. До таких факторів належать глобалізація і негативна реакція на неї, активізація недержавних структур, потенціал яких прирівнюють до державного, військова перевага США, що змушує їхніх супротивників вдаватися до пошуків нових видів озброєння, а також глобальне інформаційне середовище, створене Інтернетом і супутниковими засобами зв'язку. Всі ці тенденції триватимуть і надалі, навіть якщо завтра «Аль-Каїда» зникне. І доки ми не навчимося боротися із такими загрозами, будь-який розумний супротивник скористається ними. Відтак, враховуючи це, можна вважати «Аль-Каїду» провісником нової доби конфліктів.

## Адаптація до нового середовища

За спостереженнями Хенка Крамптона, офіційного представника США з антитерористичних питань, ми



© AP Images/Кеннет Ламберт

Назви урядових відомств США, що беруть участь у боротьбі з тероризмом, перелічені під час слухань, які проходили в червні 2002 року і були присвячені реорганізації установ федерального рівня у зв'язку з терористичною загрозою.

стоїмо на порозі нової військової епохи, що потребує прийняття гнучких відповідних дій. Як і динозаври, яких витіснили менші за розміром і слабші, але більш пристосовані до нового середовища ссавці, національні держави у новітню добу відносно потужні, але невороткі й негнучкі порівняно зі своїми суперницькими недержавними структурами. Як і у всіх конфліктах, успіх залежатиме від нашої здатності до адаптації й ви-



© AP Images/Лефтеріс Пітаракіс

Магазин-склад на околиці Аммана, столиці Йорданії: робітники складають у стоси ковдри, надані як допомога Агенцією США з міжнародного розвитку для розподілу в Іраку.

роблення нових відповідних засобів, що дозволить нам випередити швидкозмінюване середовище загрози.

Ворог адаптується блискавично. Розглянемо етапи розгортання діяльності «Аль-Каїда», починаючи із середини 1990-х років. Перші теракти (вибухи бомб у посольствах у країнах Східної Африки, теракт на американському есмінці «Коул» і 11 вересня) були «експедиційними»: «Аль-Каїда» формувала команду в країні А, вишколювала її в країні В і таємно закидала її в країну С для удару по мішені. У відповідь ми покращили системи транспортної безпеки, захисту інфраструктури й імміграційного контролю. У свою чергу, терористи розробили «партизанський» підхід, коли, замість створення команди на відстані й таємного впровадження її членів у відповідне середовище для проведення терактів, вони формували команду поруч із місцем проведення теракту, використовуючи громадян ворожих їм держав. За такою схемою були зорганізовані вибухи бомб у Лондоні й Мадриді, а також теракти в Касабланці, Стамбулі й Джедде, невдала змова проти авіакомпанії в Лондоні влітку 2006 року.

Часто ці дії описують як теракти «місцевого походження», однак при цьому їх інспірує, експлуатує й певною мірою спрямовує «Аль-Каїда». Наприклад, Мохаммед Сідек Хан, керівник лондонського теракту 7 липня 2005 року, літав у Пакистан і, можливо, зустрічався там із представниками «Аль-Каїди» для одержання інструкцій перед виконанням операції<sup>4</sup>. Однак цей новий підхід тимчасово нейтралізував наші контрзаходи: замість таємного проникнення дев'ятнадцяти чоловік у країну здійснення нападу, терористи використали лише одну людину, яку викликали з країни і якій вдалося пройти через наші нові системи безпеки. Терористи пристосувалися до нашого нового підходу, розробивши для себе нові методи.

Звичайно, тепер ми уважно відстежуємо всі прояви цього «партизанського» методу, що засвідчує зрив теракту в серпні 2006 року в Лондоні й провал інших недавніх спроб екстремістських нападів. Однак, безсумнівно, терористи вже розробляють нові адаптаційні засоби. У боротьбі проти тероризму методи, які повинні працювати, вже застаріли: тільки-но нам вдається протидіяти їхньому нинішньому підходу, як вони вже розробляють наступний. «Панацеї» від тероризму не існує. Як і малярія, тероризм постійно зазнає мутацій, що потребує постійного відновлювання арсеналу відповідних антизасобів.

## П'ять практичних кроків

У відповідь на появу «нестандартних» форм військових дій Сполучені Штати здійснили дві принципові речі. По-перше, вдосконалили наявні інститути (провели реформу низки відомств, таких як розвідки, створили Департамент внутрішньої безпеки й збільшили кількість «нерегулярних», тобто нетрадиційних, бойових підрозділів у рамках Департаменту оборони). По-друге, почали розробку нових концептуальних парадигм з урахуванням нових реалій. Їх створення ще не завершено, однак деякі ідеї одержали розвиток – приміром, ідея розглядати конфлікт як широкомасштабну проблему протидії повстанцям, що вимагає використання насамперед невійськових засобів, а також уживання заходів, пов'язаних із захистом населення, якому загрожує небезпека, від ворога<sup>5</sup>.

Однак нинішні політики, стикаючись із формою конфлікту, що знецінює набуту мудрість і знання, нагадують генералів часів Першої світової війни, перед якими постала «проблема окопів» у 1914–1918 роках. Подібно до них, ми опиняємось у середовищі, що трансформується внаслідок появи нових технологічних і соціальних факторів, для якого наявні організації та концепції вже не підходять. Як і в них, у нас є «обхідні шляхи», проте ми ще маємо розробити і створити принципово нові концепції, технології й організації, аналогічні до концепції *бліцкригу* 1930-х років, які б вирішили проблеми нового загрозливого середовища.

Простої відповіді не існує (якби вона була, то ми б її вже знайшли), однак можна сформулювати деякі принципи поступу вперед. Вони включають три концептуальні кроки, які приведуть до створення нових моделей розуміння загрози, і два організаційні кроки, які сприятимуть формуванню потужностей для даної форми конфліктів. Цей підхід – не догма, а лише один із можливих варіантів. До того ж висунуті ідеї не нові, їх просто зібрано до купи й інтегровано для застосування як політичний підхід.

**1. Розробка нової термінології.** Професор Майкл Влахов зазначив, що мова, якою ми користуємося для опису нових загроз, активно перешкоджає інноваційному мисленню<sup>6</sup>. Наші терміни мають негативне формулювання – вони вказують на те, чим терористичне середовище не є, а не на те, чим воно є. Серед цих термінів – такі прикметники, як нетрадиційний, недержавний, неортодоксальний і нерегулярний. Безсумнівно, термінологія впливає на нашу здатність чітко мислити. Однією з причин того, чому органи військового планування в Іраку вважали «великі бойові операції» (Етап-3) завершальними, не розуміючи, що в цьому випадку постконфліктний етап має вирішальне значення, є те, що Етап-3 – вирішальний за визначенням. Його повна назва «Етап-3 – вирішальні операції». Для з'ясування нових загроз нам необхідна нова термінологія, заснована на фактичних характеристиках реальних ворогів, які:

- об'єднують тероризм, державні перевороти, гуманітарну допомогу і повстанські операції для підтримки пропаганди, спрямованої на маніпулювання почуттями місцевої й міжнародної громадськості;
- об'єднують зусилля величезного числа стихійних активістів, розкиданих по багатьох країнах, у масовий рух, який за ефективністю перевершує спільні зусилля окремих частин і відзначається розпорошеністю функцій управління й планування, що перешкоджає нам чітко визначати цілі;

- використовують оперативність і загальнодоступність сучасних ЗМІ для мобілізації своїх спонсорів і прихильників зі швидкістю, що перевищує можливості урядових структур;
- експлуатують глибоко закорінену систему вірувань, засновану на релігійній, етнічній, племінній або культурній ідентичності, для створення вкрай войовничої і нераціональної реакції у різних соціальних групах;
- використовують безпечні сховки, такі як неконтрольовані або погано керовані сфери (у фізичному або віртуальному просторі); ідеологічні, релігійні або культурні «зони мовчання» чи прогаліни в законодавстві;
- вдаються до високорівневих символічних терактів, що провокують держави до застосування надмірних відповідних заходів, які шкодять їхнім довгостроковим інтересам;
- спричиняють «малим коштом» численні локальні проблеми, спрямовані на наше виснаження через запровадження витратних засобів стримування, запобігання й протидії в багатьох віддалених регіонах.

Ці характеристики нового середовища можуть сприяти створенню нової термінології для кращого окреслення загрози. Оскільки джерелом нової небезпеки є не держави, то підставою для нашого підходу мають бути не міжнародні відносини (вивчення взаємодії держав у рамках правлячих еліт), а антропологія (дослідження соціальних ролей, груп, статусу, інститутів і відносин із групами населення за межами структур влади в позаелітному, недержавному середовищі).

**2. Вибір базової стратегії.** Якщо цю конфронтацію засновано на довгострокових тенденціях, то звідси випливає, що боротьба може тривати протягом життя одного або більше поколінь. Це означає, що нам необхідний як «перспективний», так і «широкий» погляд<sup>7</sup> на вироблення оптимального варіанта взаємодії всіх складників національної могутності, включно з приватним сектором і найширшими верствами суспільства. Тому нам необхідна базова стратегія, яку б підтримали американський народ, наступні адміністрації президентів США, ключові союзники і партнери в усьому світі. Формулювання такої довгострокової базової стратегії потребує прийняття чотирьох основних рішень стосовно таких питань:

- Чи відповідають нашим інтересам втручання у процес політичного і релігійного бродіння в мусульманському світі та спроба управляти цим процесом, чи краще натомість стримувати будь-які спалахи насильства й безладу в західних країнах? Ця дилема аналогічна вибору між «відкиданням» і «стримуванням» під час «холодної



© AP Images/Ірвін Федрянсяг

У міжнародній боротьбі з тероризмом беруть участь військові багатьох країн, зокрема ці солдати підрозділів спеціального призначення з Індонезії. Вони вітають своїх колег під час антитерористичної операції, проведеної неподалік Джакарти в 2006 році.

- війни», вона є ключовим елементом у реалізації довгострокової системи відповідних заходів.
- Як розподіляти ресурси поміж військовими і невійськовими елементами національної могутності? Нинішні наші витрати і дії переважно військові. На протипагу цьому, в рамках «міжнародної протидії повстанським рухам» близько 80% зусиль передбачається спрямовувати на політичну, дипломатичну, відновлювальну, розвідувальну й інформаційну діяльність і лише близько 20% – на військові заходи. Чи прийнятний такий підхід, залежить від нашого вибору між політикою втручання і стримування.
  - Якою буде ціна (в ресурсах і людських життях) вирішення цієї проблеми? Це потребує оцінки ризиків з урахуванням вірогідності й наслідків майбутніх терактів. Така оцінка повинна також враховувати, скільки коштів можна витратити на безпеку, не обтяжуючи наші суспільства.
  - Як вибрати географічні пріоритети діяльності? Нині більша частина зусиль зосереджена на Іраку, менша – на Афганістані, а решта припадає на всі інші регіони. Почасти це пов'язано з тим, що наші витрати здебільшого військові і ми віддали перевагу політиці втручання в самому епіцентрі

мусульманського світу. Альтернативний вибір між військовою і невійськовою участю, а також між втручанням і стримуванням може спричинити створення відмінних регіональних пріоритетів.

Цілком очевидно, що специфіка стратегії будь-якої адміністрації змінилася б у відповідь на розвиток ситуації. Звісно, що така гнучкість має критичне значення. Однак досягнення стійкого консенсусу як на національному, так і на міжнародному рівні з чотирьох

ключових питань, зазначених вище, стало б довгостроковою основою для політики наступних адміністрацій.

**3. Усунення дисбалансу в урядових засобах.** На сьогодні оборонний бюджет Сполучених Штатів становить майже половину світових витрат на оборону, тоді як у Збройних силах США служить близько 1,68 млн. чоловік<sup>8</sup>. Для порівняння – в Державному департаменті працюють близько 6 тис. фахівців з міжнародних відносин, а в Агенції США з міжнародного розвитку – близько 2 тис. осіб.<sup>9</sup>

Інакше кажучи, Департамент оборони приблизно у 210 разів кількісно перевищує Агенцію з міжнародного розвитку і Держдепартамент, разом узяті. В оркестрах Збройних сил працює значно більше музикантів, ніж фахівців у всій зовнішньополітичній службі країни<sup>10</sup>.

Метою наведення цієї статистики не є критика Департаменту оборони: Збройні сили завжди були більше трудо- і капіталомісткими, ніж дипломатичні відомства або агенції з надання допомоги. Втім, якщо врахувати, наскільки важливі в даній формі конфлікту дипломатія, соціально-економічний розвиток та інформація (Інформаційну агенцію США було розформовано в 1999 році, а її функції передано Державному департаменту), то стає очевидною наявність дисбалансу між військовим і невійськовим потенціалами країни. Це спотворює

політику і є винятком у світовій практиці. Наприклад, кількість Збройних сил Австралії майже в 9 разів переважає штати дипломатичного відомства й агенції з надання допомоги, разом узяті: так, військовики домінують і тут, але ж не переважають інші елементи державної влади у 210 разів.

Проте слід віддати належне Департаменту оборони, який визнає наявність проблем, закладених у такому дисбалансі, що зазначено в Огляді стану оборони за 2006 рік, який публікують раз у чотири роки (Quadrennial Defense Review)<sup>11</sup>. Адміністрація Буша також має програми з нарощування невійськового потенціалу. Однак для довгострокового успіху нам необхідний рішучий намір створити невійськові компоненти національної могутності. Так звані м'які фактори такої сили – економічний рівень приватного сектора, національна репутація й довіра до культури – вкрай важливі, оскільки військова сила сама по собі не може компенсувати свої витрати.

Здійснення цих трьох концептуальних кроків потребує часу, що, поміж іншим, є гарною підставою для їх початку. Втім, слід зробити два кроки організаційного плану для їх підготовки:

**4. Визначення нових «стратегічних служб».** Провідну роль у війні проти тероризму відіграють Сили спеціального призначення (Special Operations Forces, SOF), оскільки вони мають потенціал ведення прямих дій у віддалених або закритих районах. Тим часом Макс Бут<sup>12</sup> вважає за необхідне створення відомства, аналогічного Міністерству стратегічних служб (Office of Strategic Services, OSS), яке діяло під час Другої світової війни і займалося аналізом, розвідкою, вивченням антропологічних особливостей, спеціальними операціями, інформацією, психологічними операціями і питаннями технологічного потенціалу.

Тут важливі прикметники – «СПЕЦІАЛЬНОГО призначення» і «СТРАТЕГІЧНИХ служб». Війська спеціального призначення є особливим військовим формуванням, яке вирішує завдання, що «виходять за межі можливостей» звичайних військ. На противагу цьому, Міністерство стратегічних служб було стратегічним відомством. Його функцію визначали поточні зовнішні умови, і воно вирішувало завдання стратегічного значення, швидко формуючи й застосовуючи свої сили в разі потреби. Сили спеціального призначення формують



© AP Images/Девід Гуттенфельдер

Солдат Національної гвардії США працює з іракським поліцейським у Відділі тяжких злочинів у західному Багдаді.

з числа військових, а Міністерство стратегічних служб було міжвідомчим органом з великою кількістю цивільних, а практично весь його військовий персонал складався з військовослужбовців строкової служби (мобілізованих на службу під час війни обдарованих фахівців стратегічно важливого профілю)<sup>13</sup>. Сили спеціального призначення ведуть свою історію від Міністерства стратегічних служб; однак нині це формування є високоспеціалізованими елітними військами, здатними виконувати сім стандартних видів місії<sup>14</sup>. А Міністерство стратегічних служб було змішаною цивільно-військовою організацією, що виконувала завдання відповідно до існуючої обстановки й накопичувала при цьому необхідний потенціал.

Визначення того, які служби є на сьогодні стратегічними, стане ключовим кроком у створенні пріоритетів міжвідомчої співпраці. Засоби для боротьби зі стихійними терористичними загрозами охоплюють збирання етнографічних і культурних даних, аналіз соціальних систем, інформаційні операції (див. нижче), створення груп раннього реагування або гуманітарні та управлінські команди запобігання особливо небезпечним загрозам, груп польових фахівців з ведення переговорів і посередників, біометричні засоби й низку інших стратегічно важливих методів. Значущість кожного з цих засобів з часом змінюється – деякі з



них, стратегічно важливі нині, у майбутньому втрачуть своє значення і будуть замінені новими. Головне – створення міжвідомчої системи для швидкого набуття і застосування нових технологій в умовах, які стрімко змінюються.

**5. Розробка стратегічного потенціалу для ведення інформаційної війни.** «Аль-Каїда» досить уміло експлуатує численні розрізнені дії окремих людей і груп, використовуючи їх у своїх пропагандистських матеріалах з метою маніпуляції місцевою і закордонною спільнотами. «Аль-Каїда» заснувала цілу мережу зі збирання інформації про дебати на Заході й надає її разом з оцінкою дієвості власної пропаганди своїм лідерам. Вони здійснюють фізичні операції (вибухи бомб, повстанську діяльність, страти) як допоміжні засоби для комплексної кампанії «збройної пропаганди». Провідним є «інформаційний» бік діяльності «Аль-Каїди», а фізичні операції – це лише інструмент для досягнення пропагандистських результатів. «Талібан», «Салафітська група проповіді й джихаду» (нині більш відома як підрозділ «Аль-Каїди» у мусульманських країнах Магриба) і деякі інші групи, пов'язані з «Аль-Каїдою», а також «Хезболла» застосовують аналогічні методи.

Порівняймо це з нашим підходом: зазвичай ми спочатку розробляємо військові операції, а потім – інформаційні операції з підтримки перших для роз'яснення своїх дій. Цей підхід цілком протилежний тактиці «Аль-Каїди». Незважаючи на весь наш професіоналізм порівняно з ворогом, наша публічна інформація – це те, про що ми думаємо в останню чергу. Якщо перейти на військову термінологію, для «Аль-Каїди» «головний удар» – це інформація, для нас інформація – це «допоміжний засіб». Як уже зазначалося вище, армія США налічує 1,68 млн. чоловік, і те, що вони роблять, лунає гучніше за голоси наших професіоналів у сфері суспільної інформації, кількість яких – усього кілька сотень. Тому для боротьби з екстремістською пропагандою нам необхідний стратегічний потенціал для ведення інформаційної війни – комплекс функцій, що пов'язав би воедино все, що ми говоримо і робимо, й уможливив спрямування у світ наших стратегічних повідомлень, підтримуючи тим нашу політику в цілому.

Нині Збройні сили мають добре розвинуту доктрину інформаційних операцій, однак в інших агенціях вона відсутня, а тому там часто не без підстави побоюються застосування військових методів. Проведення інформаційних операцій у військовому дусі стало б грубою помилкою, яка призвела б до змішування частини (військові операції) і цілого (національна стратегія США) і негативно позначилася б на нашій політиці взагалі. Але відсутність загальної доктрини, що охоплювала б різні урядові заклади, і стратегічного потенціалу для ведення

інформаційної війни обмежує нашу дієвість і створює дисонанс у повідомленнях, які надходять із різних урядових відомств США.

Ми потребуємо міжвідомчого співробітництва, очолюваного найвищими посадовцями виконавчої й законодавчої гілок влади для створення засобів, організації і доктрини ведення інформаційної кампанії національного рівня. Цілком можливо, що створення таких засобів є найважливішим завданням у нову добу конфліктів, викликаних поширенням інформації.

## Попередні висновки

Усі ці поняття – нова термінологія, базова стратегія, збалансованість засобів, стратегічні служби й стратегічний потенціал для ведення інформаційної війни – відображають абстрактні ідеї, які виникають при спробі комплексного пошуку нових парадигм для розуміння конфліктів XXI століття. Такі спроби можуть призвести до появи нових підходів, але в будь-якому разі різкі зміни умов унаслідок адаптації ворога потребують постійних інновацій. Однак цілком очевидно, що за допомогою наших традиційних понять – зумовленої рівнем промислового розвитку війни між країнами, дипломатії влади і розвідки, орієнтованої на держави, – не можна пояснити особливості ситуації, що виникла нині, або дати нову концептуальну парадигму для протистояння сучасним загрозам.

«Холодну війну» можна лише умовно порівняти із сьогодишнім конфліктом, адже існує безліч розбіжностей між нинішніми і тогочасними загрозами. Втім принаймні така її характеристика, як тривалість, а також довгострокові тенденції, які відіграють істотну роль у нинішній конфронтації, можуть насправді розглядатися за аналогією з «холодною війною», що тривала в різних формах протягом 75 років, починаючи з революції 1917 року до розпаду СРСР у грудні 1991 року. Багато її наслідків, особливо «успадковані конфлікти», що беруть свій початок у війні між СРСР і Афганістаном, ми відчуваємо дотепер. Навіть якщо ця конфронтація займе лише половину тривалості «холодної війни», ми насправді перебуваємо на початку довгого шляху, незалежно від того, усвідомлюємо це чи ні.

Нові загрози, які часто знецінюють наше знання, засноване на минулому досвіді, засвідчують те, що ми перебуваємо на початку нової доби конфліктів. І пошук принципово нових ідей для розуміння й попередження цих загроз є найсерйознішим викликом усій нашій спільноті. ■

*Думки, висловлювані в даній статті, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США.*

## Посилання і примітки

1. Див. Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World* (Застосування сили. Мистецтво ведення війни в сучасному світі). New York: Alfred A. Knopf, 2007, особливо стор. 3–28 і 269–335.

2. Див. Gerald K. Haines and Robert E. Leggett, *Watching the Bear: Essays on CIA's Analysis of the Soviet Union* (Спостереження за ведмедем: аналітичні матеріали ЦРУ стосовно Радянського Союзу). Washington, D.C.: Central Intelligence Agency, Center for the Study of Intelligence, 2003, особливо розділи VI і VII.

3. Див. Kevin M. Woods et. al, *Iraqi Perspectives Project: A View of Operation Iraqi Freedom from Saddam's Senior Leadership* (Іракські перспективи: погляд на звільнений від саддамівської політичної верхівки Ірак). Joint Forces Command, Joint Center for Operational Analysis, p. 92.

4. Intelligence and Security Committee, *Report Into the London Terrorist Attacks on 7 July 2005* (Звіт комітету контррозвідки та безпеки стосовно терактів у Лондоні 7 липня 2005 року). London: The Stationery Office, May 2006, p. 12.

5. Lbd. David Kilcullen, "Countering Global Insurgency" («Протидія глобальній змові»), *Small Wars Journal* (November 2004), доступно також на веб-сторінці: <http://www.smallwarsjournal.com/documents/kilcullen.pdf>; Williamson Murray (ed.), *Strategic Challenges for Counterinsurgency and the Global War on Terrorism* (Стратегічні виклики антизаколотницьких дій і глобальна війна з тероризмом). Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, 2006; and Bruce Hoffman, "From War on Terror to Global Counterinsurgency" («Від війни з тероризмом до глобальних антизаколотницьких дій»), *Current History* (December 2006), pp. 423–429.

6. Професор Майкл Влахос, Лабораторія прикладної фізики університету Джонса Гопкіна, приватне листування, грудень 2006 року.

7. Висловлюю вдячність Стіву Імсу за це концептуальне формулювання.

8. Відомості Міжнародного інституту стратегічних досліджень, *Military Balance* 2007, зб. 15–50.

9. Відомості Державного департаменту США й Агентства США з міжнародного розвитку, *Congressional Budget Justification* 2007, табл. 9.

10. Лише в Сухопутних військах США працюють понад 5 тис. оркестрових музикантів – згідно з оголошеннями про робочі вакансії (березень 2007 року); див.: <http://bands.army.mil/jobs/default.asp>.

11. Міністерство оборони, *Quadrennial Defense Review Report* (2 February 2006), pp. 83–91.

12. Див.: Max Boot, *Congressional Testimony Before the House Armed Services Committee*, (Свідчення в Конгресі перед Комітетом Збройних сил), 29 June 2006, [http://www.globalsecurity.org/military/library/congress/2006\\_hr/060629-boot.pdf](http://www.globalsecurity.org/military/library/congress/2006_hr/060629-boot.pdf).

13. Див. Central Intelligence Agency, *The Office of Strategic Services: America's First Intelligence Agency* за адресою: <https://www.cia.gov/cia/publications/oss/index.htm>.

14. Сім стандартних місії Сил спеціального призначення містять у собі пряму дію (DA), спеціальну розвідку (SR), нетрадиційні операції (UW), внутрішню оборону іноземних держав (FID), боротьбу з тероризмом (CT), психологічні операції (PSYOP) й цивільні справи (CA).

# Стратегічна оцінка досягнень у боротьбі з терористичною загрозою

Служба координатора із боротьби з тероризмом  
при Державному департаменті США

*Законодавство США зобов'язує державного секретаря щороку надавати Конгресові повний звіт щодо тероризму. Цю статтю взято з доповідей Державного департаменту США про тероризм за 2006 рік, опублікованих у квітні 2007 року.*

**П**'ять років, відколи сталися теракти 11 вересня 2001 року, триває протистояння світової спільноти з транснаціональним тероризмом. Спільні міжнародні дії призвели до кардинальних зрушень, зокрема у системі охорони кордонів і транспортних перевезень, у підвищенні безпеки документації, блокуванні джерел фінансування тероризму і обмеженні пересування терористів. Міжнародна спільнота також досягла значних успіхів у ліквідації терористичних організацій та усуненні їхніх лідерів. Це позначилося і на зниженні потенціалу терористів у проведенні операцій, а також на арешті або ліквідації багатьох їхніх високопоставлених лідерів.

Працюючи із союзниками і партнерами в усьому світі, завдяки координації та обміну інформацією, ми створили середовище, важкодоступне для терористів, змусивши їх постійно переїжджати з місця на місце або ховатися, що скорочує їхні можливості з планування або проведення терактів. Канада, Австралія, Великобританія, Саудівська Аравія, Туреччина, Пакистан, Афганістан і багато інших країн-партнерів доклали чимало зусиль для досягнення цього успіху, розуміючи, що міжнародний тероризм являє собою загрозу для всієї міжнародної спільноти.

У рамках Регіональної стратегічної ініціативи Державний департамент працює з послами і представниками різних відомств в основних місцях терористичної активності для оцінки масштабів загрози і розробки стратегій співробітництва, планів дій і рекомендацій. Ми домоглися прогресу в організації регіональних відповідних заходів на дії терористів, котрі зосереджують свою увагу на некерованих територіях або перетинають національні кордони. Ця ініціатива спричинила підвищення рівня внутрішньоурядової координації поміж урядовими

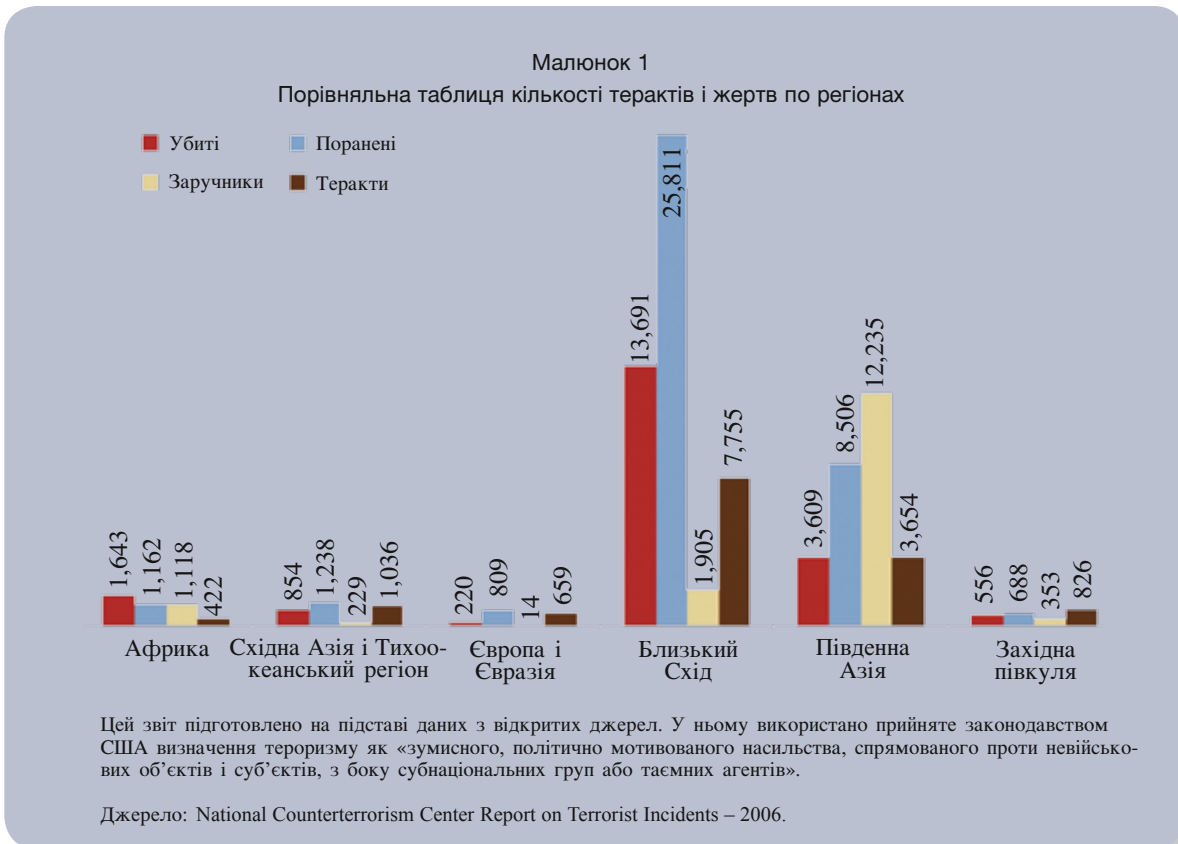
відомствами США, тіснішої співпраці з їхніми регіональними партнерами і їхньої взаємодії між собою, а також поліпшила стратегічне планування й систему пріоритетів, що уможливило застосування всього інструментарію державної влади для реалізації довгострокових заходів і маргіналізації терористів.

## Тривалий характер проблем

Незважаючи на очевидний прогрес, основні виклики доби і спричинені ними проблеми все ж таки продовжують існувати. Кілька країн і далі спонсорують екстремізм. Іран – найголовніша держава-спонсор тероризму – загрожує своїм сусідам і дестабілізує ситуацію в Іраку, поставляючи туди зброю, військових радників та інструкторів, здійснюючи фінансування іракських повстанців-шиїтів. Сирія разом із «Хезболлах» намагається підірвати владу обраного ліванського уряду, перешкоджає процесу демократизації на Близькому Сході. Сирія підтримує і деяких іракських баасистів і повстанців, а також дозволяє транзит іноземних бойовиків і терористів через свої кордони на територію Іраку.

Міжнародне втручання в Іраку принесло відчутні вигоди. Воно ліквідувало тоталітарний режим, який тривалий час спонсорував і підтримував регіональний тероризм, і забезпечило початок політичного процесу нових демократичних змін у країні. Однак терористи використали його в заклик до радикалізації й екстремістської діяльності, що спричинило дестабілізацію ситуації у сусідніх країнах.

Афганістану продовжують загрозувати повстанці з руху «Талібан» і релігійні екстремісти, деякі угруповання, пов'язані з «Аль-Каїдою» і спонсорами за межами країни. В Афганістані суспільна підтримка уряду залишається високою, національні інститути зміцнюються, а більшість афганців визнають, що їхнє життя покращилося порівняно з періодом правління «Талібану». Однак для успішного подолання загрози міжнародній спільноті необхідно надати обіцяну допомогу афганцям і працювати разом із ними, вдосконалюючи засоби боротьби з повстанцями, забезпечуючи законне й ефективне



управління, а також ліквідуючи розвиток виробництва наркотиків.

Ізраїльсько-палестинський конфлікт залишається джерелом мотивації терористичної активності. Проведення вільних виборів на території Палестини було позитивною ознакою демократизації, однак подальша відмова «Хезболлах» зрестися тероризму і визнати підтвержене міжнародною спільнотою право Ізраїлю на існування нівелювала значущість виборів. Терористична діяльність, джерелом якої є територія Палестини, і далі є ключовим дестабілізаційним фактором і причиною занепокоєння.

Війна влітку в Лівані між Ізраїлем і «Хезболлах» стала першим прикладом того, як постійні намагання «Хезболлах» маніпулювати тривалою напругою на ізраїльсько-ліванському кордоні можуть швидко перерости у відкрите збройне протистояння. Конфлікт змусив міжнародну спільноту ще раз поставити вимогу повного роззброєння «Хезболлах» (відповідно до резолюції 1701 Ради Безпеки ООН) і вкотре виявив прагнення світової спільноти до підтримки миру, стабільності, релігійної терпимості й демократії в Лівані. Навіть за цих умов «Хезболлах», внесена до переліку терористичних організацій, разом з Іраном і Сирією, державами-спонсорами тероризму, продовжує перешкоджати нормальній роботі

обраного уряду Лівану і залишається серйозною загрозою на Близькому Сході.

«Аль-Каїда» та її філії вже пристосувалися до наших успішних дій щодо знешкоджування їхнього потенціалу в проведенні операцій і більше уваги й ресурсів приділяють пропаганді та поширенню дезінформації. Вони використовують і тлумачать дії численних місцевих псевдонезалежних діячів, залучають їх до мобілізації спонсорів і прихильників, залякування супротивників і здійснення впливу на світову суспільну думку. Терористи вважають інформаційні операції основним видом своєї діяльності. Міжнародній спільноті ще треба буде зорганізувати скоординований і ефективний контрудар по екстремістській пропаганді.

В цілому «Аль-Каїда» і конфедерація рухів її прихильників є найочевиднішою загрозою національній безпеці Сполучених Штатів і серйозним викликом міжнародній спільноті.

### Основні тенденції «Аль-Каїди»

Окремі теракти, такі як вибух бомби в мечеті Ас-карія в іракському місті Самаррі 22 лютого 2006 року, що спровокував широке насильство на релігійному ґрунті та змінив особливості ведення війни в Іраку, можуть

стати початком ще масштабнішого конфлікту або слугувати взірцем для аналогічних атак. Оскільки тероризм має політичне підґрунтя, то політична значущість найбільших подій важлива для визначення адекватних відповідних дій. Таким чином, тенденції, висвітлені в цьому розділі, демонструють якісну інтерпретацію статистичних даних.

## Пропаганда як зброя тероризму

Як відзначено у доповідях країн за 2005 рік, успіх міжнародної спільноти у ліквідації лідерів терористів і скороченні екстремістського потенціалу спонукав «Аль-Каїду» спрямувати свої зусилля на поширення дезінформації й антизахідної пропаганди. Ця тенденція посилилася цього року, коли «Аль-Каїда» цинічно використовувала невдоволення місцевих груп і намагалася показати себе авангардом всесвітнього руху. «Аль-Каїда» все ще володіє операційною потужністю і прагне влаштувати великомасштабні «видовищні» теракти на території США й інших розвинутих країн Заходу. Проте нинішній тактичний підхід «Аль-Каїди» зосереджено на використуванні пропагандистської зброї разом із здійсненням комбінованих терактів, повстанською діяльністю, каналами ЗМІ, Інтернету й перекручуванням фактів з метою підриву довіри та єдності народів країн Заходу і створення псевдоуявлень про потужний міжнародний рух.

## Терористичний «конвеєр»

Радикалізація іммігрантського населення, молоді й маргінальних меншин в Європі, на Близькому Сході й в Африці триває. Однак стає цілком очевидно, що така радикалізація не випадкова і що викликана вона зовсім не внутрішньою схильністю цих спільнот до екстремізму. При цьому з'являється все більше свідчень того, що терористи й екстремісти маніпулюють невдоволенням серед маргінальної молоді іммігрантського населення, а потім цинічно використовують подібні настрої для повалення законної влади і створення хаосу.

Терористи намагаються маніпулювати невдоволенням для радикалізації інших громадян, підштовхуючи їх усе далі й далі на шлях незаконної діяльності. Найкраще це ілюструє образ «конвеєрної лінії», за допомогою якої терористи

прагнуть схилити маргінальні або ворогуючі спільноти до екстремістських поглядів і поступово перетворити їх спочатку на тих, хто співчуває терористам, потім на їхніх прихильників і, зрештою, на членів терористичної мережі. У деяких регіонах «Аль-Каїда» й інші терористи намагаються повернути на свою користь повстанський рух і місцеві конфлікти як засоби радикалізації та вербування, особливо залучаючи до цього Інтернет для поширення своїх закликів. Протидія такій практиці потребує від нас ставлення до іммігрантів і молоді не як до джерел потенційної загрози, від якої слід захищатися, а як до мішеней, на які націлені терористи і які потребують всілякого захисту і підтримки. Для цього також необхідно, щоб лідери спільнот узяли на себе відповідальність за дії членів своїх громад і вживали всіх заходів для протистояння екстремістській пропаганді.

## Новий тип ворога

Розглянуті загальні явища відображають глибшу тенденцію – трансформацію міжнародного тероризму і його перехід від традиційних форм, які Конгрес прагнув висвітлювати у зніщійованій ним щорічній серії «Доповідей по країнах», до значно ширшої і поліваріантної тактики транснаціональних недержавних військових дій,

Малюнок 2  
Головні методи ведення терактів



У 2006 році здійснено 14 352 теракти  
При застосуванні різних методів іноді трапляється подвійний підрахунок.

Джерело: National Counterterrorism Center Report on Terrorist Incidents – 2006.

що нині нагадують форму глобального повстанського руху. Ми вступили в нову добу конфліктів, яка може зажадати принципово нових парадигм і нових, відмінних від попередніх, відповідей.

«Аль-Каїда» і її головна керівна група являють собою міжнародну мережу, яка прагне об'єднати і використати дії розрізаних напівнезалежних активістів. Вона також відкрито проголошує себе транснаціональним партизанським рухом і застосовує класичні стратегії повстанського руху на світовому рівні. «Аль-Каїда» використовує не лише засоби тероризму, а й вдається до підривної діяльності, організовує пропагандистські кампанії і провокує відкриті військові зіткнення, намагається заволодіти зброєю масового знищення, щоб завдати максимального удару по своїх супротивниках. Вона апелює до значно ширшого кола з невизначеними межами – регіональних, національних і місцевих активістів, які поділяють деякі її завдання, але при цьому мають на увазі і власну мету. Зрештою, ця терористична організація діє через мережу регіональних і прикордонних схованок, які полегшують її діяльність і перешкоджають дієвості відповідних урядових заходів.

### **Блокування загрози**

У міру того, як «Аль-Каїди» вдається консолідувати цих розрізаних екстремістів, вона може збільшити кількість і розмах терактів. Відтак, щоб не допустити ескалації подібної загрози, нам слід поглибити міжнародне співробітництво, вести нещадну боротьбу з екстремістською пропагандою, підривною діяльністю, повстанськими рухами, вдосконалюючи традиційні анти-терористичні заходи.

Зусилля, що протистоять консолідації, перешкоджають експлуатації невдоволення людей і маніпулюванню ними з метою залучення їх до лав терористів. Вони допоможуть людям, свідомість яких тільки-но почала радикалізуватися, позбутися подальшого розвитку цих руйнівних процесів, сприятимуть соціально відчуженим верствам населення виявляти свої претензії й невдоволення легітимним шляхом, оминаючи пута терористичних мереж. Ці зусилля спрямовані на запобігання досягненню «Аль-Каїдою» її головної мети – очолити екстремістські течії в усьому світі й згуртувати їх у єдиний рух. Це не усуне загрозу повністю, але дозволить скоротити її на місцевих рівнях, де з нею буде легше впоратися силами співпраці окремих урядів і спільнот.

### **Мережі довіри**

Таке співробітництво потребує створення мереж довіри для витіснення й маргіналізації екстремістських мереж. Хоча знешкодження і захоплення провідних терористів особливо важливі в боротьбі з тероризмом, однак ці заходи можуть мати негативні наслідки. Після усунення загрози і при неправильному виконанні вони можуть виявитися досить недовідними. Навпаки, ми мусимо прагнути створення мереж довіри між урядами, громадянами, міжнародними організаціями і діловими колами для спільної боротьби із загрозою насильницького екстремізму.

З часом такі мережі допоможуть населенню, якому загрожують маніпуляції терористів, створити механізми для вирішування проблем людей і, тим самим, маргіналізувати терористів. Важливу роль у цьому відведено молодіжним організаціям, освітнім установам, бізнес-групам, жіночим спілкам і місцевим прогресивним ініціативам за підтримки уряду.

### **Лідери, безпечні схованки і сприятливі умови**

Для забезпечення дієвості вищезазначених заходів слід нейтралізувати три стратегічні компоненти терористичної загрози: їхніх лідерів, надійні схованки і глибокі причини. Ватажки терористів виконують мотиваційну, мобілізаційну й організаційну функції і виступають символічними провідниками. Надійні укриття, які часто розташовані на територіях, що перебувають поза контролем, є безпечними осередками для навчання, планування, організації фінансової та операційної підтримки, а також базами підготовки терактів. По суті, вони можуть бути фізичними або віртуальними. Глибинні причини живлять тероризм, адже невдоволення і ворожнеча між людьми підсилює процес радикалізації.

Якщо міжнародний повстанський рух становить зміст нових конфліктів, то звідси випливає, що методи боротьби з повстанцями є основою для боротьби з новою формою транснаціонального тероризму. Ці методи охоплюють, по-перше, фокусування уваги на захисті й безпеці населення, а по-друге – політичну й фізичну маргіналізацію повстанців, завоювання прихильності й співпраці з боку населення, що перебуває під загрозою, шляхом проведення цілеспрямованих політико-економічних заходів, здійснювання спецоперацій на підставі даних розвідки з метою усунення критично важливих складників ворожого потенціалу з мінімальними побічними збитками.

## Спільна діяльність усіх органів державної влади

Всі органи державної влади, в т.ч. дипломатичні, військові й економічні відомства, а також розвідка, повинні діяти спільно і координуватися на урядовому рівні. Інтелектуальні й психологічні аспекти загрози не менш важливі за її фізичні виміри, відтак контрзаходи слід адекватно координувати і фінансувати. Таким чином, військовий складник державної влади відіграє у цій діяльності лише роль підтримки; основна увага припадає на невійськові форми впливу.

Оскільки ворог – це позадержавна структура, активісти якої дефілюють поміж невдоволеним населенням, зусилля приватного сектора не менш важливі, ніж урядова діяльність. Громадянська дипломатія, культурні заходи, особистий контакт із людьми, економічна взаємодія і розвиток, а також використання ЗМІ й академічних ресурсів – ось найважливіші складники нашої відповіді на загрозу. Мотивація, мобілізація і підтримка подібних приватних ініціатив – головні завдання керівництва у новій обстановці.

## Співробітництво – ключ до успіху

Досвід, отриманий після 11 вересня 2001 року, показує, що ключовий фактор успіху в зусиллях, які перешкоджають поширенню тероризму, – це готовність урядів різних країн до співпраці одне з одним, з міжнародною спільнотою, приватними організаціями, а також із їхніми громадянами і спільнотами іммігрантів.

Там, де уряди співробітничать між собою, вбудовують системи взаємодовірчих взаємин, шукають активну і свідому підтримку з боку населення, забезпечують активне і дієве державне управління, засноване на плідному міжнародному партнерстві, рівень загрози тероризму значно знижується.

Там, де уряди не готові до співробітництва зі своїми сусідами і до широкої підтримки з боку свого населення, тероризм, а також нестабільність і конфлікти, що їх використовують терористи, залишаються головними джерелами небезпеки. ■

## Тероризм у 2006 році

З додатку Американського антитерористичного центру до доповідей Державного департаменту про тероризм за 2006 рік (цифри приблизні)

14 352	Теракти в усьому світі
74 545	Вбито, поранено або викрадено цивільного населення
20 570	Людські жертви серед цивільного населення
1800	Вбито або поранено дітей
430	Вбито або поранено учнів
215	Вбито або поранено викладачів
129	Вбито або поранено журналістів
8200	Вбито або поранено поліцейських
1300	Вбито або поранено державних посадовців, працівників і співробітників охорони
15 855	Викрадено людей
Понад 50	Відсоток жертв-мусульман
9000	Теракти з невідомими виконавцями
300	Групи, причетні до інших терактів
19 500	Зруйновані школи, підприємства та інші організації і транспортні засоби
350	Обстріляні або підпалені мечеті

# Бібліографія

## Додаткові джерела по темі тероризму

**Bin Hassan, Muhammad Haniff.** “Key Considerations in Counter-ideological Work Against Terrorist Ideology” («Головні міркування щодо застосування контрідеологічних заходів у боротьбі з ідеологією терористів. Дослідження проблем конфліктів і тероризму»). *Studies in Conflict & Terrorism*, vol. 29, no. 6 (September 2006), pp. 561–588.

**Bloom, Mia.** *Dying to Kill: The Allure of Suicide Terror* (Смерть заради вбивства: принади терористів-смертників). New York: Columbia University Press, 2005.

**Borum, Randy.** *Psychology of Terrorism* (Психологія тероризму). Tampa, FL: University of South Florida, 2004.

**Fouda, Yosri, and Nick Fielding.** *Masterminds of Terror: The Truth Behind the Most Devastating Attack the World Has Ever Seen* (Володарі жаху. Що стоїть за найруйнівнішим в історії людства терактом). Edinburgh, Scotland: Mainstream Publishing, 2003.

**Hafez, Mohammed.** *Manufacturing Human Bombs: The Making of Palestinian Suicide Bombers* (Виробництво живих бомб: підготовка палестинських терористів-смертників). Washington, D.C.: U.S. Institute of Peace, 2006.

**Haqqani, Husain, and Daniel Kimmage.** “The Online Bios of Iraq’s Suicidology” («Іракська суїцидологія он-лайн»). *The New Republic* (22 September 2005), p. 14.

**Hoffman, Bruce.** *Inside Terrorism* (У лоні тероризму). New York: Columbia University Press, 2006.

**Horgan, John.** *The Psychology of Terrorism* (Психологія тероризму). London: Routledge, 2005.

**Hronick, Michael S.** “Analyzing Terror: Researchers Study the Perpetrators and the Effects of Suicide Terrorism” («Аналіз тероризму: терористи-смертники і наслідки їхньої діяльності»). *NIJ Journal*, no. 254 (July 2006), pp. 8–11.

**Hudson, Rex A.** *The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why?* (Соціологія і психологія тероризму. Хто стає терористом і чому?) Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1999.

**Kilcullen, David.** “Countering Global Insurgency”. («Протидія масовим безпорядкам у глобальному масштабі»), October 2004. (Повну Інтернет-версію статті опубліковано в “*Journal of Strategic Studies*” – «Журналі стратегічних досліджень»).

**Laqueur, Walter Z.** *No End to War: Terrorism in the Twenty-first Century* (Так – війні: тероризм у XXI столітті). New York: Continuum Books, 2003.

**Lelyveld, Joseph.** “All Suicide Bombers Are Not Alike” («Різноманітність терористів-смертників»). *The New York Times Magazine* (28 October 2001), pp. 48–79.

**Martin, Gus.** *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues* (Вивчення тероризму: виклики, перспективи і проблеми). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc., 2006.

**Miller, Laurence.** “Terrorist Mind: I. A Psychological and Political Analysis” («Терористичне мислення – 1. Психологічний і політичний аналіз»). *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 50, no. 2 (April 2006), pp. 121–138.

**Miller, Laurence.** “Terrorist Mind: II. Typologies, Psychopathologies, and Practical Guidelines for Investigation” («Терористичне мислення – 2. Типології, психопатології і практичні принципи досліджень»). *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 50, no. 3 (June 2006), pp. 255–268.

**Perl, Raphael.** “Trends in Terrorism” («Тенденції тероризму»). Washington, D.C.: Congressional Research Service, 2006.

**Post, Jerrold M.** *Leaders and Their Followers in a Dangerous World: The Psychology of Political Behavior* (Лідери та їхні послідовники у сповненому небезпек світі: психологія політичної поведінки). Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004.

**Post, Jerrold M.** “When Hatred Is Bred in the Bone: Psycho-cultural Foundations of Contemporary Terrorism” («Культивування ненависті: психо-культурологічні засади сучасного тероризму»). *Political Psychology*, vol. 26, no. 4 (August 2005), pp. 615–636.

**Sageman, Marc.** *Understanding Terror Networks* (Вивчення терористичних мереж). Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2004.

**Stern, Jessica.** *Terror in the Name of God: Why Religious Militants Kill* (Терор в ім’я Всевишнього. Чому набожні бойовики беруть до рук зброю). New York: HarperCollins, 2003.

**Weimann, Gabriel.** *Terror on the Internet: The New Arena, The New Challenges* (Терор в Інтернеті: нова arena, нові виклики). Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 2006.



# Ресурси Інтернету

## Сайти, присвячені проблемам тероризму

### САЙТИ УРЯДУ США

**Повітряні сили Національної гвардії США: дослідження Центру з проблем психології тероризму «Конфлікт-21»**  
U.S. Air National Guard: Conflict 21's Center for Psychology of Terrorism Studies

<http://c21.maxwell.af.mil/cts-ref.htm>

Центр виявляє нові ідеї для проведення наукових досліджень, використання ресурсів і перетворень у системі інституцій, необхідних для вирішування проблем національної безпеки і боротьби з тероризмом.

**Конгрес США. Слухання з використання Інтернету терористами/джихадистами для стратегічних комунікацій**  
U.S. Congress. Hearing on the Terrorist/Jihadist Use of the Internet for Strategic Communications

<http://intelligence.house.gov/Reports.aspx?Section=134>

Ці слухання демонструють дієвість використання Інтернету джихадистами для звертання до невдоволених або молодих мусульман помірних настроїв.

**Державний департамент США: Управління по боротьбі з тероризмом**

U.S. Department of State: Counterterrorism Office (S/CT)

<http://www.state.gov/s/ct/>

Дане відомство займається боротьбою з тероризмом у всьому світі за допомогою всіх доступних йому засобів: дипломатії, економічних важелів, даних розвідки, правоохоронних заходів і військових операцій. Це управління здійснює моніторинг зовнішньої політики і визначає напрями всіх дій уряду США в рамках міжнародної боротьби з тероризмом відповідно до Стратегії національної безпеки і Національної стратегії із боротьби з тероризмом.

**Доповіді по країнах про тероризм за 2006 рік**

Country Reports on Terrorism 2006

<http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2006/>

Важлива щорічна доповідь Управління із боротьби з тероризмом Державного департаменту США.

**Державний департамент США: міжнародні інформаційні програми: Міжнародна безпека: боротьба з тероризмом**

U.S. Department of State: International Information Programs:

International Security: Response to Terrorism

<http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/>

Цей сайт подає посилання на новини, електронні журнали, фотографії, відеоматеріали, документи, підбірку подій та інші електронні ресурси.

**Університет національної оборони США: інформація про військову політику – Тероризм: досє терористичних груп**  
U.S. National Defense University: Military Policy Awareness Links–Terrorism: Terrorist Group Profiles  
<http://merln.ndu.edu/index.cfm?secID=149&pageID=3&type=section#profiles>

Тут розміщено перелік посилань Університету національної оборони, зокрема урядові й дослідницькі звіти про лідерів, ідеологію і мотивацію діяльності терористів.

### САЙТИ АМЕРИКАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

**Центр міждисциплінарної політики, освіти й дослідження тероризму**

Center for Interdisciplinary Policy, Education, and Research on Terrorism (CIPERT)

<http://cipert.org/>

Місія центру полягає у стимулюванні наукового розуміння причин і наслідків політичного насильства, особливо тероризму, розробці на їхній основі ефективної політики, просвітництва і наукових досліджень.

**Блог – Боротьба з тероризмом**

Counterterrorism Blog

<http://counterterrorismblog.org/>

На цьому веб-сайті можна знайти думки колишніх співробітників правоохоронних органів і Конгресу, а також посилання на новини і дослідницькі доповіді.

**Система суспільного телемовлення: “Frontline” – корінь терору (посібник для викладачів)**

Public Broadcasting System: Frontline – The Roots of Terror (Teacher's Guide)

<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/teach/terror/>

У рамках цієї освітньої телепрограми вийшла низка документальних фільмів, присвячених витокам тероризму і складним етапам формування американської політики та ісламського фундаменталізму. “Frontline” також розробив докладний посібник для викладачів, призначений для використання разом із навчальними програмами для студентів з метою поглибленого вивчення цих складних питань.

### **База даних про тероризм**

Terrorism Knowledge Base

<http://www.tkb.org>

База даних про тероризм – результат співробітництва урядових і неурядових організацій та дослідницьких інститутів – охоплює історію, зв'язки, розташування й тактичні методи терористичних груп, що діють в усьому світі. Сайт містить і статистику по терактах за останні 35 років, а також досє й судові звіти по справах кількох сотень терористичних груп і їхніх лідерів.

## **САЙТИ АКАДЕМІЧНИХ УСТАНОВ**

### **Війна Америки з тероризмом: психологічні джерела тероризму**

America's War Against Terrorism: Psychological Causes of Terrorism

<http://www.lib.umich.edu/govdocs/usterror.html#psychter>

Найбільший центр документації університету штату Мічиган надає інформацію з питань зовнішньої політики США і діяльності американського уряду в боротьбі з тероризмом та його наслідками.

### **Школа державного управління імені Кеннеді: боротьба з тероризмом**

Kennedy School of Government: Undermining Terrorism

<http://www.ksg.harvard.edu/terrorism/>

Цей портал представляє провідні наукові праці, звіти, книги, публіцистичні статті й результати роботи конференцій, присвячених боротьбі з тероризмом.

### **Національний центр психології тероризму**

The National Center on the Psychology of Terrorism (NCPT)

<http://www.terrorismpsychology.org/Default.aspx?tabid=1>

Відповідно до результатів досліджень цього центру, психологія є ключовим інструментом для розуміння тероризму і боротьби з його наслідками. В майбутньому він об'єднає свої зусилля з Центром міждисциплінарної політики, освіти і досліджень про тероризм.

### **Національний консорціум з вивчення тероризму і антитерористичних засобів**

National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START)

<http://www.start.umd.edu>

Управління науки і технології Департаменту внутрішньої безпеки поставило перед даним проектом, створеним на базі університету штату Меріленд, завдання вивчити джерела, динаміку і соціально-психологічні наслідки тероризму на основі даних соціальних і психологічних наук.

## **САЙТИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ**

### **Центр оборонної інформації: проект з вивчення тероризму**

Center for Defense Information (CDI): Terrorism Project

<http://www.cdi.org/program/issue/index.cfm?ProgramID=39&issueid=138>

Проект Центру оборонної інформації з тероризму покликаний надавати ідеї, аналіз і факти, які стосуються військових аспектів, питань безпеки і зовнішньополітичних проблем тероризму.

### **Інститут з вивчення засобів протидії тероризму**

Institute for Counter-Terrorism

<http://www.ict.org.il/>

Цей дослідницький інститут надає детальні описи терористичних організацій і короткі звіти про терористичну діяльність.

### **Міжнародний центр вивчення тероризму**

International Center for the Study of Terrorism

<http://www.wun.ac.uk/ctcenter/>

Центр створено на базі ряду університетів, які використовують теорії, методи, факти і прогнозування низки дисциплін, зокрема психології і соціології, і застосовують їх для вивчення тероризму й розробки засобів боротьби з терористичними загрозами.

### **Дослідницький інститут з вивчення близькосхідних ЗМІ: проект із моніторингу ісламістських веб-сайтів**

Middle East Media Research Institute: Islamist Websites Monitor Project

<http://memri.org/iwmp.html>

Результати цього проекту, в рамках якого вивчають основні сайти джихадистів, стануть матеріалом для створення регулярних випусків новин, аналізу та демонстрації відеоматеріалів.

---

*Державний департамент США не відповідає за зміст і доступність перелічених вище ресурсів інших відомств і організацій. Всі посилання на ресурси Інтернету наведено станом на травень 2007 року.*





**A MONTHLY JOURNAL  
ABOUT THE UNITED STATES  
OFFERED IN MULTIPLE  
LANGUAGES**

**Five Thematic Editions:**

- Economic Perspectives
- Foreign Policy Agenda
- Global Issues
- Issues of Democracy
- Society & Values



**REVIEW THE FULL LISTING OF TITLES AT  
<http://usinfo.state.gov/pub/ejournalusa.html>**